

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

SROVNÁNÍ COPINGOVÝCH
STRATEGIÍ VĚZNĚNÝCH ŽEN
V RŮZNÉM STUPNI ZABEZPEČENÍ
S OHLEDEM NA PRACOVNÍ
ZAŘAZENÍ

COPING STRATEGIES OF INCARCERATED WOMEN
BASED ON PRISON SECURITY LEVELS AND JOB
PLACEMENT

Magisterská diplomová práce

Autor: **Bc. Dominika Kučerová**

Vedoucí práce: **PhDr. Jiří Popelka**

Olomouc

2024

Především bych chtěla poděkovat vedoucímu mé diplomové práce, PhDr. Jiřímu Popelkovi, za odborné vedení a čas, který mi byl ochoten věnovat. Dále pak děkuji vedení Vězeňské služby České republiky za umožnění realizace výzkumu. Poděkování náleží i mé rodině, která mi byla tou největší oporou po celou dobu studia. Děkuji také zaměstnancům Vězeňské služby, a především kolegům za praktické rady, názory a podporu. V neposlední řadě náleží velké poděkování všem respondentům, kteří se do studie zapojili.

Děkuji.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma: „Srovnání copingových strategií vězněných žen v různém stupni zabezpečení s ohledem na pracovní zařazení“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 30.03.2024

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
OBSAH		3
ÚVOD		5
TEORETICKÁ ČÁST		7
1	Vězeňství a penitenciární praxe v ČR	8
1.1	Globální proces humanizace ve vězeňství.....	8
1.2	Specifika vývoje vězeňského systému	12
1.3	Aktuální trendy českého vězeňství	16
1.3.1	Diferenciace a klasifikace odsouzených.....	18
1.3.2	Hodnocení rizik a potřeb odsouzených	22
1.3.3	Odborné zacházení	24
1.4	Psychologický přístup v penitenciární praxi	27
1.5	Aktuální problematika českého vězeňství	29
2	Výkon trestu odnětí svobody ženské populace	34
2.1	Otázka genderu ve vězeňství	34
2.2	Odsouzené ženy v českých věznicích.....	36
2.2.1	Program zacházení s odsouzenými ženami	40
3	Teoretické pojetí stresu a zvládání zátěže	44
3.1	Definice stresu a stresorů.....	44
3.1.1	Teoretické pojetí stresu	47
3.2	Zvládání zátěže	49
3.2.1	Definování pojmu zvládání zátěže	50
3.2.2	Teoretické pojetí zvládání zátěže	51
3.3	Copingové strategie a styly zvládání zátěže	57
3.3.1	Efektivita a funkčnost strategií zvládání zátěže	58
3.3.2	Vybrané výzkumy copingových strategií.....	60
3.4	Uvěznění jako náročná životní situace	62
VÝZKUMNÁ ČÁST		66
4	Výzkumný problém, cíle a hypotézy	67
4.1	Operacionalizované hypotézy	70
5	Metodologický rámec výzkumu	72
5.1	Využití metody získání dat	72
5.1.1	SVF 78.....	72
5.1.2	Dotazník životní spokojenosti (DŽS).....	77
5.2	Charakteristika výzkumného souboru	79
5.3	Výzkumný design a postup	82
5.4	Etické hledisko a ochrana soukromí.....	82

6	Práce s daty a její výsledky	84
6.1	Deskriptivní statistika metod	84
6.2	Testování hypotéz.....	85
6.3	Souhrn platnosti testovaných hypotéz	109
6.3.1	Výsledky vztahující se ke copingovým strategiím.....	109
6.3.2	Výsledky vztahující se k životní spokojenosti	110
7	Diskuze	111
7.1	Diskuse zvoleného výzkumného designu, využitých metod a výzkumného soubor	111
7.2	Diskuse výsledků studie	114
7.3	Přínos studie a praktické implikace	117
8	Závěr.....	119
9	Souhrn	120
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	122
	PŘÍLOHY	134

ÚVOD

Ve vězeňství sledujeme ukázkový příklad toho, jak se praxe může lišit od teoretických východisek. Pouhé konstatování a popsání teorie či představení příslušných právních předpisů nedokáže vystihnout realistickou podstatu výkonu trestu odnětí svobody, která často bývá podávána příliš idealisticky či naopak přehnaně negativisticky. Tato práce neaspíruje na detailní postihnutí veškerých aspektů vězeňství, pro hlubší vhled doporučuji prostudovat zahraniční (např. Wooldredge & Smith, 2018), ale i české publikace (např. Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

V teoretické části práce je prostor věnován tématu vězeňství a jeho znaky, kterými se zabývají specialisté z řad psychologů, filozofů, historiků, sociologů a dalších odborníků, kteří otevírají rozporuplné otázky týkající se vzniku této instituce, účelu, funkce či důsledků pro společnost, pro osoby ve výkonu trestu, důsledky dopadají na nejbližší odsouzených ale též na oběti trestné činnosti (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021). Je nelehké porozumět esenci a problémům vězeňství, pokud nenahlédneme na spletitou problematiku s tím související. Pouze pokud nahlédneme na téma vězeňství v jeho širokém historickém kontextu, teprve pak budeme schopni hodnotit a řešit aktuální problematiku, možné cesty nápravy a směřování v budoucnosti.

Prostor je též věnován popisu stresu a strategiím jeho zvládnutí v kontextu výkonu trestu odnětí svobody. Problematika zvládnutí stresu v souvislosti s pracovním zařazením vězňů je častým tématem nejen v penitenciární praxi. Odlišnost reakcí na stresové podněty vede k zamyšlení nad tím, jak stres zvládají lidé obecně, ale i lidé v psychicky náročném prostředí jako právě ve věznicích, při zohlednění určitých specifík v jejich prožívání a chování. Tyto poznatky lze dále využít například při prevenci maladaptivního chování ve věznicích, při prevenci agresivního chování, ale i například při prevenci suicidality. Během rešerše odborné literatury se nepodařilo dohledat žádný výzkum zaměřující se na copingové strategie vězňů žen vzhledem k pracovnímu zařazení.

V rámci této diplomové práce bylo cílem především provázat jednotlivá specifická témata do smysluplného celku, nikoli však podrobná teoretická analýza. S ohledem na směřování a jednotlivé cíle této práce shrnují následující kapitoly pouze vybrané milníky, myšlenky, koncepty a legislativní změny vězeňství v České republice, dále pak odkazy na podněty a zvraty vězeňství světového.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Vězeňství a penitenciární praxe v ČR

Vývoj a stav výkonu trestu odnětí svobody ve své nepodmíněné podobě představuje jediný univerzální trest ukládaný fyzickým osobám a je zároveň nejpřísněji ukládanou sankcí na našem území (Brunová, 2020). Široká problematika zahrnující přístupy, názory na funkci, účel a cíle trestu odnětí svobody se v průběhu historie měnila v závislosti na sociálních proměnách. Vězení je instituce, která je specifická svým jedinečným sociálním a morálním prostředím, jejíž praktiky reflektují obecné vzory dané společností a je finálním článkem orgánů trestního řízení. Vězeňská služba, jakožto elementární část trestní politiky demokratického právního státu, je ozbrojeným bezpečnostním sborem zajišťujícím výkon vazby, výkon trestu odnětí svobody a zabezpečovací detence, jejíž činnost je upravena zákonem 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky a řídí se mezinárodními závazky respektujícími lidská práva a svobody (Marešová, 2016).

1.1 Globální proces humanizace ve vězeňství

Prvotní filozofickou myšlenkou trestu byl princip odplaty vykonávaný především samoúčelnými tělesnými tresty (Schopenhauer, 1906). Již penitenciární hnutí proti hrdelním a fyzickým trestům odráželo evropský společenský a myšlenkový posun konce 18. století (v USA až 19. století). Nově vznikající proud ideologických pohledů, intelektuální smýšlení spojené s osvícenskými reformátory, spolu se strukturální proměnou společnosti a nástupem průmyslového kapitalismu, dali do pohybu proces, v němž se z uvěznění stal primární způsob trestu. V průběhu let se do opozice začala stavět myšlenka principu nápravy, jejíž počátky jsou spojovány s reformátory jako například John Howard či Benjamin Rush, kteří byli přesvědčení, že trest vykonávaný izolovaně, by neměl být pouhou pomstou a odstrašením, namísto toho by měl zastat výchovnou funkci (Davis, 2021).

Trest odnětí svobody jako primární trest vznikl až během průmyslového hnutí v 19. století. Různé koncepce trestů vycházely z předpokladů naprosté separace, samoty, lítosti nad spáchanými trestnými činy, vězni často nebyli vůbec zaměstnáni či vzděláváni. Podstata tzv. Pensilvánského systému („*Solitary system*“) byla založena na komplexní separaci odsouzených po celou dobu věznění, čtení z bible a zpytování svědomí. Na druhou stranu tzv. Auburnský systém byl založen na společné práci při soustavném mlčení (Rothman, 1995). Jednotlivé státy pro neúčelnost a škodlivé účinky nepřírozené izolace od druhé poloviny 19. století opouštěly od představ nápravy pomocí naprosté disciplíny, věznice

se namísto toho snažily o vzdělávání svých zaměstnanců a motivaci odsouzených k jejich nápravě. Ve stínu kriminologického rozmachu se prostředím věznic začali zabývat vědečtí pracovníci. Později se začaly objevovat systémy založené na výkonu trestu s různými stupni prostupnosti, tak jak je známe dnes, tzv. progresivní systémy (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Již na začátku 20. století se mezi odborníky začala objevovat myšlenka o ukládání alternativních trestů jako např. podmíněné propuštění, probace, podmíněný trest odnětí svobody. Dále se objevovaly pokrokové myšlenky otevřených či polootevřených věznic (Tamchyna, 2006). Důvodem pro přijetí těchto alternativ bylo přesvědčení o negativním působení, především krátkých trestů odnětí svobody, na další rozvoj jedince a vnímání věznice jako vysoce kriminogenního prostředí (Ancel, 1971).

Počátky snahy o vědecké vymezení penologické problematiky lze sledovat po druhé světové válce. V roce 1955 přijala OSN projekt prevence zločinu a zacházení s vězni, který sestával z norem tvořených Listinou základních lidských práv a svobod, Standardními minimálními pravidly pro zacházení s vězni a v roce 1973 byla Radou Evropy schválena Evropská vězeňská pravidla. Základním požadavkem se stala v první řadě humanizace výkonu trestu, přičemž bylo nutné vytyčit míru humanizace takovým způsobem, aby trest zůstal nadále trestem, a aby plnil svůj základní účel regulativní funkce a ochrany společnosti (Urbanová, Kaprová & Součková, 1992).

Humanizaci v kontextu vězení chápeme jako neponižování vězňů, respekt k jejich lidské důstojnosti a nenarušování jejich osobní integrity (Mařádek, 1993). Humánní trest má velice obecně charakteristiku nezbytně nutné újmy, po nezbytně dlouhé trvání, s takovou formou zacházení s odsouzenými, aby bylo docíleno regulativní funkce. Teoretické výzkumy však poukazují na nutnost takové úpravy trestu, která by byla schopna maximálně možným způsobem korigovat změnu chování, eventuálně osobnost pachatele (Tamchyna, 2006). Přijatým zákonem o výkonu trestu ZVOT č. 169/1999 Sb. účel výkonu trestu již není jednoznačně definován a pouze obecně odkazuje na dosažení účelu výkonu trestu ve smyslu trestního zákona prostředky v něm stanovenými působit na odsouzené, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti.

Oficiální koncepční dokumenty představují rámec ideálního vymezení humanizačního stavu vězeňství a způsob jeho dosažení, avšak jedná se o abstraktní pojem rámujiící vývoj českého vězeňství bez jasně vymezené definice, a tak se pojetí humanizace

prezentované na úrovni oficiálních dokumentů liší od toho, jak je reprezentováno a praktikováno samotnými aktéry každodenní vězeňské praxe (Dirga, 2020). Přičemž význam přístupu zaměstnanců pro implementaci ideálů humanizace do praxe je klíčový, což je uvedeno také například v Konceptci vězeňství do roku 2025 kdy „úspěšnost reforem vězeňského systému do značné míry závisí především na personálu, a na tom, do jaké míry se s ním ztotožňuje“ (MSČR, 2015, s. 18).

Mnoho odborníků se kriticky vyjadřuje k psaným ideálům humanizačních procesů v kontrastu s reálným užíváním v praxi. V odborných kruzích je pojem, který popisuje moderní ideologii věznění, značen jako tzv. přístup *penal welfarism* (Garland, 2001). A stojí na dvou hlavních myšlenkách, kdy (1) samotný akt uvěznění a s ním i ztráta svobody jsou vnímány jako adekvátní a dostačující trest sám o sobě a dále by způsobem průběhu výkonu trestu neměl být umocňován a (2) je vnímán jako vhodný nástroj reintegrace vězněných jedinců (Drake, 2012).

Dle studie K. Pinerové, M. Louče a K. Buškové (2021) je nastavení podmínek, hodnot, účelu a fungování vězeňství konstruováno dominantními společenskými narativy, které se podílí na přístupu vězeňského personálu k odsouzeným. V průběhu zmíněného výzkumu byly identifikovány tři dominující společenské narativy: politicko – ideologický, technokratický (vědecký) a humanistický, které odrážejí pojetí vězeňského systému a způsob adaptace hlavních aktérů na podmínky vězeňství. Jmenované narativy nám pomáhají pochopit tendence ve vězeňství a s tím související změny a rozdíly v přístupu k odsouzeným.

Proces humanizace a odklon od represivního přístupu je Vězeňskou službou České republiky hodnocen pozitivně i při současném stavu. U velké části odborníků ve světě však takto pozitivní hodnocení vývoje vězeňství neshledáme. Kritizován je jednak opačný vývojový trend posledních let tzv. *punitive turn*, který se odklání od *penal welfarism* k represí. Také bývají terčem kritiky zdánlivé proklamace o navyšování míry humanizace (Drake, 2012).

Dle výzkumu sociologa L. Dirgy (2020) proces směřující k humanizaci českého vězeňství vzbuzuje i v jeho zaměstnancích ambivalentní pocity, které plynou především ze značného rozporu mezi ideálem obsahu předloženého v oficiálních dokumentech a způsoby implementace psaných pravidel do praxe. Studie též poukázala na patrný ideový rozpor mezi příslušníky, kteří s humanizačními tendencemi nesouhlasí a nadále preferují represí, a mezi občanskými zaměstnanci, představujícími „výchovnou složku“, kteří v praxi pozitivní

pokrok v humanizačních procesech nespátřují. Sledují pouze důsledky neúspěšné implementace spočívající v nárůstu byrokracie a administrativy, což vede k aktuálnímu stavu, kdy na odborné zacházení s vězňenými není dostatek personálu a nezbyvá dostatek času na potřebnou individualizovanou práci s odsouzenými.

Změny zákona reflektují změny ve společensky akceptovaném pojetí výkonu trestu ve smyslu účelu a prostředků jeho dosahování. Od „nápravně výchovné činnosti“ v novele zákona z roku 1990, přes „resocializační programy“ dle novely z roku 1999, až po dnešní „programy zacházení“. Autokratická represivní činnost se postupně proměnila v liberalistické techniky. Primární důraz na pracovní činnost, s pozdějším obdobím nedostatku práce, nahradil důraz na uměle vytvářenou pseudoučinnost v podobě aktivit programů zacházení (Tamchyna, 2006).

Jak už bylo naznačeno, hlavním problémem aktuálního pojetí trestu je staronové dilema trest versus náprava, což také souvisí s cílem trestu odnětí svobody. Podle Novotného (1967) trest plní odplatnou funkci, avšak odplata není jeho cílem. Cílem věznění by především mělo být „vybudování vnitřních mechanismů“, tj. „psychologických bariér“ vůči negativním protisociálním tendencím. Během sociálního vývoje si jedinec utváří podmíněné emoční reakce, pomocí kterých se automaticky obrací proti společensky nepřijatelnému chování. Tato emoční reakce člověka během procesu socializace zabraňuje vzniku záměru páchat delikt. Opačně pak nefunkčnost těchto mechanismů vede k tomu, že jedinec projevuje progresivně eskalující antisociální znaky. Tito jedinci užívají psychologických mechanismů, orientovaných na hodnocení budoucích výsledků jednání (tj. odhad stupně rizik) při páchání trestné činnosti. Přičemž překonávají překážky psychologických zábran v podobě pohružky uložení trestu, která tím ztrácí preventivní účinek a orientuje se na zisk z trestné činnosti. S tím úzce souvisí odstrašující úloha trestu, která je u recidivistů minimální. Účinnost trestu se postupně snižuje, roste citová lhostejnost, upadá prvek výchovy při nedostatečném procesu socializace a snižuje se možnost resocializace. Uložením přísného trestu dochází k otupení emocionální vnímavosti, kdy stud a strach z uvěznění ztrácí smysl. Takovýto úpadek znesnadňuje minimalizaci či odstranění sociálně nebezpečných sklonů v chování delikventa, které jsou výsledkem neúspěšné socializace (Jakovlev, 1973).

Na základě těchto poznatků lze z forenzně psychologického hlediska, s nezbytným zjednodušením, formulovat globální cíl humánního trestu odnětí svobody dle Koncepce vězeňství do roku 2025 (MŠCR, 2015, s. 3) takto: usilovat o „dobře fungující, efektivní,

mezinárodní standardy dodržující vězeňství propojené s prevencí kriminality, postpenitenciární péčí, sociální sférou a vzdělávacím systémem a směřující k reintegraci pachatelů trestné činnosti do společnosti. Plnit úkol nápravy odsouzených osob na základě individuálních postupů za účelem předcházení recidivě kriminálního chování a izolace opakovaně recidivujících pachatelů nejzávažnější násilné trestné činnosti od společnosti s cílem zajistit bezpečí občanů. Pomocí širokého komplexu opatření docílit existence moderního systému vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s dalšími vyspělými demokratickými státy.“

Hlavní prostředky k dosažení účelů a cílů výkonu trestu tkví v mnoha provázaných složkách, konkrétně v důsledné vnitřní diferenciaci (shodně s Tamchynem, 2006), v individuálním přístupu na základě pedagogicko-psychologického působení ve vzdělávání, v odborném zacházení multidimenzionálních týmů a v smysluplných programech zacházení ale také v celkovém přístupu k ukládání trestu odnětí svobody, v ukládání alternativních trestů, či v nezbytných úpravách ve vězeňství ba celkově ve společnosti. Jednotlivým vybraným tématům a jejich úskalím se budeme podrobněji věnovat v dalších kapitolách.

1.2 Specifika vývoje vězeňského systému

Stav vězeňství v současnosti odráží celospolečenský vývoj a podmínky, v nichž se vězeňství vyvíjelo. Správa a organizace vězeňství se u nás postupně formovala především po vzniku samostatného československého státu od roku 1918. V kontextu politických režimů na sebe výkon trestu bral mnoho podob od státního dozoru, kontroly, stíhání nepřátel režimu, až po prosazování moci či pronásledování. Aktuální stav vězeňství se projevuje v podobě právních úprav, infrastruktury, správy a režimu jednotlivých zařízení. Také například v pojetí pracovního potenciálu odsouzených, na který se už již dlouhodobě klade obrovský důraz (Brunová, 2020).

Podobu dnešního vězeňství také jednoznačně ovlivnila možnost mezinárodní spolupráce, která se plně rozvinula až po změně společenských poměrů po roce 1989. Počátky však můžeme datovat až k 10. století, kdy se postupně náhled na vývoj trestu formoval jako odplata, izolace, odstrašení a náprava (Raszková & Hoferková, 2018). Dle Mařádka (2005) můžeme vývoj českého vězeňství rozdělit na období krutého zacházení (994-1774), zákaz mučení (1775-1847), období utváření systému (1848-1917), položení moderních základů (1918-1938), období rasové (1939-1945) a třídní msty (1946-1964), období rozvíjení (1965-1980) a úpadku odbornosti (1981-1989).

Po roce 1918 se prosazoval progresivní systém zmírňování podmínek výkonu trestu v závislosti na dosažené míře nápravy a převýchovy odsouzeného. Řešily se otázky postpenitenciární péče, docházelo ke zlepšování zacházení s odsouzenými ve spolupráci s učiteli, duchovními, lékaři či s některými církevními řády, využívalo se pracovní síly po vzoru tzv. švýcarského systému. Tento vývoj byl však pozastaven druhou světovou válkou a nastalo represivní období třídní msty, kdy vězni byli vnímáni především jako zdroj levné pracovní síly (Hála, 2006).

V období od února 1948 byl trest ve smyslu odplaty primárně směřován proti osobám, které tvořily potenciaální riziko pro nově se etablující komunistickou diktaturu. V Československu byl podle sovětského vzoru postupně vězeňský systém cenzurován, politizován a delegován pod správu jedné instituce. Docházelo k dehumanizaci, navyšovala se represe, důraz na kolektivismus, užívání násilí vedoucí k disciplinaci vězňů a zneužívání levné pracovní síly pro účely národního hospodářství. Pracovní zařazení na sebe vzalo podobu převýchovného prostředku při nápravě a převýchově člověka prospěšného pro budování socialistické společnosti (Nečasová, 2018). Práce byla interpretována jako způsob realizace „tvůrčího potenciálu“ a stala se tak hlavní náplní života jedince a zároveň prostředkem jeho proměny, nikoli však ve smyslu resocializace v pozitivním slova smyslu. Vězni byli vnímáni jako pasivní jedinci, kteří měli snášet svůj osud a trest (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021).

Od poloviny 60. let se pod nátlakem navyšujících se mezinárodních požadavků na vězeňství, a na základě doporučení Organizace spojených národů, stal tehdejší československý vězeňský systém nadále neakceptovatelným. Mezinárodní trestní a penitenciární komise zrevidovala a ucelila požadavky výkonu trestu odnětí svobody, jež byly schváleny na 1. kongresu OSN o prevenci, zločinnosti a zacházení s pachateli a v roce 1957 byly přijaty Hospodářskou a sociální radou OSN pod názvem Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni a příslušná doporučení (Clifford, 1972). V souvislosti s tím byl u nás vydán zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a došlo k mnoha zásadním změnám směřujícím k liberalizaci a rozvoji vězeňství, především v oblasti pedagogického a psychologického zacházení.

Na sklonku šedesátých let byla, co se týče koncepčních vězeňských podkladů, zahájena nová éra vězeňství a politicko-ideologický narativ byl doplněn vědeckým (technokratickým), jež kladl důraz na rozum, racionalitu a aplikaci vědeckých poznatků, společně s navyšováním nároků na profesionalizaci vězeňského personálu. Psychologové

a pedagogové působící ve vězeňských institucích si od roku 1963 vytyčili cíl resocializovat kriminálního vězně pomocí vědeckého poznání. Psycholog měl za úkol řešit především krizové situace, podílel se na procesu náboru nových příslušníků, na výzkumech a vedl administrativní práci. V roce 1966 pod vedením Jiřího Čepeláka vznikla první odborná instituce pod názvem Výzkumný ústav penologický (dále VÚP), která se zabývala penitenciárním a penologickým výzkumem v československých věznicích (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021).

Tendence druhé poloviny 60. let směřovaly k nalézání účinnějších metod resocializace odsouzených, k jejich následnému začleňování do společnosti a represivní funkce byla na čas upozaděna. Docházelo k redefinici účelu práce jako trestu v primárně resocializační činitel. Práce měla mít podobu reálného života mimo věznici, odsouzený již neměl být jen pasivní článkem, ale iniciátorem, který se do procesu maximálně zapojuje. Do centra pozornosti se dostalo prohlubování vnitřní diferenciaci, činnost odborných zaměstnanců, specialistů a odklon od politických vězňů ke kriminálním. V některých věznicích byla s vězni vedena psychoterapeutická práce ve formě skupinového poradenství. V roce 1973 taktéž zavedeno protialkoholní léčení. Ukázalo se však, že personální obsazení odborných zaměstnanců je značně nedostatečné. Psychologové a pedagogové neměli dostatek času na potřebnou individuální práci. Počal tak spor mezi expertní formou zacházení, kterou zastávali odborní zaměstnanci a přístupem kázně a pořádku, který zastávali dozorcí (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021).

Postupem času docházelo k regresi a odborná psychologická a pedagogická práce se opět stala podřadnou. Změny v souvislosti s tzv. normalizací přinesly období ambivalentního vývoje směřů represe versus expertizace vězeňského systému (Pirnerová, 2018).

Od odborníků působících ve vězeňství se v tomto období očekávalo především podřízení politickým a společenským tezí za účelem převýchovy odsouzeného ve správného a poslušného socialistického občana, který bude pracovat pro blaho kolektivu. V kontrastu s tím se však současně zavádí metoda nápravy ve formě skupinového poradenství a psychoterapie. Tým VÚP v čele s J. Čepelákem se explicitně vyjadřoval k rozporným názorům a zdůrazňoval nutnost psychoterapeutického působení. Poukazoval na úspěšnost skupinového poradenství v polských a kalifornských vězeňských institucích. Zdůrazňoval, že psychoterapie může vést k redefinici vztahů mezi zaměstnanci a vězni od trestajícího k podpůrnému vztahu, který je založen na oboustranném přiznání lidské důstojnosti, individuálním přístupem a očekávaném přijetí zodpovědnosti za své

chování. Politické limity VÚP testovalo i tím, že psychoterapie v Československu oficiálně neexistovala, mimo etablovaný psychoterapeutický výcvik SUR v rámci systému zdravotnictví (Čepelák, 1969).

V sedmdesátých letech došlo k velkému nárůstu počtu odsouzených a obviněných, důsledkem čehož na jednoho odborného pracovníka připadlo až 100 odsouzených, čímž se smysluplnost resocializační nápravy a individuálního přístupu značně komplikovala. O terapii či zájmovou činnost odsouzení jevíli minimální zájem a po práci preferovali čas strávený odpočinkem namísto aktivit s odbornými zaměstnanci. Požadavek individuální práce byl tak v tehdejších podmínkách personálního složení takřka nemožný. Vězeňský personál v těchto letech navíc podléhal neustálé kontrole, disciplinaci a uplatňování vojenského drilu. Zaměření nápravně výchovné činnosti bylo opět spatřováno především v pracovním zařazování odsouzených (Pirnerová, Louč, & Bušková, 2021).

V sedmdesátých letech můžeme hovořit o určité stabilizaci a udržování odbornosti, od osmdesátých let pak dochází k poklesu důrazu na odbornost a prosazování vědeckých poznatků. Velký důraz byl opět kladen na zaměstnanost a pracovní výkonnost odsouzených, jako jeden z primárních převýchovných nástrojů. Represe musela být prezentována veřejnosti sofistikovanější a méně nápadnou formou. VÚP byl koncem roku 1980 zrušen pod záminkou rušení neefektivních vědeckých pracovišť. Funkce psychologů a pedagogů se zúžila na pouhé řešení problémových situací a administrativní práci spojenou s hodnocením odsouzených a s jejich zařazováním do pracovního procesu. Výzkumná činnost byla od roku 1980 výrazně snížena a do současnosti se nepodařilo vybudovat výzkumný ústav srovnatelné kvality (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021).

Pokrok ve vězeňství zůstal zakonzervovaný až do období reforem v roce 1989, kdy byly obnoveny myšlenky humanismu a penologické práce. Jedním ze zásadních změn doby revoluční a porevoluční euforie byla humanizace vězeňství. Po amnestii a řadě vzpour dochází, pod nátlakem společnosti a na základě iniciativ mezinárodních a neziskových organizací, k přijetí nové koncepce vězeňství (Marešová, 2016).

Hlavními aktéry, kteří stáli za prosazováním progresivních metod a individuálního přístupu k vězňům, byli nejčastěji psychologové. Primární se stala snaha o humanizaci vězeňství, represivní složka byla výrazně upozaděna a účel trestu již neměl být retributivní, ale regulativní. Vyvstala však otázka, do jaké míry lze trest odnětí svobody humanizovat, aby nadále zůstal trestem. Docházelo k jistým neshodám a kontradikcím, k nepochopení

toho, co humanizační přístup obnáší a jak se mají tyto účinky prosazovat v praxi. Důležitými znaky pojetí tohoto přístupu ve vězeňství bylo diferenciované zacházení s odsouzenými, snižování agresivity mezi vězňami a personálem, zamezení vzniku pocitu bezmoci a projevům nadřazenosti vězeňského personálu, vytváření programů pro resocializaci vězňů, novelizace zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, depolitizace umožněna zákonem č. 186/1992 Sb., o služebním poměru Policie ČR, decentralizace, zcivilnění výkonné složky a především maximální omezování represivních prostředků (Netík, 1998).

Novela trestního zákona (1996) mimo jiné postupně asimilovala sociální a ekonomické poznatky v procesech zacházení s vězňami osobami a zařazovala zaměstnávání odsouzených mezi základní pilíře, nikoli jako určitý doplňkový prostředek při zacházení s odsouzenými, ale jako jeden z primárních cílů zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody (Martinovský, 2012). Novela trestního zákona byla dále rozšířena o novou alternativu trestu odnětí svobody, kterým byl trest obecně prospěšných prací. Následně byl přijat zákon č. 257/2000 Sb., který upravuje zřízení, organizaci a činnost Probační a mediační služby (dále jen PMS).

Nelze opomenout, že všechny tyto změny nastaly extrémně rychle a často se navíc postupovalo metodou pokus-omyl. Existovalo mnoho návrhů po vzoru západních zemí, avšak jen některé byly pro specifika českého vězeňství reálně aplikovatelné a často se potýkaly s nepochopením. Vězeňští pracovníci 90. léta hodnotí jako období chaosu plné rozporuplných pokynů. Situaci nepomáhalo ani časté obměňování pracovníků na vedoucích pozicích, či výrazné podfinancování. Je naprosto nezbytné zdůraznit, že řada důležitých problémů nebyla řešena doposud (Pirnerová, Louč & Bušková, 2021)

V těchto letech se projevoval problém týkající se zaměstnanosti vězňů, kteří na jednu stranu odmítali pracovat, na stranu druhou bylo práce nedostatek pro jedince, kteří o ni stáli. Podnikatelé neměli zájem o navázání spolupráce s byrokraticky organizovanými věznicemi, pro řadu komplikací spojených s bezpečnostními opatřeními při zamezení případného útěku, vězni vykonávali především nekvalifikovanou práci, byla nutná dodatečná kontrola výrobků ostatními pracovníky apod. (Lochmannová, 2020).

1.3 Aktuální trendy českého vězeňství

Směrování českého vězeňství v období od roku 1998 je shrnuto v tzv. koncepcích rozvoje českého vězeňství, které jsou strategickými plány reformačních kroků. Hlavním záměrem

těchto koncepcí bylo především reformovat, depolitizovat, demilitarizovat, decentralizovat a humanizovat vývoj českého vězeňství. Současná koncepce vězeňství ČR do roku 2025 cílí na fungující systém, efektivní zacházení dle mezinárodních standardů, zahrnuje prevenci kriminality, postpenitenciární péči, sociální sféru a vzdělávací systémy, které vedou k reintegraci odsouzených do společnosti (Marešová, 2016).

Nová Koncepce vězeňství do roku 2025 je prvním multidisciplinárně a systémově pojatým dokumentem, uvažujícím o konceptu vězeňství v širším slova smyslu. Strukturálně je dokument členěn do devíti částí týkajících se: Zaměstnávání vězňů, Zdravotnictví ve věznicích, Vzdělávání, Programů zacházení a SARPO, Legislativními změnami v oblasti vězeňství, Řešení problematiky drog a ostatních návykových látek, Financování, Resocializace propouštěných vězňů, Návaznost na prevenci a postpenitenciární péči a Bezpečnosti ve věznicích. Jednotlivé okruhy problematiky byly sestavovány týmem odborníků z řad Ministerstva spravedlnosti, Vězeňské služby, Probační a mediační služby, ministerstev a dalších institucí. Tematicky se jednotlivé podskupiny věnují konkrétním cílům a nástrojům k jejich uskutečnění, při dodržování metodických postupů (MSČR, 2015).

Hlavním cílem aktuální koncepce do roku 2025 je *„vytvořit dobře fungující, efektivní, mezinárodní standardy dodržující vězeňství, propojené s prevencí kriminality, postpenitenciární péče, sociální sférou a vzdělávacím systémem a směřující k reintegraci pachatelů trestné činnosti do společnosti“*. Takováto realizace by pak měla z dlouhodobého pohledu cílit na *„nápravu odsouzených osob na základě individuálních postupů za účelem předcházení recidivy kriminálního chování a izolace opakovaně recidivujících pachatelů nejzávažnější násilné trestné činnosti od společnosti s cílem zajistit bezpečnost občanů. Pomocí širokého komplexu opatření docílit existence moderního systému vězeňství, odpovídajícího 21. století a srovnatelného s dalšími vyspělými demokratickými státy“* (MSČR, 2015, str.).

V následujících podkapitolách budou jednotlivé vybrané trendy podrobně popsány. Největší pozornost je věnována tématům diferenciaci a klasifikaci odsouzených, hodnocení rizik na základě Souhrnné Analýzy Rizik a Potřeb Odsouzených (dále SARPO). Dále se pak práce věnuje tématu odborného zacházení, programu zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody se zaměřením na zaměstnávání odsouzených a snahou o účinnou resocializaci dle postupů Vězeňské služby České republiky.

1.3.1 Diferenciace a klasifikace odsouzených

Pro specifické potřeby individualizace výkonu trestu byla v penologii zavedena odborná terminologie. Pojem diferenciace je odvozen z latinského *diferentiato*, tedy rozlišení, roztržení (Kábrt & Alach, 1984). V penologii se též užívá pojmu klasifikace převzatého z latinského *classis* (třída), *facare* (činit, tedy třídít) a označuje řazení do jednotlivých skupin dle hledisek posuzování způsobilosti, schopnosti a hodnot, jejímž účelem je přispět k naplnění regulativní funkce trestu a orientace na změnu chování v prosociálním smyslu (Klimeš, 1983, s. 344). Oba tyto termíny obsahují hodnotící aspekt a jsou úzce provázány. V odborných kruzích se užívají nejednotně a jsou mnohdy zaměňovány (Tamchyna, 2006). Americké pojetí, oproti evropskému, nepovažuje vytváření kategorií za podstatný problém a volí přirozenější způsob formování skupin, které vedou k heterogenitě jednotlivých oddílů ve věznicích. Kritéria jsou dle českých odborníků zcela pragmatická. Nicméně je nutno upozornit na naprosto odlišnou skladbu vězňů amerických evropských věznic, která souvisí s celospolečenskou odlišnou problematikou, a proto se touto komparací dále nebudeme zabývat. Evropské vězeňství naopak vychází z poznatků, že je nezbytné odlišovat odsouzené potřebou míry nápravného zacházení, dle osobnostních aspektů a individuálními potřebami. Klasifikace a diferenciace tedy patří k nejzásadnějším otázkám penologie a forenzní psychologie. Cílem je třídění vězňů na více či méně homogenní skupiny, rozmístění do jednotlivých typů věznic či rozdělování vězňů do jednotlivých oddělení (Tamchyna, 2006). Diferenciaci chápeme jako zařazování odsouzených do věznic na základě výsledků penitenciární a kriminální diagnózy a zavádění rozdílných forem výkonu trestu, které jsou přizpůsobeny daným potřebám resocializace odsouzených. Klasifikace a diferenciace jsou tak v těsném vzájemném vztahu (Kunc, 1973).

Účelem klasifikace má být dle Standardních minimálních pravidel (2015) primárně separace odsouzených, kteří vzhledem ke kriminální minulosti či špatnému charakteru mají škodlivý vliv na ostatní spoluvězně. Dále utváření skupin, jejichž cílem je usnadnit resocializaci aplikováním účinných forem odborného zacházení. V evropském kontextu je apelováno na penitenciární aspekt individualizace, ve smyslu „*přizpůsobení diferencovaných trestních právních prostředků působení v době, míře a způsobu výkonu k daným zvláštnostem osobnosti pachatele*“ (Pravidla Nelsona Mandely, 2015). Cílem je účinné odborné působení s předpokladem přizpůsobení forem a metod nápravného zacházení k individuálním zvláštnostem odsouzeného. Klasifikace externí (rozdělování do

jednotlivých věznic) a interní (rozdělování do jednotlivých oddělení uvnitř věznice) je tedy předpokladem individualizace (Kunc, 1973).

K diferenciaci dochází na základě mnoha obecných kritérií, které se navzájem překrývají, doplňují a prolínají. Jedná se o kritéria související s trestněprávní normou, dle kterých je odsouzený soudem řazen do určitého typu věznic, tj. vnější diferenciaci. Dále se jedná o kritéria přímo související s odsouzenou osobou, na základě, kterých dochází k řazení do jednotlivých stupňů zabezpečení při stanovení vnitřních a vnějších rizik odsouzeného, tj. vnitřní diferenciaci dle věku, pohlaví, zdravotního stavu, intelektu, tělesné konstituce. V neposlední řadě dochází k diferenciaci dle možnosti opětovného začlenění do společnosti na základě nebezpečnosti odsouzeného pro společnost, přístupu k výkonu trestu, míry motivovanosti, druhu závislostí, prostupné skupiny vnitřní diferenciaci, délky zbývajících trestu odnětí svobody apod. (Raszková & Hoferková, 2014).

Důkladná mnohvrstevná diferenciaci je považována za jeden ze základních prostředků účinného zacházení s odsouzenými. Faktickým oddělením jednotlivých diferenciovaných skupin vězeňský systém cílí na individuální způsob zacházení a přispívá tak k ochraně společnosti ve smyslu snižování rizik recidivy (MSČR, 2015). Již Tamchyna (1992) apeloval na nutnost vycházet ze samotné osobnosti delikventa, s předpokladem uplatňování individuálního přístupu k odsouzenému. To však bylo a nadále je v podmínkách přeplněných věznic velice obtížně uskutečnitelné. Pokud je to vůbec možné, pak pravděpodobně pouze za předpokladu skupinové formy odborného zacházení.

Vnější diferenciaci

Představuje způsob umístění odsouzených do zákonem stanovených typů věznic lišících se dle způsobu vnějšího střežení a míry zajištění bezpečnosti (Marešová, 2016). Od 1.1.1994 dle § 39a tr. zákona byli odsouzení soudem zařazováni na základě posouzení kriminologické charakteristiky spáchaného trestného činu do čtyř typů věznic s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou (Brunová, 2020). Od 1.10.2017 došlo novelou zákona o Výkonu trestu odnětí svobody a trestního zákoníku č. 58/2017 Sb. k redukci na dva typy vnější diferenciaci a soudního zařazení na (1) věznice se zvýšenou ostrahou, kam jsou zařazováni pachatelé, kterým byl uložen výjimečný trest odnětí svobody či trest odnětí svobody za trestný čin spáchaný ve prospěch organizované zločinecké skupiny, za zvláště závažný zločin ve výměře minimálně osmi let či odsouzení, kteří v posledních pěti letech uprchli z výkonu vazby, trestu či detence. A (2) věznice s ostrahou, do kterých spadají

pachatelé, kteří nenaplnují podmínky pro zařazení do věznice se zvýšenou ostrahou. Věznice s ostrahou se dále dělí na oddělení s vysokým, středním a nízkým stupněm zabezpečení, kam se odsouzení zařazují na základě posouzení míry vnějšího a vnitřního rizika. O tomto řazení ve věznici může rozhodovat příslušná komise věznice a proces je zakončen schválením Generálního ředitele Vězeňské služby ČR. Vnější diferenciaci se odráží v rozsahu práv odsouzených, včetně výměry metrů čtverečních na celách, typu pracovního zařazení (vnitřní, venkovní), rozsahu kontaktu s osobami blízkými apod. (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Vnitřní diferenciaci

Na základě vnitřní diferenciaci dochází k systematickému umístění odsouzených uvnitř věznice do určitých skupin a oddělení, dle potřebného způsobu zacházení, včetně dostupnosti potřebného odborného personálu a je tvořena „progresivním zvýhodňovacím systémem“ (Marešová, 2016). Ačkoli si každá osoba vykonávající trest odnětí svobody nárokuje stejný rozsah práv a možností jejich užívání, reálně tomu tak vždy nemusí být. Podmínky výkonu trestu se odvíjí od aktuální lokality věznice, ve které je odsouzený umístěn, dle možnosti zaměstnávání, nabídky aktivit programu zacházení, rekvalifikačních programů, personálu a vedení, ale i třeba architektury a rozložení věznice apod. (Zpráva ze systematických návštěv Veřejného ochránce práv, 2016).

Dle § 12a odst. 3 zákona o VTOS se věznice s ostrahou dále dělí na nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení dle vnitřních primárních rizik, které označují míru bezpečnosti během výkonu trestu (nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení) a dle sekundárních vnitřních rizik, které odrážejí aktuální postoj odsouzeného k výkonu trestu. Posuzuje se na základě plnění či neplnění programu zacházení a dodržování režimu věznice. Stupeň zabezpečení se systematicky určuje dle interní vězeňské aplikace Hodnocení, Diferenciaci a Zacházení (tzv. HDZ) ve Vězeňském informačním systému (tzv. VIS). V praxi pověřeni zaměstnanci vězeňské služby zpracují proces umístění, dále dochází ke zpracování či aktualizaci komplexní zprávy a až poté je odsouzený přiřazen do prostupné skupiny vnitřní diferenciaci dle sekundárních vnitřních rizik (Raszková, Zhřivalová & Boukalová, 2019).

Nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení ve věznicích s ostrahou se dále dělí na oddíly: přijímací, nástupní, krizový, uzavřený, oddíl bezdrogové zóny, výstupní oddíl, specializovaný oddíl pro trvale pracovní nezařaditelné (tzv. TPN), specializovaný oddíl pro

výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování způsobenou užíváním návykových látek, specializovaný oddíl pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování (+ oddělení s individuálním zacházením), specializovaný oddíl pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací, specializovaný oddíl pro výkon ochranného léčení, oddíl se zesíleným stavebně technickým zabezpečením, oddíl specializovaný pro výkon trestu odsouzených mužů příslušníků bezpečnostních sborů, vojáků z povolání a strážníků obecní policie, oddíl specializovaný pro výkon trestu odsouzených matek nezletilých dětí (NGŘ č. 7/2020).

Je však nutné podotknout, že vnitřní i vnější diference není statickým procesem. Možné změny v něm by měly působit jakožto markantní motivační činitel, při snaze o úspěšnou nápravu a možné podmíněčné propuštění odsouzeného. Pozitivní či negativní změna stupně zabezpečení se uskutečňuje v případě, že nastaly změny v míře vnějších či vnitřních rizik. Zpravidla se jedná o změny v rámci jednoho stupně, v mimořádných případech lze provést změnu o dva stupně. Při snižování stupně se většinou jedná o změny na základě periodického vyhodnocení plnění programu zacházení a dodržování režimu výkonu trestu. V opačné případě zvyšování stupně zabezpečení nastává nejčastěji z důvodu uložení dalšího nepodmíněného trestu odnětí svobody, při negativním hodnocení plnění režimu či programu zacházení (Statistická ročenka VS, 2020).

Mezi nejpohyblivější složku vnitřní diference jsou řazeny tři prostupné skupiny vnitřní diference tzv. I., II. a III. PSVD, jejichž náležitosti jsou upraveny ve vnitřních řádech jednotlivých věznic. V průběhu výkonu trestu vycházejí především z plnění jednotlivých složek programu zacházení a působí tak jako primární prvky motivačních činitelů. Jejich změna nastává při vyhodnocení programu zacházení. Dlouhodobé zařazení v I. („první“) PSVD by mělo být zárukou dovršení nápravy, přičemž implicitně hodnotí polepšení odsouzeného s prognózou budoucího vedení řádného života odsouzeného. Hraje tak obrovskou roli při soudem kladně vyřízené žádosti o podmíněné propuštění (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Za účelem minimalizace konfliktních situací uvnitř věznic jsou v rámci interních předpisů dále separovány zvláštní skupiny odsouzených dle NGŘ č. 2/2019, které se označují zkratkami MON (tj. možné objekty násilí), STH (osoba s výrazně sníženou tělesnou hmotností), MPN (možný pachatel násilí), NMU (osoba se zjevně nízkou úrovní mentální úrovní), DVO (další vytipovaná osoba), DVO-P (další vytipovaná osoba s charakteristickým výkonem profese). Další způsoby diference nám určuje sám řád

VTOS, a další interní normy. Jedná se o členění odsouzených na základě biologického pohlaví, oddělení pro cizince, těhotné ženy, ženy s dětmi, odsouzené v reedukačních či léčebných programech apod.

1.3.2 Hodnocení rizik a potřeb odsouzených

Existuje mnoho teoretických přístupů k predikci kriminálního chování, a tudíž i chápání delikvence. Dělí se na přístup klinický, který hodnotí pachatele jako narušeného pacienta s indikací léčby, a na přístup socio-psychologický, který pachatele vidí jako samostatného jedince odpovědného za spáchané trestné činy. Aktuálně jsou oba tyto směry integrovány do komplexnějšího celku, ze kterého vychází český vězeňský nástroj zvaný Souhrnná Analýza Rizik a Potřeb Odsouzených, dále pouze SARPO (Urbaniok, 2006).

SARPO je prediktivním nástrojem, který posuzuje míru recidivy v penologickém kontextu. Jeho finální verzi validizoval, elektronizoval a uvedl do praxe tým Vězeňské služby ČR v letech 2008 až 2012. Nástroj primárně posuzuje pravděpodobnost budoucího selhání odsouzeného po jeho propuštění ve smyslu navrácení se do výkonu trestu odnětí svobody. Staví na potřebách české penitenciární praxe, teoretických a empirických poznatcích mezinárodních studií, přesně operacionalizovaných zdrojích dat a na výpočetních vzorcích ověřených analýzou na české vězeňské populaci. Od roku 2012 je v praxi užíván bez jakékoli aktualizace (Drahý, Hůrka & Petras, 2018).

Primární inspirací byl nástroj hodnocení rizik OASys tj. *Offender Assessment System*, který je užíván v penitenciární praxi v Anglii a Walesu. Je nutné brát v potaz, že se nejedná o psychologickou diagnostickou metodou a nenahrazuje psychologické testy. SARPO je součástí tzv. Vězeňského informačního systému (VIS), jehož pomocí se v nástupním oddíle zpracovává tzv. Komplexní zpráva o odsouzeném, která hodnotí míru rizikového a osobního profilu odsouzeného při počátku výkonu trestu. Na tomto hodnocení se podílí tým odborných zaměstnanců od kmenového vychovatele, speciálního pedagoga, sociálního pracovníka až po vězeňského psychologa. Komplexní zpráva je užívána jako podklad k vytvoření vhodného programu zacházení, který s možnými alternacemi provází jedince celým výkonem trestu. V aktualizovaném přístupu byly implementovány principy RNR modelu, též známého jako *Risk-Needs-Responsivity Model*, který se zaměřuje na oblasti rizik, potřeb a responzivity, v tomto kontextu konkrétně míru motivace a sebereflexe odsouzeného (Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau & Cullen, 1990). Kriminolog F. Lösel (2001)

apeluje na důležitost důsledného a strukturovaného uplatňování principů RNR v rámci vězeňského systému a doplňuje model o následující kritéria:

- intervence jsou efektivní pouze za předpoklad empiricky doložených dat při tvoření explicitního modelu příčiny trestných činů, tj. sledují a hodnotí změny v chování, oblast osobnostních proměnných či jiné hodnotitelné a měřitelné parametry;
- rizika a potřebná míra intervence jsou diferenciována dle závažnosti, tj. intenzivnější intervenční programy by měly být aplikovány u vysoce a středně rizikových pachatelů, méně intenzivní či minimální opatření by měla být užívána u méně rizikových pachatelů trestné činnosti;
- je třeba zohledňovat nejen statistické, ale především dynamické kriminogenní faktory;
- kritéria RNR by měla být podpůrná, pachatel by měl mít maximální užitek z programu zacházení, měl by v nich spatřovat význam, je předpokládáno kritérium dobrovolnosti a motivovanosti zařazovaných do programu;
- odsouzení jsou podporováni při aktivním získávání dovedností, je jim poskytnut prostor pro nácvik nově získaných zkušeností, zejména v oblasti postojů, chování a motivace (např. nácvik modelových situací, konfrontace s trestnými činy, extramurální aktivity apod.) (Boukalová & Gillernová, 2020).

Nástroj SARPO je užíván k diferenciaci odsouzených na základě míry kriminogenních rizik přímo souvisejících se spáchanou trestnou činností a dle míry ovlivnitelnosti v podobě protektivních faktorů, které představují motivaci jedince ke změně. Kriminogenní rizika jsou rizika přímo související se spáchanou trestnou činností a skládají se z řady komponent. Predikují, s jakou pravděpodobností jedinec po svém propuštění spáchá další trestnou činnost, a jaké povahy by mohla být. Nejvýznamnější rizika se dělí na statistické rizikové faktory, které jsou již zpětně neovlivnitelné (např. počet odsouzení, věk) a dynamické rizikové faktory, které se týkají aktuální situace a jsou tudíž ovlivnitelné (zaměstnání, bydlení, finanční situace, osobnost, postoje a závislosti, vztahy). Dále se posuzuje nebezpečnost vězně (tendence k autoagresivnímu či heteroagresivnímu chování v průběhu výkonu testu) a riziko újmy po propuštění (Boukalová & Gillernová, 2020).

Strukturu SARPO lze v penitenciární praxi ve stručnosti dělit dle zpracovatelů na statistické faktory (vychovatel, speciální pedagog), dotazník sebehodnocení (speciální pedagog), riziko újmy (psycholog), dynamické faktory (sociální pracovník, pedagog

a psycholog), adaptace v nástupním oddíle (vychovatel) a na závěr doporučení, na kterém se podílí všichni výše jmenovaní. Vzhledem k potřebám diferenciaci dle druhu trestné činnosti, dle délky věznění a míry rizika existují tři modely nástroje: tzv. minimální krátké hodnocení odsouzených s délkou výkonu trestu do půl roku, s předpokladem nízké míry recidivy a intenzity zacházení, základní hodnocení určené pro méně narušené odsouzené s délkou věznění převyšující 6 měsíců a rozšířené komplexní hodnocení pro rizikové odsouzené, pro doživotně odsouzené a pro mladistvé (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

1.3.3 Odborné zacházení

V penitenciaristice se setkáváme s termínem *zacházení*, tj. veškeré postupy a metody užívané kvalifikovanými odbornými zaměstnanci při působení na odsouzené ve snaze o naplňování účelu trestu, tj. resocializaci, reintegraci, rehabilitaci a na cílené snižování kriminogenních rizik. Takováto komplexní činnost je ve vězeňství nazývána program zacházení (zkráceně PZ) a řadí se mezi základní povinnosti odsouzených. PZ je zakotven v zákoně o výkonu trestu odnětí svobody, řádu výkonu trestu odnětí svobody, dále je upraven v interních normách, a také v Evropských vězeňských pravidlech. Rozdílné možnosti programu zacházení jednotlivých věznic jsou podmíněny několika hlavními faktory, mezi něž řadíme osobnost odsouzeného, kvalita a obsazení odborného personálu, finanční a materiální prostředky, míra intervence a individuální práce s odsouzeným, prostředí věznice, minulá zkušenost s výkonem trestu, sociální zázemí, finanční situace, přístup odsouzeného, jeho motivace, ochota a schopnost měnit své postoje (Raszková & Hoferková, 2018).

Daný program by měl být pro odsouzeného srozumitelný a individualizovaný, přičemž je zahrnuta i míra motivace odsouzeného ke změně postoje k trestné činnosti. Program zacházení se skládá z pěti složek: aktivity pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné, zajímavé aktivity a aktivity v oblasti utváření vnějších vztahů. Program zacházení vychází z nástroje SARPO, dle kterého se následně odvíjí aplikovaná intenzita a zaměření zacházení. Vyhodnocování plnění cílů programu zacházení odbornými zaměstnanci probíhá v souladu s § 38 vyhl. č. 345/1999 Sb. periodicky (každé 3 měsíce, ve výstupním oddíle každé 2) a působí jako již zmíněný motivační činitel například při zařazování vězně do dostupné skupiny vnitřní diferenciaci, či při změně stupně zabezpečení.

Pracovní aktivitou je dle § 36 odst. 3 vyhl. č. 345/1999 Sb. míněna jakákoli činnost v podobě zaměstnání, práce potřebné k zajištění každodenního provozu věznice či pracovní terapie vedená zaměstnanci. Každý odsouzený, který je zdravotně způsobilý a je mu věznicí

práce přidělena, je povinen pracovat. Forma zaměstnání by měl být volena dle délky trestu, vzdělání, praxe, ale i osobnosti odsouzeného v souvislosti s bezpečnostními hledisky řazení do nestřežených venkovních pracovišť. Odsouzený může být zaměstnán v rámci vězeňského provozu, vlastní výroby, podnikatelské činnosti či u vnějších subjektů, jestliže je podepsán souhlas se zaměstnáním u jiných subjektů nežli věznice.

Vzdělávací aktivity, tedy vzdělávání vězňů je zohledněno v dokumentu OSN Pravidla o minimálních standardech pro odsouzené tzv. „*Nelson Mandela Rules*“, v Evropských vězeňských pravidlech, v Listině základních práv a svobod, v Zákoně o výkonu trestu odnětí svobody a v dalších normách upravujících zacházení s vězni. Vzdělávání může probíhat na formální úrovni ve školských vzdělávacích střediscích a ve spolupráci se státní i soukromou školskou sférou. Na neformální rovině vzdělávání probíhá v podobě rekvalifikačních kurzů, obecných kurzů či kurzů odborných. V naprosté většině však bývají tyto kurzy směřovány na mužskou populaci (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Speciálně výchovné aktivity jsou dle NGR č. 13/2019 vedeny vězeňskými zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním, tj. psychology, terapeutky, sociální pracovníky a speciálními pedagogy. Tento typ aktivit je směřován především na příčiny a důsledky páchaní trestné činnosti, rizika a potřeby odsouzených, jejich osobnost, změnu myšlení, postojů a chování. Jedná se o individuálně či skupinově vedené poradenství a programy s konkrétním zaměřením, především tzv. standardizované programy (viz níže). Pod zájmové aktivity dle § 36 odst. 6 vyhl. č. 345/1999 Sb. spadají veškeré činnosti organizované odbornými zaměstnanci, které rozvíjejí schopnosti, sociální dovednosti, vědomosti a zároveň jsou v souladu s účelem výkonu trestu. Aktivity v oblasti utváření vnějších vztahů napomáhají v přípravě na život po výkonu trestu s cílem přiblížení se k realistickému životu po propuštění. Jedná se především o podporu rodinných vztahů formou návštěv, telefonních hovorů s blízkými, Skype hovorů, tzv. extramurálních aktivit a činností při přerušení výkonu trestu, opuštění věznice v souvislosti s návštěvou či v souvislosti plnění programu zacházení.

Mimo obecné programy zacházení existují dále speciální programy zacházení a další specifické typy intervencí, které pracují s odsouzenými umístěnými ve specializovaných oddílech. Na rozdíl od běžného výkonu trestu probíhá v těchto odděleních systematická terapeutická intervence, která je zaměřena na snižování riziky páchaní trestné činnosti. Specializované oddíly slouží pro umístění odsouzených s diagnostikovanými duševními poruchami, poruchami chování, s duševními poruchami a s poruchami chování způsobenými

užíváním návykových látek, pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací, pro výkon ochranného léčení sexuologického, proti alkoholového a patologického hráčství (Marešová, 2016). Je však nutné kriticky podotknout že terminologie užitá v legislativních normách týkajících se VTOS se pouze okrajově dotýká aktuálně užívaných diagnostických systémů DSM-5 a ICD- 10. Mimo již zmíněné, specializované oddíly slouží taktéž jako pracoviště pro získávání poznatků a metod k inovacím v oblastech standardního zacházení, či jako prostor pro pilotní projekty a terapeutické přístupy ve vězeňství (Jirička & Kejřová, 2015).

Mezi hlavní principy speciálního zacházení řadíme zájem o ochranu společnosti, konfrontaci a práci s faktory spáchané trestné činnosti, posilování náhledu, důraz na práci s trestem při zohlednění osobnostních, vývojových, sociálních a dalších vlivů. Stěžejní je důsledné sledování účinnosti určeného speciálního programu zacházení. U odsouzených s poruchou osobnosti není cílem vězněného „vyléčit“ ale pracovat na změně jeho postojů a vzorců chování především v zátěžových situacích. Pro nejefektivnější možné dosažení účinku je doporučeno ve výkonu trestu terapeuticky působit v rozmezí 6-18 měsíců, proto jsou jednotlivci do specializovaných programů zacházení zařazováni přibližně rok před ukončením trestu, případně rok před podáním žádosti o podmíněčné propuštění (Praško a kol., 2003).

V neposlední řadě jsou selektovaní odsouzení řazeni do standardizovaných programů, které na rozdíl od specializovaných necílí na soustavné poskytování terapeutické péče a délka jednotlivých programů trvá od 7 dnů po 18 měsíců. Tyto programy probíhají pouze skupinově a jsou zde zařazováni odsouzení s vysokými kriminogenními riziky či naopak s riziky nízkými, avšak konkrétně určenými, kteří současně nespádají pod záštitu specializovaných oddílů či do psychiatrických oddělení. V současné době se můžeme setkat s kognitivně behaviorálním programem pro pachatele méně závažných deliktů před podmíněným propuštěním tzv. 3Z, programy pro pachatele trestné činnosti související s násilím na dětech tzv. GREPP, GREPP 2 a FEDDO, program pro odsouzené, jejichž výkon trestu souvisí s nepříznivým průběhem řídičské praxe PARDON, školení a preventivní program pod názvem Zuřivec pro pachatele domácího násilí, antiagresivní trénink, kognitivně-emocionálně-motivační dlouhodobý program TP KEMP a Model dobrého života, které jsou cíleny zejména na pachatele násilné trestné činnosti, dále pak programy ve spolupráci s Probační a mediační službou, neziskovými a externími organizacemi (Drápal, Jirička & Raszková, 2021).

Účinnost terapeutických programů ve specializovaných odděleních byla ověřována u českých odsouzených propuštěných v letech 2007 a 2008 na základě 60% zjištěné míry recidivy osob jež se podrobili terapeutickému programu, ve srovnávacím vzorku propuštěných bez terapie, u kterých byla 75% recidiva (Jirička & Prokešová, 2012).

1.4 Psychologický přístup v penitenciární praxi

Znaky psychologického přístupu se ve specifickém penitenciárním systému začaly objevovat již koncem 19. století zejména v USA, s cílem účinně resocializovat a navrátit odsouzené do společnosti. Zakladatelem penitenciární psychologie u nás je označován docent Jiří Čepelák a jeho následnice doktorka Miluše Urbanová. Forezní aplikovaná psychologie zkoumá příčiny trestných činů a kriminálního jednání, navazuje na právní vědu a dle Čírkové (2004) ji lze dále členit na kriminalistickou psychologii, soudní psychologii, penitenciární a postpenitenciární psychologii a kriminologickou psychologii. Specifickým procesům, které sledujeme v rámci uvěznění, se věnuje penitenciární psychologie. Zabývá se především psychosociálními aspekty deprivace, frustrace, resocializace, adaptace, problematikou kognitivních aspektů adaptace vězněných, intervencí v souvislosti s rozvojem reaktivních poruch a nevhodných obranných mechanismů (např. problém prizonizace). Dále se zabývá otázkou reintegrace, rehabilitace, resocializace a jejich možnostmi (Veteška & Fischer, 2020).

Penitenciární psychologie úzce souvisí s penitenciární pedagogikou a společně se zabývají oblastmi penitenciární výchovy, osobností odsouzených z pohledu individuálních znaků, vývoje, etiogeneze delikventního jednání a prognóz budoucího chování. Zabývá se psychologickými a sociálně psychologickými aspekty života ve výkonu trestu odnětí svobody, psychologickými procesy penitenciárního zacházení, psychopatologickými kategoriemi odsouzených a cílí na utváření adekvátních prostředků působení na ně. Penitenciární psychologie s pomocí různých psychologických nástrojů usiluje o korektivní působení na základě rozhovorů, skupinového poradenství a individuální či skupinové terapie. V neposlední řadě zkoumá zejména účinnost a efektivnost prostředků penitenciární výchovy a zacházení s odsouzenými (Jůzl, 2017).

V české penitenciární praxi se na specializovaných odděleních setkáváme s eklektickým psychoterapeutickým přístupem formou skupinového terapeutického působení, přičemž případná individuální péče probíhá spíše na podpůrné úrovni. V budoucnu by se vězeňská terapeutická péče mohla inspirovat například efektivními přístupy norského

vězeňství, kde se systematické psychoterapeutické intervenci dostane přibližně 25 % odsouzeným, přičemž 20 % z nich prochází i terapií individuální. Mimo převážně eklektický přístup u nás probíhá několik programů, které mají jasně určený psychoterapeutický směr. Konkrétně jde o kognitivně-behaviorální psychoterapii využívající poznatky teorie učení, hlubinnou psychoterapii a psychoanalytickou psychoterapii, které kladou důraz na interpretaci a vhled, dynamickou a dasein terapii, které zčásti nahradily psychoterapii modelu SUR. Dále se také můžeme setkat s Rogersovsko psychoterapií (PCA) či integrovanou psychoterapií podle prof. Knoblocha (Boukalová & Gillernová, 2020).

V posledních letech se do popředí světové penitenciaristiky dostalo užívání dvou psychoterapeutických modelů bez jasného psychoterapeutického vymezení, které směřují konkrétně na osoby ve výkonu trestu. Prvním z nich je terapie zaměřená na trestný čin, také známá jako *Curyšský intenzivní program*, která vychází z již zmíněného principu RNR. Jde o skupinový terapeutický program pro pachatele násilných trestných činů a trestných činů sexuálně motivovaných, kteří mají diagnostikovanou poruchu osobnosti. Terapie zaměřená na trestný čin pracuje s hodnocením rizik, utvářením skupinové koheze, několikastupňovou konfrontací a nácviky zvládání stresových situací (Boukalová & Gillernová, 2020). V podobném duchu je směřován rozšiřující model RNR tzv. *Good-Lives Model* (GLM) dle Warda et al. (2007). Z důvodu časté kritiku neúčinnosti klasických vězeňských programů, které se věnují primárně negativním cílům (hodnocení rizik či potlačení rizikového chování), se tento model soustředí na pozitivní aspekty. *Model dobrého života* vnímá odsouzeného jako autonomního jedince, který je schopen rozhodovat sám o sobě a předpokládá, že většina trestných činů je páchána v souvislosti s absencí sociálně přijatelných strategií při dosahování osobních cílů pachatele. Průběh terapie cílí na podporu klienta při učení, rozpoznávání a saturaci primárních lidských potřeb sociálně přijatelnými způsoby (Boukalová & Gillernová, 2020).

Jak již bylo naznačeno, veškeré systematické psychoterapeutické postupy v rámci české penitenciární praxe se týkají pouze úzkého okruhu vybraných vězňů. Autor McGuire (2008) ve své studii tvrdí, že jedinci s nízkými kriminogenními riziky budou spíše ovlivnitelní ve smyslu nápravy a resocializace zařazením do práce. Zatímco věznění s vysokými kriminogenními riziky jsou schopni se na režim a pracovní zařazení adaptovat, tedy mohou být chybně personálem vnímání jako bezproblémoví odsouzení, čímž se proces adaptace na uvěznění prohlubuje. V souvislosti s recidivou tak zůstává riziko nezměněno,

s výjimkou odsouzených, kteří prošli cílenými intervenčními programy (Boukalová & Gillernová, 2020).

1.5 Aktuální problematika českého vězeňství

V současném vězeňství, ale i v širším kontextu penitenciární praxe se setkáváme s řadou problémů, které nejsou řešeny, ba dokonce k nim nemá přístup velká část odborné veřejnosti. Jednotlivé věznice představují z psychologického hlediska složité, externě těžko pochopitelné sociální útvary *sui generis*, se sobě vlastní strukturou formálních, psaných nepsaných pravidel, norem a zvyklostí, jež jsou saturovány specifickým, izolovaným a restriktivním prostředím. Každá věznice navíc vykazuje více či méně specifické problémy plynoucí z oficiálních resortních materiálů, určeným typem věznic, charakterem zařazovaných vězňů dispečerem Generálního ředitelství VSČR apod. (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Celosvětovou výzvou je především snaha o bezpečný stát, minimalizace spáchaných trestných činů a zamezení dalšího rozšiřování vězeňské populace. Postupné přibližování se k strategii restorativní spravedlnosti jako konceptu, který směřuje k zapojení obětí trestných činů do řízení a zdůrazňuje jejich práva, usiluje o převzetí zodpovědnosti pachatele za spáchané činy, nápravu škody a poskytnutí satisfakce oběti namísto konceptu retributivní, tedy trestající justice. Každý stát přistupuje k dosahování tohoto ideálního cíle rozdílnými metodami či způsoby užití těchto metod. Můžeme však konstatovat, že pouze terciální prevence prováděná ve věznicích není zdaleka ideálním prostředkem a má své limity (Marešová, 2011).

Důležitým tématem je také hledání vhodných a účinných řešení v oblasti nastolení spravedlnosti v podobě **alternativních trestů**, namísto výkonu trestu odnětí svobody. Při nastolení nového řádu by však byly nutné změny při řešení jak samotných zločinů, tak celospolečenské změny sociálních a ekonomických podmínek. Jedinou plnohodnotnou alternativou se aktuálně jeví utopická myšlenka společnosti, která se obejde bez vězeňských zařízení. Společnosti, která dokáže vyrovnat rozdělení moci a příjmů, při snaze zabránit majetkovým zločinům. Komunita, která dokáže znovu přijmout i takové jedince, kteří pochybili, reintegrovat je a skutečně plnohodnotně rehabilitovat. Postavit se k nim jako k rovnocenným lidem a nikoli ke zločinným objektům (Davis, 2003).

Často diskutovaným, avšak těžko přístupným tématem, je **druhý život vězňů**, ke kterému dochází bez přítomnosti vězeňského personálu, silně se promítá do atmosféry uvnitř věznic a odráží proces **adaptace** na vězeňské prostředí. Striktně hierarchizovaná populace je založena na neformálních interpersonálních vztazích, v čele s účelností a všudypřítomnou přetvářkou, kterou Goffman (1961) výstižně popisuje slovy: „*všichni hrají divadlo*“. Částečný vhled můžeme nalézt například v memoárech bývalých vězňů, v diplomových a rigorózních pracích studentů či v některých spisech bývalých zaměstnanců VSČR. Je však nutné brát v potaz, že takovéto informace nedosahují reálné podoby druhého života odsouzených. Poznatky nejčastěji popisují způsoby, jakými odsouzení běžně získávají drogy, jakými cestami udržují kontakt a styk s blízkými osobami, v jakých věznicích je největší šance na podmíněné propuštění apod. (Marešová, 2011).

Tématem, který není přístupný široké veřejnosti je problematika tzv. **polepšených recidivistů**, kteří jsou ve výkonu trestu opakovaně a znají veškeré způsoby získávání výhod v rámci vnitřní režie v souvislosti s progresivní vnitřní (ne)diferenciací. Díky vzornému chování jsou například schopni se velice rychle posunout do zařízení s nižším stupněm zabezpečení, na nestřežené venkovní pracoviště s volným pohybem, či na vycházky spojené s návštěvami. V důsledku pak u jedinců dochází spíše k polepšení **si** nežli k polepšení **se**. Nevhodné umístění recidivujících jedinců spolu s vězni prvotrestanými či prvovězněnými, kteří jsou méně deprivováni, může být ve výsledku kontraproduktivní. krajních případech, nikoli ojediněle, dochází k progresivní deprivaci osobnosti v důsledku prisonizace. Někteří odborníci tvrdí, že by se dalo extrémním vlivům prisonizace předejít celoplošným užitím konceptu vnitřní diferenciace, který by zohledňoval psychologické poznatky o osobnosti pachatele (Marešová, 2011).

Z původního progresivně diferenciacního konceptu se v mnoha případech stává neúčinný nástroj, který na motivované vězněné jedince s reálnou snahu o polepšení, působí spíše demotivačně. Konečný efekt nezdařeného resocializačního procesu, nesprávně pojatého výchovného vězeňského působení a nevhodně zvolených forem vnitřní a vnější diferenciace, může mít pro vězně fatální důsledky. Ti ztrácejí naději v samotný účel trestu, jejich subjektivní postoj k prosociálnímu přístupu k lidem postupně upadá, stejně tak ztráta právního vědomí a v neposlední řadě eskaluje etická a citová depravace. Osoba poznamenaná asociálním kriminálním prostředím se v průběhu času může proměnit v cynického, psychicky oploštělého, kriminálně identifikovatelného jedince, který racionalizuje spáchané trestné činy. V budoucnu by tak mělo být zváženo užívání

individualizované vnitřní klasifikace na základě osobnosti a míry psychologické depravace osobnosti delikventa (dle M. Tamchyna, 2006), namísto systému tří diferenciačních (motivačních) skupin. Stejně tak jako nyní se však pravděpodobně budeme nadále setkávat s kapacitními limity v podmínkách „hromadného kolektivního“ výkonu trestu. Třemi základními pilíři psychologické diferenciaci Tamchyna (2006) jsou: rovina míry deprivace osobnosti v kontinuu „prosociálních – asociálních“ jedinců, rovina míry znaků neuroticismu, toxikomanie, agrese a kritérium intelektu, které je komplementární. Popisuje možnosti způsobu zacházení s jednotlivými odsouzenými. Psychologický koncept by mohl napomoci při budování homogenních sociálních skupin uvnitř jednotlivých věznic, přispíval by k eliminaci násilí a agrese, a tím by umožnil nastolit reálné předpoklady pro následné resocializační kroky (Marešová, 2011).

V budoucnu by bylo vhodné v rámci penitenciárního a postpenitenciárního výzkumu a organizační strategie rozvíjet hluboce genderově podmíněný charakter trestu, který se i nadále soustřeďuje především na mužskou část populace (Davis, 2003). Pozornost by také měla být věnována populaci odsouzených vězňů s duševním onemocněním (Danesh, 2005; Fazel, & Baillargeon, 2011).

Hojně diskutovaným tématem je problematika užívání nástroje pro hodnocení rizik a potřeb odsouzených plynoucí z tzv. *Risk-Needs-Responsivity*, jehož prvky jsou implementovány v rámci SARPO (Urbanik, 2006). Tento koncept je kritizován především proto, že bez dostatečného empirického podložení proklamuje kauzální vztah mezi intervencemi zaměřenými na dynamické rizikové faktory a predikcí budoucího chování (tj. recidivou). Výzkumníci popisují dynamické rizikové faktory jako koreláty repetitivního chování, přestože mohou být pouhými „příznaky“ nebo „zástupci“ základních kauzálních procesů, spíše nežli samotnými zjištěnými příčinami (Klepfisz, Daffern & Day, 2016). Konceptualizace dynamických rizikových faktorů je kritizována také za přílišné zjednodušování problematiky jednotlivých aspektů a konkrétních mechanismů, na nichž je založena řada, nástrojem užívaných, fenoménů (Serin, Lloyd, Helmus, Derkzen & Luong, 2013). Tyto problémy do značné míry vyvstaly z přenesení prediktivních teoretických konstruktů do oblasti praxe (Ward, 2016). Například Andrews a kol. (1990) ve své studii tvrdí, že pro predikci rizik kriminálního chování je stěžejní vztah jednotlivých charakteristik dynamických faktorů k dalšímu páčání trestné činnosti. Novější studie však upozorňují, že je nutné překlenout konceptuální propast teoreticky odvozených prediktorů a obecných

konstruktů a posunout se ke specifickým, empiricky podloženým konceptům a poznatkům (Klepfisz et al., 2016).

S problematikou, vyplývající z proklamace kauzality mezi intervencemi zaměřenými na dynamické rizikové faktory a potencionální predikci budoucího chování, souvisí i poměrně specifická otázka efektivity a funkčnosti „terapeutického“ nebo „pracovně terapeutického“ působení **v rámci pracovního zařazování českých odsouzených** či faktor zaměstnání po výkonu trestu odnětí svobody jako prediktor účinného prostředku desistence (Tomášek, Faridová, Kostelníková, Přesličková, Rozum & Zhřivalová, 2017). Jedním ze základních pilířů účinného zacházení a následné reintegrace do společnosti Vězeňská služba ČR považuje smysluplné zaměstnávání odsouzených v průběhu výkonu trestu odnětí svobody i po něm. Zaměstnávání odsouzených je jedním ze základních prostředků cílených na funkční návrat odsouzených do společnosti (MSČR, 2015). Na stejné bázi jsou koncipovány i programy zacházení, které odsouzené vedou především k dodržování kázně a k plnění povinností v oblasti pracovních, vzdělávacích a výchovných aktivit (Černíková, 2008). Dle Evropských Vězeňských pravidel (2006) by se pracovní náplň během výkonu trestu měla co nejvíce podobat práci mimo vězení, aby se odsouzený mohl lépe připravit na podmínky normálního života a vyhnout se recidivě. Hlavní vězeňský psycholog Jiříčka však dodává, že samotný trest odnětí svobody u značné části odsouzených účel výkonu trestu nedokáže naplnit bez dalších individualizovaných odborných intervencí (Boukalová & Gillernová, 2020).

Problematika identifikace efektivních intervencí pro obecnou vězeňskou populaci a vyhodnocení účinnosti různých programů zaměřených na specifické skupiny vězňů je klíčová. Komparační publikace Wilsonova (2016) analyzuje efektivitu a účinnost jednotlivých vězeňských programů. Studie se zaměřuje nejen na míru recidivy, ale také na zaměstnanost po ukončení výkonu trestu či míru porušování pravidel v průběhu výkonu trestu. Výsledky studie ukazují, že zásadním aspektem je kategorizace odsouzených s vysokými a nízkými kriminogenními riziky a následné přiřazení odpovídající intervence dle požadované míry rizik. Dalším poznatkem studie je, že principy efektivní intervence jsou nadřazeny typu intervence. Podstatná je tedy integrita programu a nikoli daný psychoterapeutický směr. Nejvyšší predikční schopnost selhání vykazuje frekvence a intenzita terapie. Klíčový je též vztah mezi terapeutem, klientem (pachatelem) a terapeutický proces sám o sobě, spolu s motivací odsouzeného ke změně. Dokončení terapeutického programu navíc pozitivně koreluje s pozdější mírou recidivy. Výsledky

studie. též prokazují, že k největšímu pokroku v terapii dochází u středně rizikových odsouzených.

V české publikaci autorů J. Drápala, V. Jiříčky & T. Raszkové (2021) je z výše jmenované publikace vybrána pouze část studie, ve které čeští autoři porovnávají výsledky programů zaměřujících se na zaměstnanost a na programy kognitivně – behaviorální terapie. Ačkoli je pro vězeňskou službu podstatné, aby byla dodržována interní pravidla (což dodržuje zaměstnávání i terapie), kognitivně behaviorální terapie prokazuje silnější míru efektu (např. Wilson, 2016; Duwe, 2017). Pro české vězeňské prostředí autoři vyvodili závěr, že přisuzování nadměrného významu tomu, aby byli vězni především pracovně zařazováni, a to i na úkor systematického terapeutického (či jiného odborného) zacházení, se nezdá být tou nejvhodnější volenou strategií „rehabilitace“ odsouzených, při snaze funkčního navrácení do společnosti. Autoři konstatují, že společnost neochráníme tím, že vězni budou pracovně zařazováni, ale s větší pravděpodobností ji ochráníme tím, že se s nimi bude intenzivně terapeuticky pracovat (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

U zahraničních forenzních výzkumníků a dalších odborníků sledujeme odklon od zaměření na rizika, a naopak posun v rámci pozitivní psychologie, která vyzdvihuje možnosti využití osobnostních silných stránek jedince a posilování pozitivních zdrojů (Bannink & Jackson, 2011), které mohou příznivě ovlivnit recidivu, abstinenci, rehabilitaci a zotavení (Manguno-Mire, Coffman, DeLand, Thompson Jr., & Myers, 2014). V posledních letech v zahraničních studiích také sledujeme posun v rámci *strength-based*, *evidence-based* a *gender-based* výzkumů (např. Goodwin, Brown & Skilling, 2022; Van Damme, Fortune, Vandavelde & Vanderplasschen, 2017).

2 Výkon trestu odnětí svobody ženské populace

Téma výkon trestu odsouzených žen je i přes svá specifika velice často odborníky opomíjenou oblastí. Prostředí, architektura, bezpečnost, vězeňský řád, ale i odborné zacházení ve věznicích, je obecně primárně uzpůsobeno mužské vězeňské populaci. Od roku 2010 globálně sledujeme mírný, avšak nezanedbatelný nárůst kriminality odsouzených žen o 17 %, přičemž v evropských státech poslední roky evidujeme trend snižování počtu odsouzených žen téměř o třetinu. Česká republika se tomuto pozitivnímu trendu však vymyká a sledujeme přesný opak. Obecně vyšší kriminální činnost žen může souviset se zhoršující se ekonomickou situací, s problematikou závislostí, s domácím násilím, s psychickými a psychiatrickými obtížemi, emancipací trestné činnosti, fenoménem matek samoživitelek či s postavením žen v rodinách, zaměstnáních a ve společnosti (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Dle statistik *Penal Reform International* vzrůstající tendence deliktů spojených s psychickým narušením či s péčí o rodinu, vyžaduje pozornost odborníků a je nutno ji řešit. Aktuálně se vězeňské mezinárodní dokumenty problematice vězeňkyň dotýkají pouze okrajově. Zmínky nalézáme v Evropských vězeňských pravidlech, v Minimálních standardních pravidlech, především v rezoluci z roku 2010 pod názvem „*Bangkok Rules*“. Naopak aktualizace z roku 2015 nazývaná „*Nelson Mandela Rules*“ specifickým potřebám odsouzených žen příliš prostoru nevymezila. V české vězeňské praxi můžeme snahu o adaptaci výkonu trestu odnětí svobody potřebám odsouzených žen sledovat například v zákoně o VTOS či v Koncepti vězeňství do roku 2025, která se lehce přibližuje ke vzniku potřebné samostatné koncepce pro odsouzené ženy (Lochmannová, 2020).

2.1 Otázka genderu ve vězeňství

Při popisu historického a též konceptuálního vývoje vězeňství, se často uvažuje v genderově neutrálním jazyce. V kontextu směřování této práce však považuji za vhodné zdůraznit, že tresty vždy měly genderově podmíněnou povahu. Z čehož vyplývá, že chod ženské věznice je generově podmíněn, stejně tak i chod věznice mužské. Proto je přinejmenším chybné předpokládat, že z důvodu převahy mužské vězeňské populace, která představuje normu, jsou ženské instituce pouze okrajovým tématem. Odsouzení muži utváří většinu vězňů po celém světě, odborníci tak často opomíjí podstatné aspekty fungování vězeňství

a odsouzené ženy považují za minoritní subkategorii. Ospravedlní pak hledají v relativně nízkém procentuálním zastoupení žen ve věznicích po celém světě (Stern, 1998).

Jelikož byl ženám v minulosti po dlouhou dobu upírán status osob s určitými právy, nemohly být trestány tím, že jim byla tato práva odnětím svobody upřena. Což platilo především u žen vdaných, které sňatkem s mužem ze zákona ztrácely jakékoli společenské postavení. Ženy byly na rozdíl od mužů trestány mimo dosah veřejnosti, rukama svého manžela, v soukromí domácnosti¹. Například v 17. století byly ženy trestány výkonem nucené práce, která často obnášela prostituci, v 19. století pak byly ženy zavírány v psychiatrických léčebnách ve větší míře nežli do věznic, na rozdíl od mužů. Na deviantní muže bylo tedy nahlíženo jako na zločince, kteří porušili společenské normy, zatímco na deviantní ženy se pohlíželo jako na nemocné, nepříčetné a „mrvně padlé“ osoby, které ztratily morální princip ženství a na rozdíl od mužů již nemohou být spaseny a napraveny (Davis, 2021).

Reformátoři byli toho názoru, že i ženy mohou být napraveny, a za tímto účelem prosazovali separaci výkonu odnětí svobody a specifické zacházení s odsouzenými ženami. Jejich pojetí „nápravy“ žen bylo směřováno k opětovnému začlenění kriminalizované ženy do domácího života v roli manželky a matky. Nápravný program reformátorských hnutí 19. století zahrnoval výhradně ženský vězeňský personál, architektonické změny či domácí režim, plnění ženských úloh v domácnosti a „vštěpování vhodných genderových rolí“. Ženám však byly za stejné trestné činy udělovány delší tresty nežli mužům. Tento rozdíl byl zdůvodňován tak, že ženy byly posílány do nápravných zařízení proto, aby byly převychovány, což je proces zdlouhavý, zatímco muži byli trestáni dle závažnosti trestného činu (Zedner, 1995).

Reformátoři 19. století zastávaly ideologii genderové rozdílnosti, naproti tomu reformy konce 20. století směřovaly k uplatňování idey „oddělené rovnosti“. Paradoxem však bylo, že namísto požadavků na rovnocenné zacházení, příležitosti v rámci vzdělávání, zaměstnávání či zdravotní péči, postupně docházelo ke stále silnější represi v ženských věznicích. Především proto, že mužské věznice obecně sloužily jako norma výkonu trestu odnětí svobody, a tak docházelo k pouhým formalistickým změnám rovnosti ve výkonu trestu (Davis, 2021).

¹ Problematika domácího násilí může svědčit o historicky podmíněných genderově zatížených způsobech trestu.

2.2 Odsouzené ženy v českých věznicích

Odsouzené a vazebně stíhané ženy po vstupu do vězení vykazují řadu komplexních a vzájemně provázaných psychosociálních disfunkcí. Ačkoli je podíl uvězněných žen globálně mnohem nižší než podíl uvězněných mužů (6,9 % ve srovnání s 93,1 %, v tomto pořadí), počet žen uvězněných od roku 2000 celosvětově stále roste dvojnásobným tempem oproti mužským odsouzeným (Walmsley, 2017). Velký podíl tohoto nárůstu je spojen s nárůstem počtu zatčení, stíhání a uvěznění za trestné činy související s užíváním omamných látek (alkohol a jiné drogy) (Ray, Grommon, Buchanan, Brown & Watson, 2017). Na rozdíl od mužů jsou ženy obvykle vězněny za nenásilné trestné činy. Dle přehledových studií je odhadovaná prevalence poruch užívání drog u 51 % odsouzených žen ve srovnání s 30 % u mužů. Odhadovaná souhrnná prevalence poruch souvisejících s užíváním alkoholu 20 % u žen a 26 % u mužů (Fazel, Yoon, & Hayes, 2017).

Ve Věznici Světlá nad Sázavou byl v letech 2016 až 2017 realizován výzkum autorů T. Trejbalova a E. J. Salisbury pod záštitou *The University of Nevada*. Výzkumný projekt se zaměřil na aspekty hodnocení potřeb a rizik odsouzených žen. Autorky zohledňovaly genderově neutrální (např. antisociální vztahy) i genderově specifická rizika (např. předchozí viktimizace a trauma) a potřeby odsouzených žen. Výsledky studie obecně konstatují, že abychom dospěli ke snížení počtu uvězněných a narušili tak mezigenerační přenos kriminality, je třeba se zabývat specifickými kriminogenními potřebami odsouzených žen a jít nad rámec hodnocení rizik, který je zaměřený na vězněné muže. Ze studie vyplývá ještě několik dalších poznatků, které by se měly zohlednit při vytváření další koncepce vězeňství u nás. Autorky podotýkají, že marginální podíl na procesu úspěšné integrace je zajištění spolupráce věznice s dalšími organizacemi a přijetí restorativní justice. Ženy ve výkonu trestu mají jiné potřeby nežli muži, což se především projevuje v rámci absence citových vazeb, potřeby fyzického kontaktu, lásky apod. Odsouzené ženy na rozdíl od mužů podléhají jiným kriminogenním podnětům při páchání trestné činnosti, častěji jsou k zločinu vedeny v kontextu toxických vztahů, v souvislosti s nízkým sebevědomím či traumatickými událostmi. Ženy jsou častěji oběti domácího násilí, týrání, zneužívání, prošly si ústavní výchovou a chybí jim stabilní rodinné zázemí. Vězni ženského pohlaví mívají procentuálně větší zastoupení, co se týká psychických a psychiatrických problémů, častěji dochází k sebepoškození či zneužívání psychofarmak ve výkonu trestu, ale i mimo něj. Ženy obecně užívají jiné copingové a maladaptivní strategie, včetně manipulace. Nejčastěji je ženami páchána majetková trestná činnost, která je spojována s potřebou zabezpečit rodinu

a děti. Drogová a násilná trestná činnost bývá páchána v souvislosti s toxickými partnerskými vztahy, domácím násilím apod. V neposlední řadě autorky upozirňují na časté „překlasifikování“ odsouzených žen, které plyne z nevhodně užitých metod a nástrojů, které jsou uzpůsobeny pro mužskou vězeňskou populaci (Trejbalova & Salisbury, 2020).

V České republice je podíl uvězněných žen přibližně 8 % z celkové vězeňské populace (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). Dle oficiálních statistik Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky (2023) bylo ke dni 31.01.2023 v českých věznicích 1 652 žen, z toho 121 obviněných, 1 519 odsouzených a 12 žen ve výkonu zabezpečovací detence. Kategorie mladistvých odsouzených žen se dlouhodobě udržuje na pozitivně nízkém počtu kolem 10 jedinců, přičemž aktuálně trest vykonává pouze jedna mladistvá z celkového počtu 46 mladistvých ve věznicích České republiky.

V průběhu posledních let dochází v České republice konstantě k mírnému navyšování kriminální činnosti žen a ačkoli se míra ženské vězeňské populace i nadále udržuje na poměrně nízkém počtu, problematikou navyšování je třeba se zabývat. Mezinárodní organizace *Penalreform* upozorňuje na kritický nárůst ženské vězeňské populace o 17 % od roku 2010. Tento nárůst sledujeme především v Asii, Africe a Jižní Americe. V Evropských státech naopak sledujeme dlouhodobý pokles počtu vězněných žen až o jednu třetinu (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021)

V České republice se, oproti zbytku Evropy, však projevuje opačný trend mírného nárůstu žen vykonávajících trest odnětí svobody od roku 2010. Významný úbytek počtu odsouzených nastal po amnestii ze dne 1.1.2013. Procentuálně markantní navýšení počtu odsouzených v následujících letech však potvrzuje, že samotná amnestie bez systematické přípravy na propuštění není dlouhodobě funkční a k roku 2019 počet odsouzených žen vzrostl na 1 595. V roce 2020 Vězeňská služba zaznamenala snížení počtu odsouzených žen na 1 460, v roce 2021 dokonce na 1 411. Ke dni 31.12.2022 opět sledujeme mírný nárůst na celkový počet 1 486 žen (Statistická ročenka VSČR, 2022–2023).

I přes relativně nízký počet žen ve výkonu vazby, trestu a v detenčních zařízeních, je nutno přizpůsobovat výkon trestu specifickým potřebám žen, uzpůsobit prostředí, snažit se o efektivnější způsob zacházení, včetně vhodných alternativ programu zacházení. Myšlenka vytvoření samostatné koncepce pro výkon trestu odsouzených žen je zmiňována v aktuální Koncepci vězeňství do roku 2025 (2016). Konkrétně se dotýká otázek ohledně tvorby standardizovaných programů zacházení pro dospělé i mladistvé ženy, dále se týká

aspektů bezpečnosti či vězňených matek s dětmi. Zákon o výkonu trestu odnětí svobody ustanovuje nutnost odděleného ubytování žen a mužů (§7), zákaz některých specifických prací, které nesmí být vykonávány ženami (§ 31). Vyhláška č. 345/1999 Sb. zohledňuje ženy s ohledem na jejich psychické a fyziologické zvláštnosti (§ 89) či možnost užívání některých kosmetických přípravků a způsob úpravy vlasů (§ 90). Většina ustanovení se však týká výhradně matek s nezletilými dětmi ve výkonu trestu odnětí svobody. Obecně tedy specifika ženské vězeňské populace aktuální předpisy nezohledňují v dostatečné míře.

Umístování žen do výkonu trestu řídí dispečer VSČR dle profilace jednotlivých zařízení. Trvale nejobsazenější ženskou věznicí je objekt Světlá nad Sázavou, kde se k 31.12.2022 nacházelo celkem 829 odsouzených žen, z toho 20 žen ve zvýšené ostraze, 426 odsouzených žen ve vysokém stupni zabezpečení, 255 žen ve středním stupni zabezpečení, 126 žen odsouzených v nízkém stupni zabezpečení a 2 mladistvé. Rozsáhlý areál je profilován jako věznice s ostrahou. Mimo standardní oddělení se zde nachází specializovaný oddíl pro výkon vazby a trestu (nízký, střední, vysoký stupeň) pro matky s nezletilými dětmi. Dále je zde, u nás jediný, specializovaný oddíl pro umístování trvale pracovně nezařaditelných odsouzených žen ve zvýšené ostraze (Statistická ročenka VSČR, 2022–2023).

Druhou ženami nejobsazenější věznicí je areál Opava, která se skládá z dvou oddělených objektů. První areál je prostorem pro výkon trestu mužů a pro výkon zabezpečovací detence. Druhý areál, objekt Olomoucká, je využíván pro umístování odsouzených žen. K 31.12.2022 se zde nacházelo celkem 186 odsouzených žen, z nichž 15 je umístěno ve zvýšené ostraze, 59 ve vysokém stupni zabezpečení, 86 ve středním stupni a 26 v nízkém stupni zabezpečení. Mimo tyto standardní oddělení se zde nachází specializované oddíly pro výkon ochranného léčení protitoxikomanické, protialkoholního a léčení patologického hráčství. Dále jsou zde zřízeny i specializované oddíly pro výkon trestu odsouzených žen s duševními poruchami a poruchami chování s potřebou individuálního zacházení. V neposlední řadě je zde také umístěn jediný oddíl se zesíleným stavebně technickým zabezpečením pro ženy, kde se aktuálně nachází 3 ženy vykonávající doživotní trest (VSČR, 2022–2023). Ve Věznici Drahonice, objekt Nové Sedlo, se nacházelo celkem 157 odsouzených žen, přičemž 96 žen vykonává trest ve vysokém stupni zabezpečení a 61 ve středním stupni zabezpečení (Statistická ročenka VSČR, 2022–2023).

Kvůli nízkému počtu odsouzených a menšímu počtu ženských věznic je, na rozdíl od mužů, rozmístování dle místa trvalého bydliště velice obtížné, což může mít negativní

dopad při snaze o rozvoj rodinných vztahů a posilování sociálních vazeb. O to více problematické je rozmísťování skupin žen ve výkonu trestu dle specifických potřeb zacházení, tj. dle potřeby léčby závislostí, trvale pracovně nezařaditelné, handicapované a skupiny odsouzených s nezletilými dětmi. V rámci vězeňského systému České republiky jsou odsouzené ženy rozmístěny převážně v objektech bývalých vojenských kasáren, které disponují hromadným ložnicovým typem ubytování, včetně sdíleného sociálního zázemí. Jestliže uvážíme specifika umístování a ubytování žen v rámci výkonu trestu odnětí svobody, takovýto způsob, bez potřebného osobního prostoru a soukromí, je nadále v moderním vězenství nepřijatelným (Brunová, 2020).

Jedním z účinných způsobů řešení kapacitních či personálních problémů a úskalí spojeného s umístováním odsouzených žen poblíž sociálního zázemí, je otevírání separovaných objektů pro výkon trestu žen v blízkosti již existujících mužských věznic. Příkladem jsou objekty Velké Přílepy a Řepy v rámci Vazební věznice Praha Ruzyně, ve kterých probíhalo výzkumné šetření této diplomové práce. Ke dni 31.12.2022 se v obou objektech nacházelo celkem 175 odsouzených žen, z toho 19 v nízkém stupni zabezpečení, 131 ve středním stupni zabezpečení a 23 ve vysokém stupni zabezpečení, přičemž dvě odsouzené k tomuto datu neměly prozatím určen stupeň zabezpečení (Statistická ročenka VSČR, 2022–2023). Jmenovaným vězeňským objektům, ve kterých probíhal výzkum, je detailněji pozornost věnována v empirické části této diplomové práce.

Ojedinelý komplex v Řepích je znovu obnoveným projektem způsobu zacházení a věznění odsouzených žen ve středním a nízkém stupni zabezpečení. Vězenkyně jsou do bezdrogové zóny vybírány na základě psychologického posudku a dle charakteristiky trestné činnosti. Domov byl v roce 1858 původně založen pod správou řádu Milosrdných sester Kongregace sv. Karla Boromejského jako sirotčinec, později se k němu přidala ženská trestnice. Mimo duchovní služby sestry poskytovaly sociální služby, vytvořily metodiku práce s odsouzenými ženami a ovládaly tehdejší psychologické postupy. Po zvratech v roce 1948 byla věznice zrušena a znovuobnovena byla až po roce 1989, čímž vznikl naprosto ojedinělý koncept restorativní justice. Tento koncept je specifický především proto, že odsouzené ženy žijí přímo v areálu spolu se sestrami, kde se také nachází oddělení pro choré seniory. Tím se otevírá řada příležitostí pro aktivní sdílení chodu domova (dostupné z webu Domova sv. Karla Boromejského, dne 25.4.2023). Odsouzené mají možnost se účastnit mnoha kulturních akcí domova, čímž mají a mají možnost se seznámit s hodnotami řeholních sester. Díky oduševnělému lidskému přístupu, zacházení, péči

o ostatní a blízkém kontaktu s nemocnými, se odsouzeným nabízí nový úhel pohledu, ve kterém mají prostor k zamyšlení nad jejich dosavadními životy a hodnotami. Dle vedení a zaměstnanců VSČR je v důsledku jmenovaných vlivů, v tomto specializovaném programu, výrazně nižší recidiva a ženy si po propuštění snáze hledají nejen práci v nemocnicích, sociálních zařízeních, ale také nacházejí nová životní naplnění. Možnost přemístění do objektu Řepy je dle odborných zaměstnanců a vedení věznice podstatným motivačním činitelem pro odsouzené ženy z objektu Velké Přílepy. Celkový koncept je zaštitěn Vězeňskou službou ČR (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

2.2.1 Program zacházení s odsouzenými ženami

Jak již bylo zmiňováno, program zacházení je v souladu s vězeňským řádem členěn na pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity a na oblast utváření vnějších vztahů. Podrobněji se budeme zabývat především pracovním zařazováním odsouzených žen v objektech Velké Přílepy a Řepy.

Pracovní zařazení je českými penitenciárními odborníky vnímáno, jako nástroj efektivního působení na odsouzené v průběhu utváření a udržování pracovních návyků, což může usnadnit jejich návrat do společnosti (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). Je také základním pilířem zacházení a působení na odsouzené ve smyslu resocializace (tzn. proces nápravy, změny neuspokojivé socializace), rehabilitace (proces působení na sociálně poškozeného jedince) či reintegrace (proces opětovného začlenění jedince do společnosti). V české literatuře se nejčastěji vyskytují pojmy působení, zacházení či snižování rizik (Boukalová & Gillernová, 2020). Dle autorů V. Z. Smit a S. Snacken (2011) by pracovní zařazení odsouzených nemělo plnit účel získávání prostředků k uspokojování základních potřeb (jídlo, oblečení, bydlení apod.), avšak by mělo sloužit jako způsob, jak smysluplně trávit čas uvěznění. Příjem z vykonané práce slouží především jako prostředek k poplacení dluhů vzniklých v souvislosti s trestnou činností či alimentů. Evropská vězeňská pravidla (2006) stanovují, že za vykonanou práci odsouzenému náleží odpovídající finanční odměna, která je k 1.1.2020 ve výši minimální mzdy (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). Vězeňská služba také zdůrazňuje, že prioritou není generovat zisk, ale zaměstnávat odsouzené v rámci programu zacházení s cílem minimalizace rizik souvisejících s trestnou činností, či predikovanou pravděpodobnou budoucí trestnou činností (Boukalová & Gillernová, 2020).

Pracovními aktivitami programu zacházení se rozumí: práce potřebná k zajištění denního chodu a provozu věznice (například úklid v prostorách oddílů, brigádnická činnost pro potřeby věznice – úklid sněhu, listí apod.); zaměstnání či pracovní terapie vedená odbornými zaměstnanci dle § 36 odst. 3 vyhl. č. 345/1999 Sb. Všichni odsouzení mají ze zákona povinnost pracovat a dle § 69 zák. o VTOS se tato povinnost nevztahuje pouze na osoby ve věku nad 65 let či na osoby, jejichž zdravotní stav neumožňuje pracovní zařazení (tj. třetí stupeň invalidity). Zdravotně způsobilému jedinci je pracovní zařazení přiděleno v rámci provozu věznice, vlastní výroby, podnikatelské činnosti, případně smluvně u cizích subjektů. V posledním případě odsouzený musí předem podepsat souhlas s procesem zaměstnání u jiného subjektu, jinak proces zařazení není možný a není uskutečněn (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Dle interních předpisů jednotlivých zařízení by v rámci pracovního zařazování mělo být přihlíženo na: vzdělání, zkušenosti v oboru, zdravotní stav odsouzeného, délku trestu, průběh dosavadního výkonu trestu, dosavadní realizace extramurálních aktivit, drogový, násilný či sexuální kontext trestné činnosti, počet odměn či kázeňských trestů ze záznamů ve VIS či v kartách odsouzených. Z pravidla odsouzení s nízkým a středním stupněm zabezpečení bývají zařazováni na venkovní nestřežená pracoviště s volným pohybem, kdežto odsouzení ve vysokém stupni zabezpečení bývají zařazováni na vnitřní střežená pracoviště. V rámci zařazování odsouzených na nestřežené venkovní pracoviště odborní zaměstnanci zohledňují také osobnost jedince (tj. bezpečnostní hledisko). V rámci procesu rozhodování o umístování vězňů na pracoviště je spolu s Metodikou zaměstnávání vězňů (dostupné na webu VSČR) rozhodující také komise složená z odborných zaměstnanců, která je jedním z poradních orgánů ředitele věznice (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

V objektu Řepy jsou odsouzené pracovně zařazovány v rámci vnější i vnitřní režie. Přímo v budově Domova sv. Karla Boromejského jsou jim, v rámci hospodářské činnosti VSČR, vytvářeny pracovní pozice v kuchyni, na zahradě, v prádelně a při úklidu. Takovýto blízký kontakt s venkovním světem a setkání s životem ve stáří, pocitem bezmoci a umíráním má dle webu VSČR (2023) odsouzené směřovat k přehodnocení životních a existenciálních priorit a postojů. Vlídny přístup, získání pracovních kompetencí v příjemném prostředí a osvojení si pracovních návyků jsou dle Vězeňské služby ČR základními kameny působícími při účinné resocializaci. Odsouzené jsou také zaměstnávány u dalších subjektů v rámci venkovního zařazení, s uděleným volným pohybem. Jedná se o pracovní pozice

úklidové a administrativní ve spolupráci s Generálním ředitelstvím a Zotavovnou VS ČR, s úřadem Praha 17 – Řepy a s Tělovýchovnou jednotou Sokol – Řepy. Dále jsou odsouzené zaměstnávány jako pomocné pracovnice ve výrobě lahůdek (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). Dle interního rozpisu vnitřních a vnějších pracovišť (ke dni 06.04.2023) jsou odsouzené ve jmenovaném objektu v rámci hospodářské činnosti VSČR zaměstnávány mimo věznici také u subjektu Lahůdky Palma s.r.o.

V objektu Velké Přílepy nejčastěji bývají odsouzené z vysokého stupně zabezpečení, v rámci vnitřního pracovní režie, zařazovány na střežené pozice bez volného pohybu: úsek stravování (výdej stravy pro odsouzené/zaměstnance), chodbaři a údržba. Dále pak v rámci vnitřní režie bývají odsouzené zařazovány na střežené pracoviště s volným pohybem uvnitř věznice: elektrodílna, úklid a sklady. Ženy ve středním stupni zabezpečení bývají zaměstnávány u dalších subjektů na pracovištích s volným pohybem mimo věznici. V rámci hospodářské činnosti jsou odsouzené z Velkých Přílep zaměstnávány a pozicích pomocných pracovníků při balení zboží ve firmě Balino a.s., spolupracují při výrobě pečiva u společnosti UNITED BAKERIES a.s, vypomáhají chodu kuchyně ve Fakultní nemocnici v Motole, jsou zaměstnávány v rámci prádelny a úklidu vnitřních prostor hotelu Hilton, provádí úklidové činnosti v rámci Obecního úřadu Velké Přílepy, provádí dělnické práce u společnosti Hopi s.r.o. Ženy jsou také v rámci hospodářské činnosti zaměstnávány na střeženém vnitřním pracovišti bez volného pohybu u Call centra, E&V Consulting s.r.o. (Dle interního dokumentu VSČR- Typy pracovišť a jejich kódy- ke dni 10.02.2023).

Dle interních předpisů (např. Typy pracovišť a jejich kódy – ke dni 10.02.2023) jsou tzv. „odmítačům práce“ přiděleny jednotlivé podskupiny či kódy, které jsou užívány především při vyhodnocování programu zacházení či při zasedáních komisí jednotlivých objektů. Nepracující odsouzení jsou dle jednotlivých okolností kategorizováni nejčastěji na: odmítače (904), odsouzené vyřazené pro nedostatek práce (905), práce bez odměny pro zajištění každodenního provozu (907), Výstupní oddělení (908), Nástupní oddělení (910), starší 65 let (911), PID (912), zdravotní stav (913), bezpečnostní důvody (915). Dále existují například případy jako zařazení do Terapeutických programů (920), vzdělávací programy (921), rekvalifikační kurzy (926) či neplnění pracovních povinností (940).

Vzdělávací aktivity, tedy oblast vzdělávání, v rámci objektu Řepy představuje Sanitářský kurz sv. Zdislavy z Lemberka. Po úspěšném absolvování odsouzené získají osvědčení pro činnost kvalifikované ošetrovatelky, které je uplatnitelné i po výkonu trestu a umožňuje snadnější pracovní uplatnění po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Dle

webu VSČR (2023) odsouzené poslední dobou projevují zvýšený zájem o umožnění dalšího vzdělávání formou dálkového studia. Tento zájem je ze strany věznice podporován. V objektu Velké Přílepy vzdělávání probíhá pouze na neformální úrovni v podobě rekvalifikačních kurzů (vysokozdvížený vozík, floristika), ve spolupráci s Úřadem práce České republiky (interní zdroje VIS).

Nabídka **Speciálně výchovných aktivit a zájmových aktivit** v rámci programu zacházení, je dle názoru odborných pracovníků jednotlivých objektů velice široká. Ke dni 23.04.2023 lze v rámci Vězeňského interního systému (VIS) dohledat 24 otevřených aktivit pro odsouzené v objektu Velké Přílepy, například: Duchovní služba, Poradna drogové prevence, Včelaření, Finanční gramotnost, Fitness, Ruský jazyk, BESIP, Zahrádkářský kroužek či čeština hrou (také viz interní dokument Seznam aktivit V.P., ze dne 23.02.2023). Dle interního dokumentu Nabídka aktivit OVT Řepy ze dne 01.01.2023, mají odsouzené v objektu Řepy možnost v rámci programu zacházení docházet na celkem 16 aktivit, z čehož je 10 zájmových (např. Ruční práce, Běh, Keramický kroužek), 4 vzdělávací (Sanitářský kurz, Praha známá – neznámá, německý a anglický jazyk) a 2 speciálně výchovné aktivity (Sociálně právní poradenství a Křesťanský pohled na život aneb život ve vztazích).

3 Teoretické pojetí stresu a zvládání zátěže

Ve výzkumu problematiky spojené s procesy při zátěžových situacích odborníci užívají mnoho pojmů, konceptů a výzkumných metod. Ačkoli pojmy stres, adaptace a zvládání zátěže (coping) nejsou vymezovány shodně a panují mezi nimi terminologické neshody, lze je obecně popsat jako procesy reakce organismu na obtížné a ohrožující situace, které významně narušují homeostázu, čímž vyvolávají změny v hormonálním, oběhovém a imunitním systému. Důraz je přitom kladen na člověka jako komplex psycho-bio-socio-spirituálně-ekologických subsystémů (Paulík, 2012). Zátěžové podněty a odpovědi na ně vnímáme ve spojitosti organismu s vnějšími vlivy, včetně aspektů chování, prožívání a jednání člověka. Konceptuální rámec je tvořen řadou pojmů jako zátěž, stres, subjektivní a objektivní nároky (expozice, požadavky), odolnost (dispozice), kognitivní zhodnocení, adaptace (faktory modifikující průběh), zvládání (coping, obranné mechanismy) či reakce na zátěž (Paulík, 2010).

I když bylo uskutečněno mnoho výzkumů zaměřujících se na různé aspekty zvládání zátěže při uvěznění, existuje pouze málo výzkumů zaměřujících se na specifika copingu ženské vězeňské populace či na vliv pracovního zařazování. Se zaměřením diplomové práce byly proto, pro komplexnost a rozsah pojmu stres a zvládání zátěže, účelně vybrány pouze některé aspekty, koncepty a výzkumy, namísto exaktního postihnutí celé širší tématu.

3.1 Definice stresu a stresorů

Ačkoli v současnosti pojem stres a jeho konceptualizace není odbornou komunitou vymezován shodně, absenci jednotné definice lze chápat jako důsledek interdisciplinárního charakteru fenoménu, jež je zkoumán od mikroúrovně genomu a buněk až po makroúroveň společnosti a kultury (Grant, Compas, Thurm, McMahon, Gipson, Campbell, & Westerholm, 2006). Jednotlivé definice pojmu stres se také odvíjejí od širšího teoretického rámce jednotlivých autorů. Například Paulík (2017) popisuje tři možné způsoby teoretické interpretace konceptu stresu. První užší pojetí vnímá stres jako neurofyziologickou a neurobiologickou reakci organismu na vlivy narušující homeostázu. Druhé pojetí se zaměřuje na stres jako externí událost působící na objekt a vyvolávající v něm vnitřní napětí a námahu. Třetí teoretický přístup definuje stres jako dynamickou interakci člověka a jeho prostředí. V kontextu výzkumné činnosti a v odborných zdrojích

bývají také zmiňovány tři základní komponenty událostí, které jsou jedincem vnímány jako stresující. Patří mezi ně: ovladatelnost (*controllability*), předvídatelnost (*predictability*), úroveň výzvy či ohrožení (*level of challenge or threat*) a míra schopností či sebepojetí daného jedince (Nolen- Hoeksama, 1998). V odborných kruzích se tedy setkáváme s nepřehledným množstvím definic stresu, avšak velká část z nich je kritizována jako příliš vágní, široká či obtížně operacionalizovatelná (Grant et al., 2006).

Dle Selyeho definice z roku 1971 je stres „*nespecifickou reakcí organismu na jakýkoli požadavek prostředí, např. na jeho změnu*“. Je to stereotypní, fylogeneticky stará adaptační reakce, která původně připravovala organismus na fyzickou aktivitu, např. na boj nebo únik (Baštecká & Goldmann, 2001). Dle Křivohlavého (1994) stresem můžeme rozumět náročnou životní situaci, podmínky, okolnosti či stresory, odpověď organismu či celkový psychický a fyzický stav člověka v kontextu nepříznivých okolností. Stres je popisován jako stav, při kterém míra zátěže přesahuje adaptační mechanismy jedince. Je ovlivněn podílem expozičních faktorů (požadavky), jimiž je jedinec vystaven a dispozičních faktorů (osobnostní předpoklady pro zvládnání nároků). Pokud dojde k výraznému rozporu mezi těmito faktory, dochází k pociťování stresu. Hladký (1993) popisuje stres jako celkovou zátěž, při které požadavky (expoziční faktory) přesahují předpokládané osobnostní dispozice, dostatečně nevyužívají výkonové kapacity jedince či naopak působí nedostatečnou stimulační silou při snaze zvládnout kladené nároky (dispoziční faktory).

Dle S. Folkman a J. Moskowitz (2004) bývá na termíny stres nahlíženo především jako na negativního a škodlivého činitele v kontextu bezprostředního ohrožení jedince či v souvislosti s anticipačními procesy takového ohrožení, přičemž se upozadují možné pozitivní následky stresogenních okolností. Autoři konstatují, že stres může v určitých situacích, při zachování rovnováhy mezi vnějšími nároky a dispozicemi, zastat roli významného stimulačního činitele, který podporuje osobnostní růst, resilienci a integritu osobnosti. V optimálním případě se může podílet na získání či rozvoji schopností, včetně těch copingových. H. Selye (1974, in Lazarus & Folkman, 1987) zavedl pojmy *distres* a *eustres*, za účelem rozčlenění reakcí vyvolaných nepříjemnými podněty od reakcí, jež jsou spojené s pozitivní hladinou stresu a s pozitivními emocemi. Eustres má příznivý vliv na stav a vývoj organismus a působí jako významná motivační síla při dosahování cílů. Oproti tomu *distres* působí na organismus škodlivě až destruktivně a nežádoucím způsobem ovlivňuje duševní a tělesné zdraví.

Dvěma základními komponenty stresu jsou **stresory**, tj. okolnosti způsobující stres, a **reakce na stres**, tj. odpověď člověka na vyvolaný stres. Dle terminologie H. Selyeho a R. S. Lazare stresorem míníme podněty, které vyvolávají stres a jsou ovlivňovány (1) reálnými objektivními parametry kam řadíme: intenzitu, časovou distribuci, dobu trvání, obtížnost úkolů atd., (2) způsobem vyhodnocení dané situace v kontextu jedincových potřeb, zájmů, osobnostních a situačních dispozic (Selye, 1975; Lazarus & Folkman, 1987). V souvislosti s výzkumnou činností sledujeme v průběhu let měnící se zaměření na různé aspekty stresorů. Zjevný byl například posun od orientace na somatickou stránku dopadu stresorů (např. Selye, 1975) k rozšíření o psychické a sociální aspekty zdraví (např. Lazarus & Folkman, 1987). Američtí psychologové T. H. Holmes a R. H. Rahe (1967) vypracovali teorii životních událostí, přičemž se soustředili na pojetí stresu jako určitého stimulu při přirozených stresogenních situacích. Jejich bádání vyústilo ve vytvoření tzv. Stupnice životních událostí s 43 životními událostmi, kterým je přiřazována určitá váha. Pokud jedinec na této škále dosáhne v průběhu posledních 12 měsíců hodnotu vyšší nežli 350 bodů, je predikována vyšší míra rizika vzniku somatického, psychického či fyzického narušení. Uvěznění či odpykávání trestu ve vězení je dle škály na celkovém čtvrtém místě po (1) úmrtí manžela/ky, (2) rozvodu, (3) rozchodu s partnerem (Křivohlavý, 1994). Tento teoretický koncept byl však kritizován z několika důvodů. Jednotlivé životní události mají v koncepci standardní charakter a kladou na všechny stejné adaptační požadavky (Lyon, 2000). Teorie tedy naprosto opomíjí interindividuální význam dílčích událostí a faktorů, které zásadním způsobem ovlivňují subjektivní vyhodnocení situace (např. Lazarus & Folkman, 1987).

Alternativní přístup představuje výzkumná práce Kanner a jeho kolegů (1981), kteří se zaměřili na iritující, frustrující a zneklidňující aspekty drobných nepříjemností (*daily hassles*), se kterými se běžně setkáváme při každodenní interakci s prostředím. Vnímané dostupné zdroje a míra požadavků kladených na jedince, může do značné míry způsobit, že i méně významné události jsou subjektivně hodnoceny jako obtěžující. Ve zmíněné studii (1981) bylo konstatováno, že denní nepříjemnosti bývají silnějšími prediktory zdravotního stavu oproti markantním životním událostem. Další významná teorie M. Seligmána (1975, in Slavich, 2016) se zabývala otázkou, co přesně činí stresor škodlivým a do jaké míry lidé vnímají životní nároky jako kontrolovatelné. Dále se pozornost odborníků soustředila na uspořádání stresorů dle životních domén (např. intrapersonální) a na kognitivní aspekty vulnerability v kontextu vnímané míry ohrožení (Clark & Beck, 1999, in Slavich, 2016).

V odborné literatuře se můžeme kromě klasifikace dle velkých životních událostí a denních nepříjemností setkat s mnohými dalšími typologiemi stresorů, dle jejich povahy či typu jedincovi reakce. Z časového aspektu lze kategorizovat poměrně krátkodobé stresory akutní a dlouhodobé nebo často se opakující, chronické stresory (Lyon, 2000). Stresory lze také škálovat dle různé míry intenzity stresu (Na konečný, 2021). Dále je lze dělit na pozitivní/negativní, dle lokace – vnitřní a vnější či dle míry předvídatelnosti a dopadu – relativně běžné až katastrofické (Lyon, 2000). Paulík (2017) dále rozčleňuje typy stresu dle kvantitativního aspektu na hyperstres, tedy nadměrnou zátěž přesahující individuální kapacitu; a hypostres, kdy jsou po určitou dobu trvání působící podněty příliš nízké či neměnné.

3.1.1 Teoretické pojetí stresu

Biologická konceptualizace

Biologicky konceptualizované teorie stresu se zaměřují na neurofyziologickou či biochemickou odezvu organismu a míru vzrušení, ke kterému dochází, pokud je organismus vystaven ohrožení, přičemž dochází k narušení rovnováhy (homeostázy). Stres je z tohoto pohledu chápán v kontextu externích vlivů působících na jedince v průběhu jeho života. Interakce individuálních predispozic není popírána, avšak je spíše druhotná (Paulík, 2012). Biologicky orientovaní autoři stres popisují jako reakci organismu na zátěžové podmínky, při snaze udržet homeostázu, zabránit poškození organismu a v krajním případě smrti. W.B. Cannon (1932) popsal, na základě laboratorních výzkumů se zvířaty, význam sympatoadrenálního systému a generalizoval jeho zjištění na stresové reakce člověka. Jeho koncepce se týká především otázek rezistence a schopnosti adaptace jedince. Centrálními pojmy teorie byla koncepce homeostázi, stálosti vnitřního prostředí či „poplachová reakce“ ve formě obrany (*fight*), útěku (*flight*) či odpovědi ve formě ustrnutí (*freeze*). Adaptační procesy, psychická regulace a reflexe reality patří k základním psychickým funkcím a napomáhají organismu vhodně se přizpůsobit prostředí. Umožňují jedinci interagovat s okolím a recipročně ovlivňovat prostředí v němž jedinec žije. Proces adaptace je považována za obecnou funkci člověka „žít uspokojivě“. V tomto ohledu lze za subjektivní ukazatel adaptace považovat míru spokojenosti jedince v konkrétních situacích (Nakonečný, 1997).

H. Selye (1976) popsal stres jako nespecifickou reakci organismu na požadavky zvládnout neustále se měnící fyzikální, psychické a sociální vlivy, které jsou na něj kladeny

při dosahování relativní rovnováhy. Ve svém pojetí zahrnuje aspekty adaptace a rozlišuje mezi „eustresem“, který mobilizuje jednotlivce k efektivnímu výkonu a „distresem“, který působí negativně. Dle Seleyeho pojetí probíhá adaptace na zátěž dvojím způsobem. Jestliže se jedná o nebezpečné rozsáhlé stresory, které ohrožují homeostázu, uplatňuje se třístupňový nespecifický **obecný adaptační syndrom** (GAS), přičemž se mění pouze intenzita odpovědi organismu v závislosti na intenzitě vnějších podnětů. V první fázi GAS dochází k (1) poplachové reakci jedince, který se dostane do fáze šoku a aktivují se obranné mechanismy, díky kterým se jedinec pokouší stresový šok zvládnout. Ve (2) stádiu rezistence se na stresovou zátěž začíná jedinec adaptovat. Stres se pro něj stává přirozenou věcí, šok ustupuje a obranné mechanismy úspěšně pracují. Ve třetí fázi dochází k (3) vyčerpání, které je přímým důsledkem dlouhodobého zvládání stresu. Behaviorální odpovědí je útok či útek, doprovázen hněvem, strachem či úzkostí (tzv. Cannonův stres). Dalším typem reakce dle GAS je tzv. Selyeho stres, který zahrnuje aspekty minulé zkušenosti, v chování se projevuje rezignací, ústupem, spolu s pocity smutku, apatie a deprese. Další vývoj v této oblasti však ukázal, že odpověď organismu není na typ podnětu nezávislá, nýbrž specifická. Volba adaptivní strategie souvisí s řadou proměnných a není vždy zcela závislá na vědomé kontrole. Podstatný vliv má například minulé zkušenost. Selye později obohatil koncept obecného adaptačního syndromu o koncept **lokálního adaptačního syndromu** (LAS), kdy při ohrožení relativně slabými, méně škodlivými podněty, mohou být nespecifické požadavky na adaptaci omezeny pouze na určité části těla (Paulík, 2010).

Psychologická konceptualizace

K nejznámějším koncepcím zahrnující rozmanitost a variabilitu reakcí na stres řadíme koncepci R. S Lazaruse (1966). Popisuje psychosociální stres jako nesoulad mezi vnímanými požadavky situace a individuálním hodnocením vlastních zdrojů k řešení těchto požadavků. Rozlišuje mezi fyziologickým stresem (tj. změny v organismu) a psychologickým stresem (tj. změny prožívání a chování). V konceptu transakčního modelu vycházel z předpokladu, že stres prožíváme v momentě, kdy situaci vyhodnotíme jako přesahující naše osobní adaptační zdroje. Principem je kognitivní ohodnocení zátěžové situace (*cognitive appraisal*), zhodnocení (*coping*) a individuální míra zranitelnosti (*vulnerability*). Zhodnocení situace probíhá na vědomé úrovni, intuitivně či mimo vědomí. Kognitivní ohodnocení probíhá ve dvou fázích. Primární ohodnocení (*primary appraisal*) nám pomáhá vyhodnotit nebezpečnost situace a z toho plynoucí rizika a je, zjednodušeně,

odpovědí na otázku „*Ohrožuje mě daný podnět?*“. Sekundární ohodnocení (*secondary appraisal*) nám umožňuje vyhodnotit možnosti úspěšného zvládnutí situace. V této fázi přistupujeme k nacházení konkrétních postupů, zda a jak situaci zvládneme a zároveň anticipuje vývoj konkrétní situace za užití konkrétního postupu. Pro tento kognitivní proces autoři zvolili termín sekundární hodnocení, jehož výsledkem je odpověď na otázku „*Co mohu udělat?*“ (Folkman, 1984, 842). I tento kognitivní proces je ovlivňován řadou situačních faktorů, mezi které řadíme například dostupnost zdrojů pro zvládnutí situace či povaha ohrožení. Na druhé straně je proces ovlivňován individuálními psychologickými determinanty jako například repertoár copingových a adaptačních strategií, dispozice zvládání, jedincovo přesvědčení, osobní cíle a závazky (Lazarus & Folkman, 1987). Následuje třetí fáze přehodnocení (*reappraisal*), kdy jedinec nepřetržitě přehodnocuje případné ohrožující situace, dostupné možnosti jednání, zdroje pro zvládnutí a následuje aktivace mechanismů pro návrat do rovnováhy (Paulík, 2012).

Lazarusova původní koncepce se však týkala pouze distresu a je tedy užší nežli dnes přijímaná koncepce, která zahrnuje veškeré zátěžové stavy. Tuto teorii Lazarus, společně s Folkmanovou a dalšími spolupracovníky, později rozšířil a zaměřili se na aspekty zvládání stresu (*coping*) (Paulík, 2012).

3.2 Zvládání zátěže

Anglický pojem „*to cope*“ (zvládat něco) a z toho odvozený pojem coping je, co se týče českého jazyka, nesnadno přeložitelný. Pro aktivní a vědomý způsob vypořádávání se se zátěží se ustálilo označení coping. Význam je odvozen od původního řeckého *colaphos* neboli přímý úder a vyjadřuje „boj, zvládání a podvolení se vlastní vůli“. V psychologii se tímto pojmem rozumí zvládání zátěže, resp. zátěže přesahující naše aktuální limity. Významově podobným termínem je již zmíněný pojem adaptace, který se však od copingu liší stupněm náročnosti dané výzvy. Termín teoreticky koresponduje s rozlišením pojmů zátěž a stres (Paulík, 2011). Zatímco adaptací rozumíme vyrovnávání se s denní zátěží v mezích normy, coping se projevuje, pokud je zátěž nad limit nebo pod limit odolnosti jedince, a je tudíž třeba vynaložit úsilí k vypořádání se s ní. Nadlimitní či podlimitní aspekt je chápán jak v dimenzích času, tak intenzity (Křivohlavý, 1994).

3.2.1 Definování pojmu zvládání zátěže

V odborných je coping popisován jako proces zaměřený na jasně specifikovaný cíl. Tímto finálním cílem přitom může být: snížení ohrožení, tolerování nepříjemných okolností, zachování si pozitivního obrazu sama sebe, uchování mentální rovnováhy, zlepšení životních podmínek, pokračování v sociálních interakcích (Křivohlavý, 2002). Holahan a Moss (1990) popisují coping jako stabilizující faktor facilitující psychosociální adaptaci během stresové epizody. Souvislosti stresu a copingu jsou velice široké a zahrnují mnoho činitelů od biochemického vybavení organismu po osobnost a životní podmínky jedince (Nakonečný, 2011). Copingové zdroje (*coping resources*) představují určité charakteristiky či rysy osobnosti, které zvyšují potenciál efektivně čelit stresorům. Do souboru těchto zdrojů zahrnuje Lazarus nejen schopnosti a dovednosti ohroženého jedince, ale i jeho vztahy k druhým lidem, tzv. sociální zdroje sil, případně možnosti vyplývající z pomoci odborníků. Zdroje zvládání lze dělit na extrapersonální (sociální či materiální opora) a intrapersonální (schopnosti a dovednosti jedince) (Křivohlavý, 1994).

Způsoby, jakými se lidé vyrovnávají s životními útrapami, představuje jedno z poměrně významných témat novodobého psychologického výzkumu (Paulík, 2017). Teoreticky zaměření výzkumníci se zabývají pojmem coping v souvislosti s procesy emoční seberegulace, kognice, chování a fyziologických dějů v interakci s vnějším prostředím. Aplikované výzkumné činnosti staví do středu pozornosti psychosociální stres, jako rizikový faktor a proces, jakým se s ním lidé vyrovnávají, jakožto potenciálně důležitý mediátor/moderátor vlivu stresu při procesu adjustace (Compas, Connor-Smith, Saltzman, Thomsen, & Wadsworth, 2001). Obecně je přijímán názor, že mechanismy zvládání zátěže mohou eliminovat, či naopak elicitovat působení stresorů nejen v rámci krátkodobého emočního distresu ale i na úrovni dlouhodobého vývoje fyzického a duševního zdraví (Skinner, Edge, Altman & Sherwood, 2003.)

I přes bohatou a širokou empirickou tradici nadále panují terminologické a pojmové nesoulady. Terminologický konsenzus nenalzáme ani v elementárních otázkách pojetí copingu, klasifikaci či ve způsobech jeho měření (Skinner et al., 2003). Neshody tak mohou při nejednotném výkladu vyústit až v neporozumění. Obecně je obtížné zorientovat se v množství definic a vědeckých poznatků. Například autor K. Paulík (2010) přistupuje k obecnému pojetí zátěže jako stavu, kdy je jedinec vystaven nárokům, s nimiž se musí s vynaložením menšího či většího výdeje energie vyrovnat.

Autoři W. Janke a G. Erdmannová popisují způsoby zpracování stresu jako proces osvojování časově a situačně stabilního repertoáru a připouštějí, že v situačním kontextu může dojít k jejich modifikaci na základě individuálních zkušeností. Copingem vnímají „*psychické pochody, které nastupují plánovitě a/nebo neplánovitě, vědomě a/nebo nevědomě při vzniku stresu, tak aby se docílilo jeho zmírnění nebo ukončení*” (2003, str. 7).

Zátěž lze obecně definovat na základě různých hledisek např. dle intenzity stresorů (minimální, mírná, střední a silná), dle délky působení (krátkodobá, střednědobá a dlouhodobá), dle emoční odezvy (příjemná, nepříjemná a neutrální) (Paulík, 2010). Dále rozlišujeme dle druhů zátěžových podnětů na biologickou, fyzickou a psychickou, kterou Hladký (1993) dále člení dle oblasti působení na senzickou, emocionální a mentální psychickou zátěž.

Z terminologického hlediska je vhodné rozlišovat termíny adaptace a coping, které v podstatě v koncepčním hledisku korespondují s rozlišením mezi pojmy zátěž a stres. Stres je chápán jako zvláštní druh neoptimální působící zátěže vzhledem k možnostem jedince (viz. např. Křivohlavý, 1994). V tomto smyslu je na procesy adaptace nazíráno z obecnějšího, obsahově širšího úhlu pohledu. Adaptace v kontextu zvládání zátěžových situací zahrnuje aktivní a pasivní procesy s negativním i pozitivním vyústěním. Pokud je jedinec nucen vynaložit nadlimitní či podlimitní úsilí při vyrovnávání se se zátěží, mluvíme o copingu. Coping je proces odvíjející se od relativně stabilizované osobnostní báze se sklony ke konzistentnímu jednání ve stresových situacích. Od toho se odvíjí copingové styly, tj. jedincovi poměrně stálé, generalizované, z části vrozené charakteristiky a vzorce prožívání, chování a hodnocení v zátěžových situacích a s tím související copingové strategie (Paulík, 2010).

Skinner a kolegové (2003) definují copingové procesy jako mechanismy působící především na snížení fyzické, emocionální a psychické zátěže. Vyzdvihují především jejich pozitivní vliv na jedincovo sebepojetí, zachování emocionální rovnováhy a vliv na pozitivní psychosociální vztahy. Folkman a Moskowitz (2004) popisují copingové procesy na základě jejich stabilizační funkce, která se podílí na udržení psychosociálního přizpůsobení v průběhu náročných životních situací.

3.2.2 Teoretické pojetí zvládání zátěže

Teoretické poznatky ohledně copingu významně přispěly k našemu chápání lidského úsilí. V odborné literatuře se setkáváme s triadickým dělením (1) psychodynamické pojetí přistupuje

ke zvládání jako k obranným mechanismům, (2) transakční přístup vyzdvihuje úlohu kognitivních a situačních determinantů, (3) současné znovuoživení zájmu o roli osobnostních faktorů (Suls, David, & Harvey, 1996).

Původní koncept kognitivní teorie zvládání dle Lazaruse & Folkmanové (1984), se zaměřuje na aspekty procesu zvládání zátěže a na vynaložené úsilí především nebo výhradně při distresu, kdy organismus disponuje vrozenými obrannými mechanismy, určenými pro mobilizaci fyzické energie (*fight or flight*) v procesu adaptace. V dnešní společnosti však při stresových situacích nejde o přímé ohrožení života, avšak o symbolické ohrožení, při kterém je třeba vynaložit určité psychické úsilí (např. ohrožení statusu) namísto fyzického.

Kromě výzkumu fyziologických aspektů stresové reakce a objektivních charakteristik stresorů, se pozornost obrátila také na psychickou odezvu a roli psychiky při zátěžových situacích. Prožívání stresu může vzniknout také na základě subjektivní interpretace významu situace a míry vnímaného ohrožení jedincem (Paulík, 2010). Prožívání aktuálního psychosomatického stavu je závislé na řadě stálých osobnostních charakteristik (např. postoje a zájmy). Souvisí s dlouhodobou úrovní stimulace, se situačními faktory a s aktuální úrovní uspokojení potřeb. Adaptace je dynamický proces, avšak obsahuje určité strukturální prvky, které v kontextu okolností zůstávají v čase stabilními a téměř neměnnými (např. osobnostní dispozice pro adaptaci, obranné mechanismy). Rozsah adaptační schopnosti (adaptability) charakterizuje pojem odolnost proti zátěži, případně frustrační tolerance. Psychická regulace adaptačních procesů probíhá na instinktivní úrovni (pudová), habituální úrovni (automatizovaná), na úrovni volní (vědomá) a z části se na ní podílí všechny soustavy lidského organismu (Paulík, 2012). Adaptační proces je pozitivně i negativně ovlivňován mnohými interními i externími faktory. K pozitivním činitelům patří každodenní radosti, příjemné zážitky, pozitivní sociální vazby či sociální opora. Naopak mezi negativně ovlivňující činitele řadíme denní nepříjemné události a dlouhodobě trvající negativní životní události (Křivohlavý, 1996).

Pokud se zaměříme se na teoretickou abstrakci psychických aspektů složitého procesu lidského adaptivního zvládání zátěže, lze ji dle Paulíka (2010) členit následovně:

- **Strukturální aspekt zvládání zátěže** vymezují základní pilíře stálých osobnostních charakteristik (obecněji dispozice), které umožňují zvládání zátěžových situací v kontextu situačních podmínek. Jednotlivé rysy osobnosti (odolnost, resistance, frustrační tolerance apod.) a nevědomé obranné mechanismy (potlačení, vytěsnění,

projekce, introjekce, regrese, racionalizace, bagatelizace, sebeobviňující chování, reaktivní výtvar apod. viz. např. Freud, 1926) souvisí s preferencí určitých vzorců chování (stylů, strategií zvládání) v různých zátěžových situacích. Dalším jevem podléjícím se na způsobu zvládání je optimismus (Carver, 2009), lokace kontroly (Rotter, 1990), sebedůvěra a jasnost sebepojetí (Balaščíková, Blatný & Kohoutek, 2004), vnímání osobní účinnosti (self-efficacy) (Bandura, 1986), a mnohé další fenomény jako například sebevědomí, sebepřijetí, sebedůvěra, sebeoceňování (self-esteem) apod. Psychickou odolnost může ovlivňovat také individuální sklon k určitým behaviorálním postojům, tedy typ chování A/B (Rosenman, Chensey, 1980) či osobnostní vlastnosti zahrnuté v pětifaktorovém modelu osobnosti (Hřebíčková, 2011). Nelze také opomenout aspekty fyzické zdatnosti a kondice (Kebza, Šolcová, 2008).

- **Situační faktory** rizikové (např. týrání a zanedbávání v dětství, chudoba), protektivní, ameliorativní (např. socioekonomický status rodiny),
- **Dynamický aspekt zvládání zátěže**, tj. coping jakožto vícedimenzionální dynamický jev měnící se dle situačních okolností (dle S. Folkmana a R. S. Lazaruse, 1980).

Existuje řada teorií pojednávajících o principech zvládání zátěže, některé z nich jsou stručně popsány v následujícím textu.

Psychodynamický koncept

Zastánci psychoanalytického proud se počátkem 20. století na teoretické bázi mimo jiné zabývali i procesy vypořádávání se se subjektivně nelibými okolnostmi vnímané reality v procesu adaptace. V podání psychoanalytiků je zvládání zátěže fenomén (více či méně) nevědomým, při kterém dochází k omezování úzkosti vyplývající z možného ohrožení jedincova sebepojetí. Primárně byla centrem pozornosti pouze otázka užití obranných mechanismů, v souvislosti s narušením ekvilibria následkem vmísení pudové energie libida, či v souvislosti s negativním působením vnitřních intrapsychických konfliktů. Později byla tato myšlenka rozšířena o aspekty interakcí s vnějším okolím a událostmi (Suls, David, & Harvey, 1996). Obecně sledujeme především tendenci zaměření pohledu na obranné mechanismy jakožto neplnohodnotné, nevědomé styly zvládání zátěže, především v kontextu popírání či nepřijímání reality a důsledků zvládání stresu (Paulík, 2010, Sulš, David, & Harvey, 1996). Někteří odborníci se však také zaměřili na plnohodnotné formy

obraných mechanismů a jejich klasifikaci a hierarchické funkční modely dle míry zralosti jedince (např. Haan, 1963, in Suls, David, & Harvey, 1996).

G. E. Vaillant (in Paulík, 2010) a další odborníci vedli diskusi ohledně provázanosti jednotlivých mechanismů s konkrétními problémy, což vedlo k rozlišení adaptivních a maladaptivních procesů. Obráné mechanismy viděli v souvislosti s cíleným zmírněním negativních emočních procesů (ochrana ega), které plynou z negativního posuzování jedincova jednání a v usnadnění sociálního přizpůsobení. Ačkoli někteří autoři připouští, že existují situace, kdy mohou být obranné mechanismy účinné, většina odborníků se shoduje na tom, že je přijímáme jako méněcenné, méně účinné a spíš doplňující či náhradní způsoby adaptace, při kterých se často dopouštíme chyb zkreslení reality a podléháme klamům, které neumožňují adekvátní sebehodnocení a pozitivní seberozvoj (např. Balcar, 1991, in Paulík, 2010). G. E. Vaillant (in Paulík, 2010) v této souvislosti rozlišuje obrany nezralé, které též označuje jako nezdravé. Řadí mezi ně obrany neurotické, psychotické a obrany plynoucí z poruch osobnosti. Na druhé straně připouští „zdravé“ čili zralé způsoby obrany, mezi ně řadí odreagování pomocí pozitivních aktivit, humor, nadhled, altruistické chování či zaměření na řešitelné problémy.

Již v roce 1963 autor N. Haan (in Suls, David, & Harvey, 1996) rozlišoval mezi pojmy zvládací mechanismy (copingové mechanismy) a obráné mechanismy. Ačkoli popisují podstatu jednotlivých procesů odlišně, v obou případech jde o procesy adaptace. Účelem copingu je (1) eliminace či snížení emoční tenze, (2) obnovení primárního stavu, (3) řešení problematické situace (Aldwin, Sutton, & Lachman, 1996, in Cramer, 1998). Podobně funkcí obranných mechanismů je (1) ochrana před nadlimitní úzkostí, (2) obnova úrovně fungování. Nejvýznamnější odlišnost obranných a copingových mechanismů tkví v jejich přístupu k řešení problému (Cramer, 1998). Užití obranných mechanismů bývá převážně spojováno s intrapsychickou problematikou jedince, kdy dochází k nevědomému snižování či eliminaci negativní emocionálních dopadů na jedince. Copingové strategie jsou popisovány jako vědomé a volní procesy, které jedinec užívá při zátěžových situacích. Cílem bývá snaha o řešení problému, spolu s redukcí dopadu emoční tenze (Paulík, 2010).

Transakční přístup

R.S. Lazarus (1966 a 1984) se ve své monografii odkloňuje od tradičního pojetí copingu jako rysových determinanty a popisuje ho jako dynamický fenomén, při kterém jedinec vynakládá určité kognitivní a behaviorální úsilí při snaze zvládnout interní a externí

faktory, které jsou jedincem v distresu hodnoceny jako ohrožující a překračují dostupné zdroje. Coping je zde popsán jako pokus o zvládnutí stresu pomocí kognitivních, emocionálních a behaviorálních procesů jedince. Důraz je přitom kladen právě na kognitivní složku. Jeho pohled posunul vnímání copingu za hranicemi obranných mechanismů spojovaných s patologií. Ústředním faktorem je kognitivní zpracování distresu (např. bagatelizace, přeceňování).

Autor společně s kolegyní S. Folkman popsali teorii stresu a zvládnání jako určitou transakci jedince, prostředí a vztahu mezi nimi. Konkrétně popsali dva procesy, které tento vztah zprostředkovávají – kognitivní hodnocení (*cognitive appraisal*) a zvládnání (*coping*), tj. instrumentální coping (*problem-focused coping*) zaměřený na problém, a emocionálně orientovaný coping (*emotion-focused coping*), při kterém se jedinec uchyluje k regulaci vlastní emoční reakce, vyhýbání se problému či k naprostému nereagování na podněty. Pokud člověk vyhodnotí, že je se situací možno něco dělat, přiklání se ke copingu zaměřující se na problém, pokud usoudí, že situaci neovlivní, volí coping zaměřený na emoce (Paulík, 2012).

Autoři dále poukazují na to, že zvládnání stresu zahrnuje přijímání, tolerování, vyhýbání se nebo minimalizaci vlivu stresorů. Coping však nelimitují pouze na úspěšně vynaložené úsilí, ale zahrnují všechny cílené pokusy zvládnout stres bez ohledu na finální efektivitu. Proces copingu počíná jako reakce na stresující událost, která je osobně významná a/nebo přesahuje zdroje jedince. Za klíčové považují konkrétně to, že zvládnání zátěže (*coping*) je transakcí mezi člověkem a prostředím, a kognitivní zpracování, tj. hodnocení (*appraisal*, resp. „*event appraisal*“ a „*resource appraisal*“) je rysem procesu copingu. Coping je autory popisován jako dynamický proces, který se mění v čase dle toho, jak jedinec reaguje na požadavky okolí a jakým způsobem je hodnotí (Nekonečný, 2011).

Folkmanová (2010) dále popisuje coping jako vstupní bod v rámci ochrany duševního a fyzického zdraví před škodlivými účinky stresu. Ačkoli model Lazaruse a Folkmanové (1984, 1987) je i nadále akceptován, nelze ho přijímat zcela nekriticky. Je také nutno podotknout, že hodnocení nemusí být nutně na vědomé úrovni, ale může se objevit nevědomě na automatické úrovni. Stejně tak různé funkční formy zvládnání nemusí fungovat čistě ve formě zaměření na problém nebo na emoce, ideálně mohou různé způsoby zvládnání sloužit oběma funkcím zároveň a doplňovat se (Lazarus, 1991, 1993). Kritika se také dotýkala zjištění, že ačkoli situační faktory se do určité míry podílí na výsledné podobě

zvládání nadlimitních či podlimitních situací, jejich prostřednictvím nebylo možné dostatečně vysvětlit proměnné variace behaviorálních reakcí (Hanžlová & Macek, 2008).

Dispoziční přístup

Třetí vlna výzkumného zaměření v 80. letech 20. století reflektuje dosavadní kritiku odborníků. Dochází ke konvergenci problematiky komplexnějšího a systematictějšího přístupu ke studiu role osobnosti při zvládání stresových situací (Penley & Tomaka 2002). K rozvoji dispozičního přístupu, který reflektuje komplexní vztažný rámec, docházelo v souvislosti s výzkumným taxonomickým zaměřením struktury osobnosti v rámci Big Five modelu (Penley & Tomaka, 2002). Multidimenzionální aspekt fenoménu zahrnuje subjektivní interpretace zátěžových situací spolu s emocionální odezvou jedince, ale i kontext kulturně sociálních faktorů a osobnostní složky, zejména vulnerabilitu a sklon k optimismu/pesimismu (Hanžlová & Macek, 2008).

Dále je znovu otevřenému zájmu o vliv osobnostních složek přispěl svými výzkumy A. Antonovsky (1987, in Lyon, 2000, Paulík, 2010), který se zabýval neméně důležitým aspektem copingových procesů, který dnes známe pod termínem smysl pro soudržnost či salutogeneze (SOC, *sense of coherence*). Autor se zabýval osobnostními charakteristikami jedinců, kteří navzdory prožitým stresovým událostem zůstali zdraví a refleктоval tak posun v pozitivní psychologii. Ústředním pojmem mnoha epidemiologicky orientovaných studií bylo členění typu chování A/B, především v kontextu zvýšeného rizika rozvoje koronárního onemocnění. (Friedman & Rosenman, 1959; Glass, 1977; Matthews, 1982, in Suls, David, & Harvey, 1996). Nelze opomenout řadu dalších souvisejících osobnostních charakteristik jako nezdolnost (*hardiness*), místo kontroly (*locus of control*), sebevědomí (*self-consciousness*), účinná integrovaná osobnost, vysvětlovací styl (*explanatory style*). Výše jmenované individuální faktory mají výzkumně prokázaný vliv, případně jsou moderátory či mediátory vlivu zátěžové situace na zdravotní stav (Paulík, 2017).

Dalším pojetím je **Teorie zachování zdrojů** (*Conservation of resources theory*, tj. COR teorie), které je založeno na motivačním principu, který se jednotlivec snaží získat, udržet a ochránit. Stres nastává, pokud jsou zdroje ohroženy, skutečně ztraceny nebo investovány, aniž by jedinec získal odpovídající návratnost za vynaložené úsilí. Jestliže se investice vrátí odpovídajícím způsobem, vytvoří se rezerva zdrojů a dochází k navýšení míry sebeúcty a sebevědomí. Zdroje jsou definovány jako předměty převážně fyzické povahy (např. majetek), ale často mohou vyplývat i ze socioekonomického statusu, osobních

charakteristik (např. optimismus), situačních podmínek (např. manželství, zaměstnání (povýšení) nebo ze zdrojů (např. moc, peníze, čas, znalosti atd.), které umožňují získat další zdroje. Teorie COR předpokládá, že lidé nečekají na negativní až katastrofické události, ale investují do zdrojů a „uzavírají pojištění“; kupují si budoucí ochranu, investují čas a energii do vztahů apod. Lidé se tedy snaží vytvářet přebytek zdrojů za účelem vyrovnání se možnost budoucích ztrát. V tomto smyslu je rámec spíše proaktivní nežli reaktivní, ve srovnání s předchozími teoriemi. Přebytky zdrojů jsou spojovány s eustresem. Koncept ztráty je ústředním a primárním bodem. Podle teorie COR však existuje představa, že jednotlivci mohou přesunout těžiště pozornosti ze ztráty tím, že přehodnotí hrozbu jako výzvu, což lze chápat jako pozitivní aspekt copingu. Tento přístup je spojený s pozitivní psychologií a s tím souvisejícím zaměřením na aspekty odolnosti a schopnosti rozvoje nad rámec přežití (Hobfoll, 2011).

V rámci výše zmíněného kontextu je patrné, že termín coping nelze zjednodušit na pouhé „řešení“ ve smyslu racionální objektivní analýzy, neboť se v procesu „řešení situace či stavu“ angažuje celá škála osobnostních charakteristik, které podněcují i jeho subjektivní sebepojetí a sebehodnocení (Nakonečný, 2011).

3.3 Copingové strategie a styly zvládání zátěže

Termíny strategie a styly zvládání odrážejí odlišné přístupy odborníků ke konceptům zvládání zátěže. Pojem styl vychází z předpokladů obecných kognitivních a osobnostních dispozic, které ovlivňují individuální příklon k situačně a časově konzistentním behaviorálním reakcím ve stresových situacích (Paulík, 2017). Oproti tomu jiní autoři připisují význam dynamickému aspektu, jehož podoba je determinována situačními faktory (např. Lazarus & Folkman, 1987). Zastávají tak stanovisko, že strategie jsou méně stabilní, pružné a jsou ovlivněné situačními podmínkami, oproti rigidněji popisovaným obecnějším stylům zvládání. J. Křivohlavý (1994) pojem strategie popisuje jako „*vypracovaný plán postupu, program k dosažení určitého vytyčeného cíle*“, přičemž coping užívá ve smyslu „*zvládání nadlimitní či podlimitní zátěže*“, na fyzické (mechanismy fyziologické obrany) a psychické úrovni (mechanismy psychologické obrany) v rámci psychosomatické či somaticko – psychické jednoty (Paulík, 2010). V současném pojetí je v odborných kruzích přihlíženo ke komplexnosti povahy zvládání. Je tak potřeba hledat kompromis mezi zohledněním dispozičních a situačních vlivů a jejich společné interakci (Janke & Erdmann, 2003).

V odborné literatuře, kvůli značné pluralitě názorů, nenalzáme ani shodu v otázkách základní klasifikace copingových procesů či jejich funkční struktury, což potvrzuje například taxonomie Skinner a kolegů (2003), která popisuje přibližně 100 kategorií a 400 způsobů copingu. Zimmer-Gembeck a Skinner (2016) jako problematické vnímají právě to, že coping a volené strategie představují široký fenomén, čítající mnohé pojmy, koncepty, subtypy zvládnání, což následně vede k nejednotné interpretaci výsledků napříč studii.

Všeobecně nejrozšířenější je již zmiňované dichotomické kategorizování autorů R. S. Lazarusova a S. Folkman (1987) dle funkce a zhodnocení situace (*appraisal*) na aktivní coping, zaměřený na problém (*problem-focused*) a pasivní coping, zaměřený na emoce (*emotion-focused*). Nejedná se přitom o protikladné procesy ale o vzájemně se doplňující procesy, které v mnoha případech probíhají souběžně. Důraz autoři kladou především na funkčnost. Dále Lazarus (1966) rozlišuje konkrétněji strategie copingu na:

- útočnou reakci proti obtěžujícím či rušivým fenoménům („noxa“);
- aktivity posilující vlastní obranyschopnost;
- vyhýbání se noxám;
- apatie: pocit beznaděje, bezmocnosti, deprese (in Paulík, 2011).

Dichotomní kategorizace copingových strategií, dle behaviorální a emocionální orientace vzhledem ke stresoru, vychází původně z psychoanalytického přístupu. Autoři popisují dimenze přiblížení se vs. vyhýbání se (*approach* vs. *avoidance*) nebo příklon vs. odklon (*engagement* vs. *disengagement*) (Roth & Cohen, 1986). Příklonové neboli angažované strategie (*engagement*) čítají procesy zaměřené na problém a některé formy strategií zaměřených na emoce jako jsou emoční regulace, akceptace nebo kognitivní restrukturační. Příklady strategií vyhýbání se a odklonu jsou fantazijní únik, distancování či popření. Jedná se tedy převážně o strategie zaměřené na emoce (Compas et al., 2001; Connor-Smith, 2010; Skinner et al., 2003; Paulík, 2011).

3.3.1 Efektivita a funkčnost strategií zvládnání zátěže

Mimo již zmíněné kategorizace se autoři ve svých studiích věnují možnostem třídění dle aspektů funkčnosti a efektivnosti. Odborná komunita obecně apeluje na pojetí zvládnání jako na proces, nikoli jako na výsledek zvládnání, dle pojetí autorů R. S. Lazarus a S. Folkman (1987). Autoři tedy zastávají stanovisko, že nelze striktně kategorizovat adaptivní způsoby zvládnání od neadaptivních. Avšak i nadále se setkáváme s kategorizacemi, které implicitně

obsahují členění dle efektivity způsobu zvládnání, tedy obecnou dimenzi přiblížení a vyhýbání se (Compas et al., 2001). Dalším příkladem je pojem aktivního vyhledávání pomoci (např. Amirkhan, 2010) či změna hodnotícího rámce a přehodnocení (např. Paulík, 2010). Autoři S. Folkman a J. Moskowitz (2000) identifikovali významově zaměřený coping. J. S. Haloneyová a J. W. Santrock (1996) rozlišují mezi: strategií aktivně-kognitivní (hledání pozitivních alternativ), aktivně-behaviorální (např. cvičení, čas strávený s přáteli) a strategií vyhýbání se (např. přejídání se, požívání alkoholu, kouření apod.). V intencích funkčnosti a efektivity, lze copingové strategie též dělit na disfunkční, funkční ve všech situacích či funkční pouze za určitých okolností (Carver, Scheier, Weintraub, 1989). A. J. Zautra a A. B. Wrabetz (1991) efektivnost copingu operacionalizovali jako rating úspěšnosti při zvládnání specifických životních stresorů. Dle jmenovaných autorů je, z hlediska účinnosti užívání aktivních copingových strategií, nejpodstatnější subjektivní hodnocení efektivity adaptace. Subjektivní posuzování účinnosti jedincových copingových strategií popisují jako dynamickou složkou, která se mění dle druhu stresoru. Dle výzkumu S. E. Hobfolla (2011) funkčnost závisí na stanovení priorit, vytyčení primárních problémů, rozčlenění na splnitelné postupné dílčí cíle a schopnosti pružně reagovat na změny při dosahování těchto cílů dle potřeby. R. S. Feldman (1996) copingem rozumí vynaložené úsilí kontrolovat, redukovat nebo se naučit tolerovat hrozby plynoucí ze stresu. Efektivní strategie zvládnání zátěže rozlišuje na:

- odvrácení hrozby výzvou, v případech, kdy je situace kontrolovatelná;
- zmenšení hrozby, v situacích, kdy nemáme kontrolu (změna postojů);
- změna vlastních cílů, v nekontrolovatelných situacích si vytyčit nový cíl;
- začít fyzickou akcí (zmírnění následků například pomocí bio-feedbacku);
- připravit se na stres dříve, nežli nastane („očekávání“ stresu) (Nakonečný, 2021).

Dle Skinner a kolegů (2003) má jakýkoli užitý způsob copingu potenciál být v určitých případech adaptivní či neadaptivní, neboť výsledek procesu je do jisté míry závislý na způsobu užití jednotlivých strategií, v návaznosti na okolnostech či charakteru ohrožení. Autoři přistupují k systémové perspektivě konceptu a spolu s individuálními charakteristikami zvládnání zátěže zahrnují i individuální hodnocení, specifitu stresorů/požadavků a aspekt sociálních zdrojů. Systémový aspekt podněcuje myšlenku, že způsob zvolené copingové strategie může odrážet stav celého systému a může například poukazovat na absenci či vyčerpání regulačních zdrojů jedince.

Tento přístup potvrzují i novější studie, které se zabývají otázkami negativního vlivu dlouhodobého působení stresorů a jeho způsoby zvládnání, jakými jsou bezmocnost, sebeobviňování, negativní myšlení, opozice či sociální izolace. Autoři popisují, že v důsledku volby rigidních, škodlivých a dezorganizovaných strategií, může docházet ke gradaci vulnerability, snížení vnímané osobní zdatnosti a k hostilitě. Jedinec je tak vystaven nadlimitní míře stresu, kterou není schopen korigovat. Tento proces je popsán v kontextu neadekvátních, jedincem nezvládnutých objektivních požadavků, individuálních hodnocení či absencí dostatečných osobních a sociálních zdrojů. (Skinner et al., 2003; Zimmer-Gembeck & Skinner, 2016). Na druhé straně existují adekvátní a flexibilní zvládací strategie, kterými může člověk přispět k rozvoji osobnosti a také k rozvoji sociálně podněcených zdrojů sebevědomí, interpersonální důvěry a vnímané kontroly. Skinner a kolegové (2003) mezi příznivé způsoby zvládnání zátěže řadí konstruktivní vypořádávání se se stresem (např. plánování, vyjednávání) či copingové procesy zaměřující se na vlastní reakce (např. vyhledávání sociální opory, vyjádření emocí). Hobfoll (2011) popisuje, že mnoho predikcí zvládnání zátěžových situací není realizováno dle očekávání. Obecně proaktivní zvládnání zaměřené na řešení problému jako úkolu bývá asociováno s pozitivní adjustací a nižší pravděpodobností výskytu psychických obtíží. Reaktivní zvládnání zaměřené na emoce pak bývá spojováno s vyšší pravděpodobností výskytu psychických obtíží.

3.3.2 Vybrané výzkumy copingových strategií

Výzkum zaměřený na zvládnání zátěže se zrodil přímo z výzkumu stresu, avšak téma copingu se posunulo blíže do oblasti pozitivní psychologie se zaměřením na pozitivní emoce, spokojenost, zdraví a duševní pohodu. Mnoho výzkumů zaměřených na stres a coping se soustřeďovala na minulé události, avšak o copingových procesech lze uvažovat i z budoucího časového aspektu. Do popředí se tak dostaly otázky spojené s proaktivním jednáním spíše než s reaktivním chováním. Pojem anticipační či proaktivní coping (*anticipatory/proactive coping*) vyjadřuje procesy probíhající před samotnou náročnou životní situací, tedy proces orientující se na budoucnost. Proces připravuje jedince na určitou blížící se událost, případně na boj s ní. Jedná se o kognitivní, emocionální a volní přípravu vhodných strategií, budování zdrojů sil a cílevědomý trénink (Křivohlavý, 1994).

Aspinwalla a Taylora (1997) se ve své studii zaměřují na to, jak jednotlivci předvídají budoucí potenciální stresory a způsoby, jakými se s nimi vyrovnávají, včetně užití zpětné vazby. To vše souhrnně označují jako zvládnání orientované na budoucnost, budování

odolnosti, tj. resilience. Studie s participanty vysokých škol (N=447, z toho 112 mužů a 335 žen; M=18,8, SD=4,0) realizována autory M. M. Smith, D. H. Saklofske, K. V. Keefer a P. F. Tremblay (2015) přispěla k zmapování vztahu mezi copingovými strategiemi, pozitivní adjustací a resiliencí v roli potenciálního facilitátoru zvládnání stresu při volbě strategií zaměřených na řešení problému. Výsledky výzkumu ukázaly, že studenti s vyšší mírou resilience vnímají stresové situace jako úkol. Takovíto probandi projevovali nižší míru distresu, úzkosti a deprese a vyšší míru životní spokojenosti. Na druhou stranu lidé s nižší mírou resilience mají tendenci volit strategie zaměřené na emoce (např. ruminace, sebeobviňování). Výsledky zjištění též konstatují že jedinci, kteří upřednostňují strategie zaměřené na úkol, se prokazují nižší mírou deprese, úzkosti a negativních afektů, současně vykazují vyšší míru životní spokojenosti a pozitivního emočního ladění. Jednání zaměřené na emoce spojují s vyšší mírou deprese, úzkosti, nižší mírou pozitivního afektivního ladění a životní spokojenosti. Zjištění tak odpovídají výsledkům dřívějších studií o vztahu copingových strategií a psychické adjustace

Schwarzer a Knoll (2003) kategorizují coping na reaktivní, anticipační, preventivní a proaktivní. Proaktivní zvládnání zahrnuje hodnocení požadavků jako potencionálních výzev. Skládá se z aktivního zvládnání, pojetí sebeúčinnosti, anticipačního chování, plánování a využívání sociálních zdrojů (Greenglass et al., 1999). Další výzkumy kladou důraz na sociální aspekty copingu z kulturně-sociologického hlediska. Dle Greenglass (2002) je sociální opora považována za základní zdroj pro rozvoj proaktivních forem zvládnání zátěže. Tento přístup vyzdvihuje důležitost zdrojů získaných na základě podpory druhých, které lze začlenit do repertoáru behaviorálního a kognitivního copingu jedince (Greenglass & Fiksenbaum, 2009).

Koncept dyadického copingu popisuje proces zvládnání zátěže v rámci určité komunity a partnerského soužití. Velká část výzkumů v této oblasti se zaměřuje na problémy manželské podpory v kontextu manželského konfliktu, konfliktu nevlastních rodičů, chronické bolesti, nemocí apod. (Englbrecht et al., 2012; King & DeLongis, 2013). Mnohé studie konstatují, že empatické zvládnání zátěže přispívá k budování vztahu a způsobu, jak snížit napětí mezi partnery (Herzberg, 2013; O'Brien, DeLongis, Pomaki, Puterman, & Zwicker, 2009).

Zatímco dyadické zvládnání se objevilo jako reakce na vztahové problémy a problémy související se zdravím, spirituální coping a hledání smyslu vyplynulo z problematiky trauma. Pro některé výzkumníky jako je Ross, Handal, Clark a Wal (2009), je spiritualita či zbožnost

predikcí psychologického přizpůsobení. Park (2011) zdůrazňuje, že v dobách traumatu a velkého životního stresu, je „implicitní zbožnost“ začleněna do modelu tvorby náboženského významu, kde spiritualita hraje velkou roli. Autoři Emery a Pargament (2004) ve své studii zvažují výzvy pozdního života jedince, kdy většina dospělých do svého repertoáru copingových procesů začleňuje právě procesy spojené s náboženstvím a spiritualitou.

Mnohé studie se obecně zaměřují na otázku genderových rozdílů při užívání copingových strategií v rámci běžných stresujících událostí. Bylo zjištěno, že ženy mají tendenci obecně užívat více strategií než muži, a to jak strategií zaměřených na problém, strategií zaměřených na emoce tak i vyhledávají více emoční podpory (Tamres, Janicki & Helgeson, 2002). Matud (2004) zároveň podotýká, že strategie sociální podpory a strategie vyhýbání se problémům, jsou do značné míry, voleny především ženami. Gattino, Rollero & De Piccoli (2015) popisují, že emoční strategie a strategie instrumentální sociální podpory mají největší vliv na kvalitu života žen v kontextu snižování stresu. Další autoři popisují, že na základě genderových, sociokulturně podmíněných rolí se lidé učí různým stylům zvládání (Nelson & Burke, 2002); a na druhou stranu, obecně řečeno, muži a ženy se vyrovnávají s různými druhy stresorů, tudíž užívané strategie se také liší (Matud, 2004). Výzkumy, zaměřující se na účinnost jednotlivých strategií v rámci genderových rolí, popisují, že ženy efektivněji užívají emocionálně zaměřené strategie, včetně sociální podpory, a muži obecně účinněji aplikují strategie zaměřené na řešení problémů (Gattino, Rollero & De Piccoli, 2015).

3.4 Uvěznění jako náročná životní situace

Řada psychických nesnází spojených s nedostatkem svobody, s nenaplněnými životními podmínkami a dalšími útrapami s tím spojenými, představuje pro odsouzené obrovský šok. Tento jev je označován pod názvem *prison pains* (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

V průběhu let se ustupovalo od dominantní formy fyzických útrap a vězeňské praxe se proměňovaly v sofistikovanější a společností přijatelnější psychickou formu trestání. Sykes v knize *The Society of Captives* (1958) popisuje pět oblastí ztrát, které jsou způsobeny uvězněním, konkrétně (1) odnětí svobody, (2) odnětí zboží a služeb, (3) odnětí heterosexuálních vztahů, (4) odnětí autonomie, (5) odnětí pocitu bezpečí. Tyto útrapy přímo plynou ze způsobu organizace vězeňských systémů, vyznačují se nepředvídatelností, jsou nevyhnutelné a nelze jim předejít ani uniknout. Dle autora se někteří jedinci mohou alespoň

částečně mentálně distancovat, a tak omezit negativní dopad. Vlivem technologií a rozvojem společnosti se postupně přidávají nové oblasti duševního strádání. Dle kriminologa Crewe (2011) lze v dnešním vězeňství pozorovat další tři skupiny útrap, které označuje jako (1) nejistoty a nejasnosti, (2) psychologické posuzování, (3) sebevládnutí si. Nejistotu a nejasnost popisuje v souvislosti s nerovnou mírou možností a práv odsouzených. U nás lze jev nejlépe přiblížit v kontextu podmíněčného propuštění, kdy vězni vnímají, že mnohdy záleží na soudci a verdikt často bývá nevyzpytatelný. Díky rozvoji psychologických metod, programů a nástrojů lze odsouzené škatulkovat dle daných kritérií (např. dle míry statistických rizik predikčních nástrojů). S tím pak souvisí členění do homogenních skupin na základě, kterých jsou odsouzení tlačeni do specificky určených aktivit, terapií či pracovního zařazení. To vše může vézt k pocitu ztráty kontroly nad vlastní osobností. Dle Bubera (2016) může nepřirozená standardizace osobnosti jedince vézt k pocitu ztráty lidského přístupu a lidského kontaktu, „*Já – Ono*“ namísto „*Já – Ty*“. Útrapy tzv. sebevládnutí Crewe (2011) popisuje jako rozpolcenost vnímání pocitu autonomie a uvěznění. Vlivem humanizačních procesů jsou odsouzenému dané hranice a pravidla chování, která však jsou nejasně specifikované, avšak za ně mohou být prakticky kdykoli kázeňsky trestáni. Odsouzení jsou například pravidelně hodnoceni za to, s kým navazují kontakty, s kým tráví čas, mají povinnost se účastnit velice omezených aktivit apod.

Rozvoj vězeňství posledních let přinesl mnoho pozitivních změn, zlepšení materiálního stavu, značné snížení míry zneužívání pravomocí autorit, násilí a represe. Zmíněné okruhy dle Sykese (1958) tedy procházejí zlepšením. Se změnou společnosti se však vynořují nové problematické okruhy, které vězeňský systém není schopen flexibilně a dostatečně progresivně uzpůsobovat. Aplikace nových přístupů navíc eskaluje rozvoj dalších nových útrap (Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). Crewe (2011) popisuje vězeňské zacházení jako „rehabilitaci nátlakem“. Dochází ke konstantnímu překračování hranic mezi nabídnutou „pomocí“ či „rehabilitací“ a donucováním ke změně. Poskytnout možnost změnit se a motivovat jedince ve výkonu trestu nenuceným způsobem, aniž by pociťovali, že se změna děje pasivně „na nich“, je jedním z výzev moderního vězeňství, prozatím však nedosažitelná. Dalším z autorů zabývajících se vězeňským životem a dopadem útrap 20. a 21. století je A. Liebling, který na základě rozhovorů s vězni vytvořil dotazník kvality vězeňského života tzv. *Measuring Quality of Prison Life* (MQPL). Autor svou koncepci shrnul v knize *Prisons and Their moral performance*, kde mimo jiné popisuje nejzásadnější

aspekty vztahů, řádu, férového přístupu a negativního dopadu na vězněné při nedodržování určitých zásad.

Systematické výzkumy, zahrnující otázky útrap a kvality života české vězeňské populace jednotlivých vězeňských objektů, chybí a celkově o této problematice víme pouze málo informací. Ačkoli jsou aspekty postkomunistického (tj. českého) vězeňství odlišné, obecně vycházíme z předpokladů, že se *prison pains* zásadně neodlišují od výsledků zahraničních výzkumů z Anglie, USA či například Nizozemí. Pro získání dat ohledně kvality českého vězeňského systému a jednotlivých věznic by však bylo vhodné zvážit validování a užívání MQPL nástroje, například po vzoru chorvatských vězeňských systémů (Sekol & Vidranski, 2017) či zařazení systematických psychoeduakčních, psychohygienických a psychoterapeutických programů, dle vzoru zahraniční penitenciární praxe a empirického výzkumu, které se zaměřují na pozitivní charakteristiky odsouzených. Dle řady výzkumů (např. Lipsey, Landenberger, & Wilson, 2007; Milkman & Wanberg, 2007; Przybylski, 2008) je efektivním² a účinným typem intervencí ve vězeňském prostředí kognitivně behaviorální terapie, která aplikuje techniky behaviorálního učení při změně obecného adaptivního chování pachatelů. To odsouzeným umožňuje navrátit se do jejich přirozeného prostředí s řadou nově osvojených dovedností, které mohou posilovat společensky přijatelnými způsoby, namísto dřívějších maladaptivních či nelegálních způsobů (Pearson, Lipton, Cleland, & Yee, 2002). Prokazatelně efektivní vězeňské terapeutické programy konkrétně cílí na posilování odolnosti vůči zátěži a na podporu osvojení pozitivních copingových strategií (Davoodi & Ghahari, 2018).

Penitenciární odborníci se shodují, že reakce žen na uvěznění bývá jiná, v mnohých aspektech psychicky náročnější než reakce odsouzených mužů. Stejně tak je specifická jejich osobní historie, která bývá spojována s páchanou trestnou činností. Výzkumy uvádí, že populace vězněných žen má až osmkrát vyšší pravděpodobnost nadužívání alkoholu a až desetkrát vyšší pravděpodobnost pravidelného užívání drog než ženy v běžné populaci. Míra prevalence posttraumatické stresové poruchy u vězeňských žen je dle zahraničních studií až 33,5 %, což je až třikrát častější než u neodsouzených žen. Dále výzkumy ukázaly, že až 85 % uvězněných žen zažilo alespoň jednu traumatickou událost ve srovnání s 69 % běžné ženské populace. Tyto traumatické události nejčastěji souvisí s domácím násilím, znásilněním, náhradní rodinnou péčí či umístěním v dětském domově (Teplin, Abram

² „Efektivitou“ zde autoři míní efektivitu při ponížení recidivismu.

& McClelland, 1996). Navíc jsou odsouzené ženy společností stigmatizovány ve vyšší míře než muži a vykazují vyšší míru psychické a sociální deprivace než odsouzení muži (Mezník, 1997). Častým výzkumným tématem je například míra incidence sebepoškození odsouzených žen v průběhu výkonu vazby a trestu. Chamberlen (2018) se ve své studii odsouzených žen zaměřuje na sebepoškozovací tendence směřující na tělo a emoce (tj. *embodying punishment*) a popisuje je jako konfliktní formy copingových strategií či formy sebevyjadřování, které jsou užívány především ženami, které byly v minulosti nějakým způsobem znevýhodněny státem (např. umístění v dětském domově, náhradní rodinná péče).

Ke shodným výsledkům došly i autorky T. Trejbalova a E. J. Salisbury v již zmiňované výzkumné studii uskutečněné v letech 2016 až 2017 ve Věznici Světlá nad Sázavou. Výsledky studie naznačují že ženy ve výkonu trestu mají jiné potřeby nežli muži, což se projevuje především v rámci absence citových vazeb, pocitu lásky, potřeby fyzického kontaktu apod. K páčání trestné činnosti jsou často vedeny v kontextu toxických vztahů, v souvislosti s nižším sebevědomím, či v souvislosti s traumatickými událostmi. Ženy jsou častěji obětmi domácího násilí, týrání, zneužívání, prošly si ústavní výchovou a chybí jim stabilní rodinné zázemí. Vězni ženského pohlaví mívají procentuálně větší zastoupení, co se týká psychických a psychiatrických problémů, častěji dochází k sebepoškození či zneužívání psychofarmak ve výkonu trestu, ale i mimo něj. Ženy obecně užívají jiné copingové a maladaptivní strategie, včetně manipulace. Nejčastěji je ženami páčána majetková trestná činnost, která je spojována s potřebou zabezpečit rodinu a děti. Drogová a násilná trestná činnost bývá páčána v souvislosti s toxickými vztahy, domácím násilím apod (Trejbalova & Salisbury, 2020).

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 Výzkumný problém, cíle a hypotézy

Výzkumná část předložená práce navazuje na teoretické vymezení a zabývá se komparací a popisem užívání copingových strategií odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody ve Vazební věznici Ruzyně v objektu Velké Přílepy a objektu Řepy. Práce se zaměřuje na srovnání specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií (dle SVF 78), komparaci těchto strategií v rámci různých stupňů zabezpečení a v souvislosti s pracovním zařazením odsouzených žen ve jmenovaných objektech. Pro rozšíření poznatků o užívání pozitivních a negativních copingových strategií byl do testové baterie zařazen také test Celkové životní spokojenosti (DŽS), který disponuje škálou pracovní spokojenosti.

Výzkumný problém tedy představuje možnost zmapování a porovnání specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií odsouzených ženami ve jmenovaných objektech. Odsouzené ženy v objektu Velké Přílepy jsou zaměstnávány převážně na vnitřních pracovištích bez volného pohybu, či na venkovních pracovištích jako dělnice/kuchařky, kde se však na denní bázi nesetkávají s veřejností, nejsou nuceny se do práce dopravovat samy, nemají přidělený volný pohyb a v rámci pracovní činnosti na ně není kladena velká míra zodpovědnosti. Na rozdíl od pracovišť v objektu Řepy, kde jsou odsouzené ženy zaměstnávány jako pečovatelky o seniory, případně jsou zaměstnávány v kuchyni, prádelně, při úklidu, ale i jako pomocné síly na stanicích. Na denní bázi se tak dostávají do kontaktu s běžným chodem Domova sv. Karla Boromejského. Odsouzené mají také možnost absolvovat Sanitářský kurs sv. Zdislavy z Lemberka a následně zde pracovat jako kvalifikované ošetrovatelky. Zejména při ošetrovatelské činnosti dochází k reálnému kontaktu s životem ve stáří, bezmocností a umíráním, což dle Generálního ředitelství vězeňské služby vede jednoznačně k pozitivnímu přehodnocení dosavadních priorit a postojů odsouzených žen. Vlídny přístup, práce v příjemném prostředí a osvojení si pracovních návyků jsou dle Vězeňské služby České republiky základní kameny účinné resocializace. (např. Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

Možnost přemístění do nižšího stupně zabezpečení (tedy v tomto případě přerazení z objektu Velké Přílepy do objektu Řepy) či možnost pracovního zařazení na venkovním pracovišti, s volným pohybem mimo věznici, jsou dle Vězeňské služby České republiky zásadními motivačními činiteli, na kterých je vybudována motivační složka prostupnosti v rámci vnitřní diferenciací. Pozitivní modifikace, tj. snížení stupně zabezpečení (tedy

i přemístění do jiného objektu) u odsouzených může nastat tehdy, pokud se snížila vnitřní či vnější rizika. Snížením rizik je v tomto kontextu míněno, že odsouzený plní stanovené povinnosti nad rámec, dlouhodobě projevuje vzorné chování, plní stanovený program zacházení nad rámec, osvědčil se na vnitřním pracovišti, bez povolení volného pohybu mimo věznici apod. Tato sekundární vnitřní rizika dle nařízení generálního ředitele Vězeňské služby ČR umožňují aktualizaci stupně zabezpečení dle aktuálního projevovaného chování a napomáhají při vyhodnocení aktuální míry plnění vězeňského režimu (Ustanovení § 3 odst. 5 NGR č. 40/2017) (také viz. například Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021). V tomto smyslu zařazení do objektu Řepy a pracovní zařazení v rámci tohoto objektu, by mělo na odsouzené působit jako pozitivní motivační činitel. Vedení věznice také předpokládá, že jsou odsouzené ženy v objektu Řepy celkově i pracovní spokojenější (vlídný přístup, práce v příjemném prostředí) (viz internetové stránky VSČR). Dle odborných zaměstnanců jmenovaných objektů a dle Generálního ředitelství VSČR je akceptováno tvrzení, že péče o druhé a interakce s lidmi v rámci Domova sv. Karla Boromejského může být naplňující a obohacující (např. Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021; Brunová, 2020, Tomášek a kol., 2017).

Na druhou stranu je ale možné, že práce a umístění v objektu Řepy může být pro odsouzené nad jejich limit zvládání zátěže, a tak může vyvolávat spíše negativní dopady. Dle popisu autora Crewe (2001) způsob vězeňského zacházení, tedy pracovní zařazení, může působit jako „rehabilitaci nátlakem, při které dochází ke konstantnímu překračování hranic mezi nabídnutou „pomocí“ či „rehabilitací“ a donucováním ke změně. Autoři Zimmer-Gembeck a Skinner (2016) se zabývali otázkami negativního vlivu dlouhodobého a protrahovaného působení stresorů a jeho negativními způsoby zvládání. Zdůrazňují, že v důsledku volby negativních strategií, může docházet ke gradaci vulnerability, snížení vnímané osobní zdatnosti, k hostilitě a nespokojenosti. Jedinec je v rámci uvěznění vystaven nadlimitní míře stresu, kterou není schopen korigovat a nemá prostředky ke zvládání nadlimitního stresu. Tento proces je popsán v kontextu neadekvátních, jedincem nezvládnutých objektivních požadavků, na základě individuálních hodnocení či absence zdrojů (schopnosti/kompetence, osobnostní dispozice, sociální zdroje apod.) (Skinner et al., 2003).

Typ vězeňského objektu či délka trestu může také silně ovlivnit psychologické aspekty přizpůsobení žen, a tím i související adaptaci na vězení a volbu pozitivních či negativních copingových strategií. Dle studie Kruttschnitt a Gartnera (2005) ženy, které jsou umístěny ve věznicích v rámci nižšího stupně zabezpečení, vykazují znaky

úspěšnějšího procesu pozitivní adaptace a vyšší míru užívání pozitivních copingových strategií než ženy, které jsou umístěny ve věznicích se zvýšenou ostrahou s přísnějšími pravidly (Fedock, 2017). V tomto ohledu lze za subjektivní ukazatel adaptace považovat míru spokojenosti jedince za určitých situací (Nakonečný, 1997). Navíc ženy, které jsou umístěny ve vyšším stupni zabezpečení zpravidla ztrácí některá privilegia (například možnost vycházky mimo věznici), což může mít negativní dopad na jejich pohodu a spokojenost (Slotboom, Kruttschnitt, Bijleveld & Menting, 2011).

Tato oblast není prozatím empiricky dostatečně podložena a v rámci penitenciární praxe jí na našem území není věnována pozornost. Komparace copingových strategií odsouzených žen v rámci dvou vězeňských objektů či dle typu pracovního zařazení (jakožto jediné „terapeutické intervence“), či povědomí o celkové a pracovní spokojenosti odsouzených žen, by mohlo být také velice přínosné pro praxi VSČR. Přínosné poznatky by mohly přinést také bližší náhledy do profilů copingových strategií jednotlivých odsouzených. Dle Davoodi a Ghahari (2018) podpora odsouzených při osvojování pozitivních copingových strategií představuje velice vhodný a efektivní typ intervence, na které by se v budoucnu mohla zaměřit penitenciární a postpenitenciární praxe.

Výzkumným cílem této diplomové práce je identifikovat a popsat specifika užívání pozitivních a negativních copingových strategií odsouzených. Konkrétně u žen vykonávajících trest odnětí svobody ve Vazební věznici Praha Ruzyně v objektech Velké Přílepy a Řepy. Důraz je kladen na komparaci specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií v souvislosti s typem pracovního zařazení. Dalším cílem práce je identifikovat a popsat specifika užívání pozitivních a negativních copingových strategií ve dvou jmenovaných objektech. Dále pak je práce zaměřena na identifikaci a deskripci specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií prvotrestaných odsouzených a recidivistek. Dílčím cílem práce je zaměření na zjištění korelace mezi mírou celkové životní spokojenosti/pracovní spokojenosti (výsledky v DŽS) a mezi pozitivními a negativními copingovými strategiemi (SVF - 78) u odsouzených žen v objektech Velké Přílepy a Řepy. Na základě výzkumného problému byly stanoveny tyto cíle:

- Prozkoumat a popsat specifika v užívání pozitivních a negativních copingových strategií vězněných žen ve Vazební věznici Praha Ruzyně v objektech Velké Přílepy a Řepy.

- Zjistit existenci korelace mezi mírou celkové/pracovní spokojenosti a pozitivními/negativními copingovými strategiemi žen ve výkonu trestu odnětí svobody ve Vazební věznici Praha Ruzyně v objektech Velké Přílepy a Řepy.

4.1 Operacionalizované hypotézy

Na základě teoretického vymezení této práce a stanovených výzkumných cílů bylo operacionalizováno deset hypotéz:

- **H1:** Odsouzené ženy v objektu Řepy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám v objektu Velké Přílepy.
- **H2:** Recidivistky dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti prvotrestaným ženám v objektu Velké Přílepy a Řepy.
- **H3:** Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích a oproti pracovně nezařazeným ženám.

Tato hypotéza byla rozdělena na dvě dílčí hypotézy:

- **H3a:** Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích.
- **H3b:** Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti pracovně nezařazeným ženám.
- **H4:** Nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy.
- **H5:** Odsouzené ženy nezaměstnané a zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.

Tato hypotéza byla opět rozdělena na dvě dílčí hypotézy:

- **H5a:** Odsouzené ženy nezaměstnané dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.
 - **H5b:** Odsouzené ženy zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.
- **H6:** Aktuální délka vykonaného trestu pozitivně koreluje s mírou užívání pozitivních strategií zvládnání zátěže.
 - **H7:** Míra pracovní spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.
 - **H8:** Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.
 - **H9:** Míra celkové spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.
 - **H10:** Míra stupně zabezpečení pozitivně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.

5 Metodologický rámec výzkumu

5.1 Využité metody získání dat

V rámci výzkumu byly využity 2 testové metody pro sběr dat a dotazníkové šetření. Dotazníkové šetření zahrnovalo vyplnění základních demografických charakteristik (viz. přílohy). Stěžejním nástrojem testové baterie byl dotazník Strategií zvládání stresu SVF 78, pro doplnění subjektivního náhledu na věznění a pracovní zařazování odsouzených žen v rámci věznění byl v rámci testování užit také Dotazník životní spokojenosti (DŽS). V průběhu vypracovávání diplomové práce byl autorce poskytnut přístup do Vězeňského interního systému, který je přístupný pouze ze zařízení připojených v rámci objektů VSČR a lze zde dohledat plnou šíři záznamů týkajících se odsouzených a jejich průběhu výkonu trestu.

Pro analýzu získaných dat byla nejvhodnější metoda prostého výčtu, jejímž prostřednictvím vyjadřujeme vlastnost určitého jevu, např. frekvenci či intenzitu výskytu daného jevu, či poměr výskytu tohoto jevu k jinému (Miovský, 2006). Této metody je využito napříč celým výzkumným šetřením.

5.1.1 SVF 78

Nakladatelství Testcentrum vydalo v roce 2003 tento vícedimenzionální sebeposuzovací inventář se záměrem vytvoření vhodného nástroje v rámci výzkumu ale i diagnostiky zvládacích strategií s normami pro věkové rozpětí dospělých jedinců (20-64 let), bává však užíván i k diagnostice adolescentů. Umožňuje zachytit variabilitu způsobů, které jedinec uplatňuje při zvládání zátěžových situací (Janke & Erdmann, 2003). Aktuální verze SVF 78 je zkrácenou verzí původního inventáře SVF 120, který obsahoval 120 položek a autory jsou již zmiňovaní G. Erdmannová, W. Janke spolu s K. W. Kallusem (2003). Do češtiny byl dotazník upraven a přeložen Josefem Švancarou taktéž v roce 2003.

Autoři dotazníku zastávají předpoklad, že jedincem selektované copingové strategie a volba jejich užívání v průběhu pocíťování stresu jsou vědomé v takové míře, že se na ně lze verbálně dotázat, například ve formě dotazníkového šetření. Autoři dále predikují, že jelikož si užívání a výběr jednotlivých copingových strategií uvědomujeme, zvládací strategie jsou poměrně stabilní v závislosti na čase, na zátěži stresových situacích a jsou

nezávislé na druhu reakce na stresor. Výsledná data SVF 78 v rámci teoretického podložení umožňují analýzu copingových strategií na pozitivní a negativní, přičemž pozitivní zvládací strategie vedou ke zmírnění stresu a mezi negativní strategie řadíme ty, které směřují k zesilování pocíťovaného stresu (Janke & Erdmann, 2003).

Dotazník SVF popisuje 13 podmnožin způsobu zpracování zátěžových stavů, které jsou členěny dle způsobu užívání při stresogenních situacích jmenovitě do následujících kategorií:

- (1) Podhodnocení,
- (2) Odmítání viny,
- (3) Odklon,
- (4) Náhradní uspokojení,
- (5) Kontrola situace,
- (6) Kontrola reakcí,
- (7) Pozitivní sebeinstrukce,
- (8) Potřeba sociální opory,
- (9) Vyhýbání se,
- (10) Únik,
- (11) Přemítání,
- (12) Rezignace,
- (13) Sebeobviňování (Janke & Erdmann, 2003).

V zahraničních studiích je nástroj uplatňován především v rámci srovnávacích výzkumů skupin v souvislosti s různou mírou zátěže (v ČR například Schraggeová & Rošková, 2000), dále v rámci individuální psychodiagnostiky se zaměřením na intrapsychické konflikty a adaptační procesy, v oblasti klinické psychologie, psychologie zdraví a nemoc, při poradenské či pracovní diagnostice (Janke & Erdmann, 2003). V rámci pozitivní psychologie je pozornost zaměřena na možnosti vhodnějších způsobů adaptace především v rámci prevence či zvládnání negativně vnímaného distresu (srov. Mareš, 2001). Jako teoretické východisko pro výzkumnou analýzu a diagnostickou praxi v rámci konceptu SVF 78 autoři zvolili Transakční model psychologického stresu dle R. S. Lazaruse (1980, 1981) pro vhodně zvolenou klasifikaci podnětů a možnost prognózy organismických změn. Na rozdíl od např. teoretického pojetí *eustresu* a *distresu* dle Saleyeho (1974), neboť pro subjektivní aspekt hodnocení probanda neumožňuje toto pojetí závaznou klasifikaci.

Teoretické předpoklady pro vývoj dotazníku vycházejí z konceptualizace způsobu zpracování stresových podnětů. Stres je zde chápán jako psychosomatický stav v určitém trvání a/nebo silnější od běžné úrovně nabuzení. V rámci somatických změn je zde míněno zvýšení aktivity sympatiku vegetativní nervové soustavy a endokrinních změn při činnostech nadledvinek a hormonů, na psychické úrovni je akcentováno emoční prožívání, vnitřní excitace a prožívání, napětí, záměrné i nezáměrné chování a jednání, případně dezorganizované reagování v rámci intenzivní míry stresu (Janke, 1976). Autorka způsob zpracování stresu popisuje jako plánovité či neplánovité, vědomé či nevědomé pochody, které směřují k zmírnění či ukončení stresu a jsou kategorizovány dle druhu, cílenost a funkce, zaměření a účinnosti.

Janke (1976) dále dělí strategie dle druhu na (1) směřující k jednání, tj. akční způsoby copingu a (2) intrapsychické zpracování. Mezi základní způsoby směřující k jednání spadají: útok, útek, sociální kontakt, sociální uzavřenost, komplexnější činnosti a jednání směřující ke změně nebo redukci zátěže a/nebo reakce na zátěžovou situaci. Mezi intrapsychické možnosti zpracování autorka řadí především kognitivní procesy vnímání, myšlení, představy, motivačně emoční stavy. Dále také odklon, podceňování, popírání, přehodnocení stresoru a stresové reakce, hodnocení vlastních zdrojů v rámci možností překonat stresor a/nebo stres. Obecně lze však mnohé intrapsychické procesy těžce teoreticky vymezit, z čehož plyne problematika jednotného definování a operacionalizace (Janke & Erdmann, 2003).

Dále inventář SVF vychází z kategorizace dle Janke (1976) na základě cílenosti a funkce jednotlivých strategií. Jedná se o hledisko, zda jde o způsob zvládnání, který souvisí s reakcí na zátěž či souvisí přímo se zátěžovou situací (stresorem), tedy se vztahují nepřimo. Na základě tohoto aspektu by veškeré akční i intrapsychické strategie mohly být dále členěny jako situačně orientované zaměřující se na stresor či reakce orientované, které se zaměřují na stres. V neposlední řadě je podstatný aspekt účinnosti jednotlivých strategií, jeho časová a situační podmíněnost. V rámci směru působení a intenzity stavu autorka rozlišuje zvládnání, které stres snižuje nebo naopak zvyšuje, ať už krátkodobě či dlouhodobě. Tendence jedince inklinovat k určitému způsobu zpracovávání je také ovlivněna druhem a intenzitou stresoru či charakteristickými vlastnostmi jedince. Inventář SVF 78 (Janke & Erdmann, 2003) vychází z predikcí, že konkrétní postupy při užívání strategií obvykle stres buď zvyšují (např. rezignace) nebo redukují (akční tendence). K získávání dovedností pro zpracování zátěžových situací a postupné vytvoření repertoáru strategií řešení problémů, pak jedinec

dospěje na základě procesů diferenciacce a generalizace, tedy osvojováním a utvářením principů učení na základě efektu, modelu zátěžových situací, spolu s principy učení vhladem. Ačkoli není jisté podloženo, z jaké části jsou takovéto procesy specifické a z jaké situačně nespecifické a nezávislé na podnětu, autoři vychází z toho, že si jedinec v průběhu života vytváří individuální a relativně stabilní repertoár způsobů vypořádávání se se stresem, který se v průběhu života může modifikovat na základě zkušeností.

Příručka SVF 78 popisuje základní teoretické předpoklady pro vývoj inventáře, je však nutné brát v potaz, že následně zmíněné predikce nejsou doposud dostatečně objasněny a výsledná data různých studií bývají rozporuplné:

- Psychické a somatické proměny v rámci stresových situací či očekávání takovýchto situacích nejsou vnímány pasivně, ale aktivně jako odpovědi při snaze zamezení či snížení výchozí odchylky,
- způsoby zpracování stresu jsou chápány jako habituální rysy osobnosti, je tedy předpokládána časová konstanta, tzn. jsou relativně stabilní v čase,
- způsoby zpracování stresu jsou relativně nezávislé na druhu zátěže, určitá situační konstanta tedy implikuje, že některé copingové strategie nejsou užívány specificky v konkrétních situacích. V rámci kontroverzí v otázkách specifičnosti či nespecifičnosti bylo při konstrukci SVF dotazníku vycházeno z předpokladu, že je podstatné věnovat pozornost vymezení situačního hlediska.
- způsoby zpracování stresu jsou relativně nezávislé na druhu reakce na zátěž, je tedy predikována určitá reakční konstanta,
- na základě nízké korelace subtestů je předpokládána multidimenzionalita při procesech zpracování stresu, tzn. rozlišujeme řadu relativně nezávislých možných procesů zpracování stresu, což implikuje možnost zpracovat profil copingových strategií jedince,
- způsoby zpracování stresu nejsou rozhodujícím způsobem ovlivněny či z určeny dalšími osobnostními charakteristikami, což implikuje že subtesty SVF by neměly přílišně korelovat s osobnostními znaky,
- volené strategie jsou natolik vědomé, že se na ně lze dotázat na základě verbálních technik (Janke & Erdmann, 2003).

Administrovanou metodu v rámci diplomové práce byla aplikována skupinová administrace (skupina 5-10 odsouzených žen) typu papír-tužka, přičemž v českém prostředí existuje i počítačová verze. Inventář se skládá ze 78 položek a je ponecháno původní členění do 13 subkategorií způsobu zvládnání zátěžových situací, čímž se autorům povedlo zmapovat obsáhlé spektrum copingových strategií. Po stručné a jasné instrukci běžně trvá individuální či skupinová administrace přibližně 10-15 minut, přičemž čas vypracování není omezen. Pokud volíme skupinovou administraci, je nutné zaručit, že se jedinci navzájem neovlivňují či neruší. Principem dotazníku je doplnění jednotlivých položek, které jsou vztaženy k základnímu výroku: „*Když jsem něčím nebo někým poškozen/a, vnitřně rozrušen/a...*“. Respondent doplněním základního výroku vyjadřuje míru souhlasu s položkami v rámci pětibodové škály v rozmezí 0 - vůbec ne, 1 - spíše ne, 2 - možná, 3 - pravděpodobně, 4 - velmi pravděpodobně. Respondenti na každý výrok odpovídají individuálně. Nelze interpretovat přerušovaný či nekompletně zodpovězený dotazník (Janke & Erdmann, 2003).

Při ručním způsobu zpracování probíhá dle manuálu bodovým vyhodnocením jednotlivých položek do Vyhodnocovacího listu, který je sloupcově strukturalizován dle 13 subškál. Sečtením hodnot jednotlivých sloupců získáme hrubé skóry, které dle tabulek převádíme na T-skóry a zanášíme do Testového profilu. Výsledky lze získat dvěma způsoby, buď vyhodnocením jednotlivých subtestů či na základě získaných sekundárních hodnot (také hodnoty oblastí), které vyhodnocují celkové negativní a pozitivní strategie probanda a data získáme z výsledku aritmetického průměru níže jmenovaných složek subškál. Mezi pozitivní strategie jsou řazeny subškály 1-7 a v rámci SVF 78 jsou dále členěny do 3 dílčích kategorií, konkrétně se data následujících hodnot dělí následovně³:

- POZ 1 – Strategie podhodnocení a devalvace viny: Podhodnocení, Odmítání viny, POZ 2 – Strategie odklonu: Odklon, Náhradní uspokojení,
- POZ 3 – Strategie kontroly: Kontrola situace, Kontrola reakcí, Pozitivní sebeinstrukce,
- NEG: Únik, Přemítání, Rezignace, Sebeobviňování (Janke & Erdmann, 2003).

Struktura, interkorelace subtestů, faktorová analýza a taktéž jednotlivé položky téměř odpovídají původní formě SVF 120 (viz. Janke & Erdmann, 1997, 2002), což je také důvod,

³ Položky Potřeby sociální opory (8) a Vyhýbání se (9) vyžadují samostatnou interpretaci, jelikož se nevztahují na NEG ani POZ strategie, jsou však účelné a měly by se brát v úvahu vzhledem ke kontextu dalších strategií.

proč se i T-skóry odvozují od původních výsledků SVF 120 i v českém vydání. Na základě výsledků analýz rozptylu nebyly zjištěny interakce mezi hlediskem věku a pohlaví, avšak byly prokázány účinky pohlaví a věku. Muži obecně vykazují vyšší hodnoty v rámci subtestů Podhodnocení a Odmítání víny, zatímco ženy mají vyšší hodnoty u subtestů Potřeba sociální opory, Úniková tendence, Perseverance, Rezignace a Obviňování. Výsledky také prokazují, že ženy mají tendenci více užívat strategie Náhradní uspokojení a Vyhýbání se. Signifikantní rozdíly také prokazuje míra užívání u POZ 1 u mužů a vyšší hodnoty v oblasti negativních strategií u žen.

5.1.2 Dotazník životní spokojenosti (DŽS)

Otázka životní spokojenosti je stěžejním předmětem zájmu humánní psychologie, stejně tak jako otázka určité míry spokojenosti ve vězení, je poměrně často diskutovaným tématem humanizačních procesů novodobého vězeňství (např. Koncepce vězeňství, 2015). Koncept životní spokojenosti a udržování dostatečné míry by mělo být součástí práce odborných zaměstnanců VSČR podobně tak, jak je to v zájmu obecné populace v rukou odborníků z řady lékařů, zdravotního personálu, psychologů, sociálních pracovníků a mnohých dalších.

Nynější podoba Dotazníku životní spokojenosti byla převzata Testcentrem (2001) z původní německé metody a je určena odborné veřejnosti k objektivnímu zhodnocení celkové míry spokojenosti v rámci deseti různých aspektů, které jsou tvořeny 10 škálami v českém znění: zdraví (ZDR), práce a zaměstnávání (PAZ), finanční situace (FIN), volný čas (VLC), manželství a partnerství (MAN), vztah k vlastním dětem (DET), vlastní osoba (VLO), sexualita (SEX), přátelé, známí, příbuzní (PZP), bydlení (BYD), celková spokojenost (SUM).

Původními německými autory jsou J. Fahrenbergem, M. Myrtekem, J. Schumacherem a E. Brahlerem. Dotazník byl standardizován na základě výsledných dat 2870 probandů. Českému překladu byla věnována co největší pozornost s účelem zachování významové ekvivalence jednotlivých položek, stejně tak byla zachována podoba záznamového archu a vyhodnocovacího listu. Autoři K. a T. Rodní (2001), stejně tak jako další odborná veřejnost, však doufá v standardizaci na reprezentativním vzorku české populace, namísto již zmíněné německé.

Metoda je užívána pro individuální měření životní spokojenosti dospělých a dětí od 14 let. V současné době je tento dotazník k dispozici v českém vydání v překladu od K. Rodné a T. Rodného (2001). Administruje se individuálně i skupinově, bez časového limitu. Průměrná doba administrace je 5–10 minut. Každá z deseti škál obsahuje sedm položek po sedmi otázkách, na které probandí odpovídají v rozmezí od (1) velmi nespokojen/a po velmi spokojen/a (7). Při konečném vyhodnocení se do celkového skóru životní spokojenosti nezapočítávají dimenze práce a zaměstnání, vztah k dětem a manželství a partnerství, jelikož na ně zásadní část respondentů nemusí být schopna komplexně odpovědět.

Spokojenost je obecně poměrně široký a vágně popisovaný koncepční rámec s řadou metodologických a teoretických komplikací od sémantické konotace (např. štěstí, celková spokojenost, dobrý stav), vztažného rámce (inter/individuální, subjektivní/objektivní), rozsahu pojmu spokojenost (globální, určité části života), časové perspektivy (bilanční, aktuální), preferovaného konceptuálního rámce jednotlivých teorií, cíle studie po užitou metodologii. Obecně však panuje shoda odborníků na rozčlenění kognitivních (bilančních) a afektivních komponent, které mohou zlepšovat jedincovu životní spokojenost/zdraví (Fahrenberg, Myrtek, Wilk & Kreutek, 1986).

Životní spokojenost bývá odbornou veřejností popisována jako mnohodimenzionální fenomén, přičemž nejčastěji jsou popisovány čtyři dimenze (Pavot, Diener, Colvin & Sandvik, 1991). Také v rámci metaanalytické studie autoři DeNeveho a Coopera (1998) vycházejí ze 4 vzájemně korelujících dimenzí:

- (1) životní spokojenost, tj. kognitivní složka subjektivního vyhodnocení na/plnění životních cílů,
- (2) štěstí, tj. dlouhodobý pozitivní afektivní stav,
- (3) pozitivní afekt, tj. proměnlivý pocit radosti,
- (4) negativní afekt, tj. přechodný negativní komponenta (pocit strachu, deprese apod.).
- Životní spokojenost a štěstí jsou rysovými komponenty a pociťování negativního a pozitivního afektu je řazeno mezi stavové komponenty.

Je podstatné také zmínit, že dle výsledků mnohých studií panuje shoda v souvislosti vlivu některých sociodemografických faktorů a konstruktem životní spokojenosti. Signifikantní rozdíly reprezentativního vzorku populace dle pohlavím popisuje například validizační studie Freiburského osobnostního dotazníku (Fahrenberg, Hampel & Selgem,

1994). Dle výsledných dat se muži cítí oproti ženám spokojenější (také např. Herschbach, 1999), na druhou stranu studie autorů Koivumaa-Honkanen a kol. (1996) prokazuje signifikantní rozdíly v rámci životní spokojenosti psychiatrických pacientů, kdy muži byli méně spokojeni než ženy. Dle výsledků dalších studií nebyl nalezen žádný signifikantní rozdíl vázaný na pohlaví (např. Pavota et al., 1991, Harrer, Mosheim, Richter, Walter & Kemmler, 1993). Obecně je však vliv rozdílu mezi pohlavím na celkovou životní spokojenost nepatrný. Neshody také panují při zohlednění věkového hlediska, lze však vycházet z obecného předpokladu, že se spolu s věkem se v různých oblastech života spokojenost vyvíjí různě. S vyšším věkem pravděpodobně klesá například spokojenost se zdravotním stavem, celkově však studie popisují vyšší životní spokojenost s přibývajícím věkem. Studie týkající zabývající se sociální oporou a rodinným stavem se většinou shodují, že partnerský život či sociální opora hraje pozitivní vliv v souvislosti s celkovou životní spokojeností. Stejně tak má pozitivní vliv socioekonomický status, tj. příjem, vzdělání a povolání (Rodná & Rodný, 2001). Například výsledky studie Herschbacha (1999) ukazují, že k životní spokojenosti silně přispívají životní podmínky (příjem, sociální status) a dále se zabývá vlivem kulturních rozdílů a hodnotových postojů v souvislosti se spokojeností.

5.2 Charakteristika výzkumného souboru

Dle zaměření práce byly výzkumnou populací odsouzené ženy ve výkonu trestu odnětí svobody ve věznicích na území České republiky. O navázání spolupráce a poskytnutí přístupu bylo požádáno oficiální cestou přes vedení Vazební věznice Praha Ruzyně, a dále se zapojilo příslušné vedení a zaměstnanci objektů Velké Přílepy a Řepy. I přes limity plynoucí z omezené možnosti přístupu do střežených prostor věznic, byl na základě písemného povolení umožněn vstup do prostor, a to především z důvodu, že autorka práce byla od října 2020 zaměstnána jako odborný zaměstnanec jmenované věznice.

K 31.03.2023 bylo v českých věznicích dle statistik VSČR celkem 19 684 odsouzených, z toho 1 561 odsouzených žen, přičemž v objektech spadajících pod Vazební věznici Praha Ruzyně k tomuto datu bylo zaevidováno 191 odsouzených žen, konkrétně 22 v ostraze s nízkým stupněm zabezpečení, 142 v ostraze se středním stupněm zabezpečení a 26 s vysokým stupněm zabezpečení, přičemž 1 prozatím neměla určený stupeň zabezpečení.

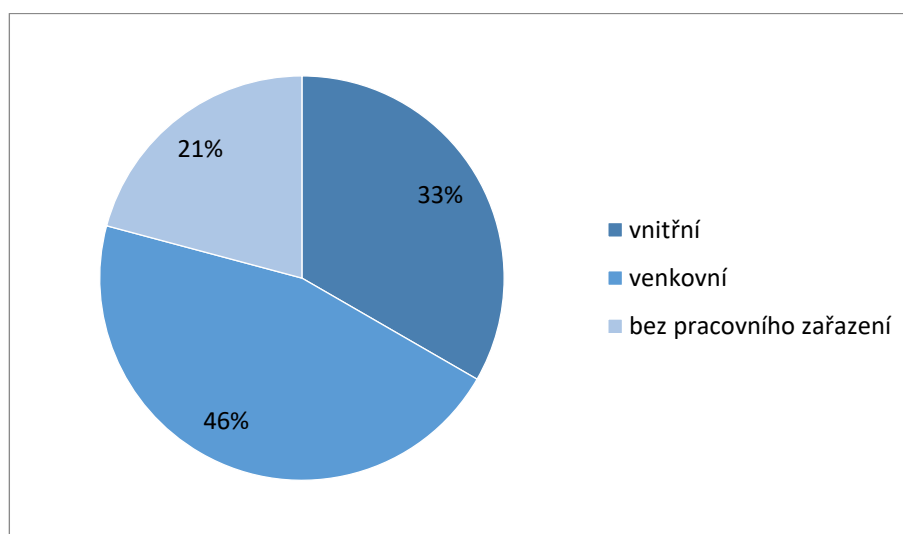
Spolupráci při sběru dat potvrdilo celkem 63 respondentek z celkových 191 odsouzených v rámci obou objektů. Z toho 3 respondentky musely být na základě odstoupení bez udání důvodu v průběhu testování vyřazeny a později bylo také vyjmuto 12 testových baterií z důvodu chybného vyplnění metod či nevalidně/nekompaktně vyplněného dotazníku. Výzkumný soubor, ze kterého vycházela finální data a statistické analýzy čítaly celkem 48 respondentek, z toho se 33 z nich nacházelo v objektu Velké Přílepy (6 ve vysokém stupni zabezpečení, 27 ve středním stupni zabezpečení) a 15 v objektu Řepy (5 v nízkém stupni zabezpečení, 10 ve středním stupni zabezpečení). V rámci výzkumu se podařilo zajistit výzkumný vzorek, jež pojímá široké věkové rozpětí od 24–70 let, další detaily týkající se věkového rozložení popisuje následující tabulka:

Tabulka 1: Věkové rozpětí výzkumného souboru

Minimum	24
Maximum	70
Variační rozpětí	46
Medián	38
Průměr	40,8
Směrodatná odchylka	11,0

Průměrný věk souboru byl 40,8 (min = 24, max = 70, SD = 11,0). Rozložení souboru dle kritéria pracovního zařazení je znázorněn v následném grafu.

Graf 1: Koláčový graf rozdělení výzkumného souboru dle pracovního zařazení

Výzkumný soubor čítal 46 %, tj. 22 odsouzených zařazených na venkovních pracovištích (6 FN Motol, 4 Palma lahůdky, 4 Call centrum, 3 Balino, 2 sanitářky, 2 Hopi, 1 Hilton), 33 %, tj. 16 odsouzených zařazených na vnitřních pracovištích (7 prádelna, 3 úklid, 2 údržba, 2 sklad, 2 kuchyně) a 21 %, tj. 10 aktuálně či dlouhodobě nezaměstnaných odsouzených.

Kritérii pro zařazení účastnic do výzkumného souboru byl aktuální výkon trestu odnětí svobody v příslušných objektech, zařazení do kmenového oddílu, ukončení nástupního oddílu (NO⁴), vyhodnocení alespoň jednoho cyklu hodnocení programu zacházení, z důvodu možnosti vyhodnotit proces adaptace na uvěznění. Vyhodnocování programů zacházení upravuje Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č.345/1999 Sb., § 38, odstavec 1, a to v intervalech, který odpovídá jejich zařazení, tj. vyhodnocení každé tři měsíce ve věznici s ostrahou a každé dva měsíce ve výstupních oddílech věznic s ostrahou.

Dalším kritériem byla dobrovolná účast na výzkumu. Vzhledem k problematické dostupnosti výzkumného vzorku probandů, byli autoři k ruce pracovníci příslušných objektů, kteří jsou v denním kontaktu s reprezentativními osobami a mohli tedy relativně bez problémů zprostředkovat první kontakt s respondenty. Veškerý sběr dat v jednotlivých objektech a následné vyhodnocení dat bylo však uskutečněno autorkou této diplomové práce.

Výzkumným souborem je nenáhodný, účelový (záměrný) výběr z populace, jde o metodu záměrného výběru. Jedná se tedy o kombinaci výběru na základě dostupnosti ale též dobrovolnosti a příležitostného, zaměřeného výběru přes instituce. Dle Miovského (2006) podstatou tohoto typu výběru je, že bez užití dalších specifických metod či strategií, vybíráme mezi potenciálními účastníky výzkumu toho, který je pro účast ve výzkumu vhodný a zároveň s ním souhlasí. Odborní zaměstnanci objektů zprostředkovali prvotní oslovení odsouzených, kteří se zúčastnili výzkumu dobrovolně, dle svého vlastního uvážení. Po vyhodnocení výsledků měli případní zájemci o zpětnou vazbu možnost autorku výzkumného šetření kontaktovat osobně, či prostřednictvím klíčových pracovníků. Nikdo z účastníků této možnosti nevyužil.

⁴ V podmínkách věznice se NO rozumí vyčleněné ložnice či cely v příslušných oddílech. Do NO je odsouzený zařazen po přijetí do výkonu trestu, zpravidla na dobu nepřevyšující dva týdny. V NO je odsouzený povinen seznámit se s normami pro výkon trestu, zejména ZVTOS, řádem výkonu trestu a vnitřním řádem.

5.3 Výzkumný design a postup

Pro účely této studie byl využit kvantitativní design. Po počátečním rozhovoru s ředitelem subjektu a po oficiálním schválení výzkumu jsem přistoupila k oslovení odborných zaměstnanců věznice pro zajištění co největšího množství dat. Osobně mám tříletou zkušenost s prací s odsouzenými muži a ženami, avšak pro pokrytí širokého okruhu odsouzených a pro získání co největšího množství dat jsem přistoupila k oslovování cestou přes klíčové pracovníky (především vychovatele), jež oslovovali jednotlivé odsouzené, se kterými mají denní kontakt a mají k nim přirozeně blíže. Jednotliví odborní pracovníci nebyli přítomni při samotném šetření, prvotní kontakt však probíhal zprostředkovaně, právě přes klíčové pracovníky. Ačkoli se nejednalo o choulostivé téma, zapojení do výzkumného šetření vyžadovalo ochotu a otevřenost odsouzených. Vyplňování dotazníku probíhalo s již předem oslovenými a ochotnými odsouzenými, se kterými jsem posléze osobně přímo v objektu vyplňovala jednotlivé dotazníky. Konkrétně pět odsouzeným ženám jsem předčítala a následně dotazníky sama vyplňovala dle jejich odpovědí, zbylí dotazovaní vyplnili dotazníky samostatně a měli možnost se mnou konzultovat otázky, kterým nerozuměli.

Data byla sbírána v časovém horizontu od února 2023 do března 2023. Odsouzení v jednotlivých vyplňovali dotazníkovou baterii v kulturní místnosti objektů v počtu 5–12 účastníků po pracovní době (nejvíce preferovaná možnost) či v případě nutnosti (kupříkladu z důvodu karantény, nemoci) mohli metody vyplnit samostatně a následně je přes odborné zaměstnance nechat v zalepených obálkách poslat k mým rukám. Dotazníkové šetření probíhalo 30–75 minut, dle nutnosti asistence při interpretaci jednotlivých položek. Po celou dobu administrace metod měli účastníci možnost s autorkou diplomové práce konzultovat případné dotazy.

Testová baterie obsahovala neanonymní „Informovaný souhlas“, který byl ihned po podepsání účastníky odebrán ze zbytku testové baterie a byl pro zajištění anonymity uložen do samostatné složky. Dotazníky SVF 78, Dotazník životní spokojenosti, IPDE screeningový dotazník a demografický dotazník byly anonymní. Ochranu osobních údajů byla zajištěna přiřazením anonymního kódu.

5.4 Etické hledisko a ochrana soukromí

Respondentky, které se dobrovolně rozhodly participovat byly na počátku spolupráce seznámeny s cíli studie, a byly ujistěny, že veškerá poskytnutá data budou využita pouze

pro výzkumné účely pod záštitou Katedry psychologie Univerzity Palackého v Olomouci. Respondentky z řady vězňených byly také opakovaně ujištěny, že účast na výzkumu nijak neovlivní jejich průběh výkonu trestu odnětí svobody a byly rovněž informovány o možnosti výzkum kdykoliv ukončit bez udání důvodu.

Všichni respondenti měli rovněž možnost individuální zpětné vazby ihned po vyhodnocení testové baterie, případně mohli dodatečně vyžádat vypracování individuální zprávy s obecnými výsledky testování. Z důvodu zachování anonymity bylo po sebrání dat každému respondentovi náhodně přiřazeno identifikační číslo z náhodného generátoru čísel, se kterým bylo po celou dobu výzkumu nakládáno. V průběhu celého výzkumu též probíhali pravidelné konzultace s vedením věznice Ruzyně (objekt Velké Přílepy a Řepy). Žádná data či výsledky konkrétních odpovědí, která se týkala individuálních testových baterií odsouzených nebyla poskytnuta žádnému z pracovníků VSČR.

Ačkoli administrace probíhala skupinově, každému respondentovi byl poskytnut dostatečný osobní prostor pro samostatnou práci v klidné a tiché místnosti, čímž bylo zajištěno, že nedocházelo k ovlivnění jinými osobami či jakýmkoli rušivými elementy.

6 Práce s daty a její výsledky

6.1 Deskriptivní statistika metod

V této práci budu testovat dva typy hypotéz (tj. pomocí inferenční statistiky), první jsou zaměřené na porovnání středních hodnot vybraných proměnných a druhé na určení míry závislosti celkové životní spokojenosti na znacích poruch osobnosti na základě korelační analýzy, na základě zpracování četnosti odpovědí (tj. pomocí popisné statistika – absolutní a relativní četnosti). U všech proměnných je nejprve proveden test normality – Shapiro-Wilkův test, pomocí programu STATISTICA.

V případě, že obě testované proměnné v rámci testu středních hodnot budou sledovat normální rozdělení, bude proveden parametrický typ dvouvýběrového nezávislého testu. V tomto případě bude dále proveden test homogenity rozptylů (homoskedasticita, shoda rozptylů), konkrétně F-test.

Pokud F-test prokáže homoskedasticitu, bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test při shodných rozptylech. V případě, že se prokáže heteroskedasticita (neshoda rozptylů), bude proveden Welchův test (varianta dvouvýběrového nezávislého t-testu při neshodných rozptylech) pomocí programu STATISTICA.

V případě, že alespoň jedna testovaná veličina nebude sledovat normální rozdělení, bude proveden neparametrický typ dvouvýběrového nezávislého testu – Mann-Whitney U test porovnávající mediány, taktéž provedený v programu STATISTICA.

V případě, že obě vybrané proměnné v rámci testování míry závislosti celkové životní spokojenosti na znacích jednotlivých poruch osobnosti budou sledovat normální rozdělení, bude spočítán parametrický typ korelačního koeficientu, konkrétně Pearsonův korelační koeficient. V případě, že se normalita dat neprokáže alespoň u jedné sledované veličiny, bude určen neparametrický typ korelačního koeficientu, konkrétně Spearmanův korelační koeficient. V obou případech bude k výpočtu užit program STATISTICA. Dále bude určena významnost výběrového korelačního koeficientu pomocí t-testu.

Všechny testy budou hodnoceny na typicky volené hladině významnosti 5 %.

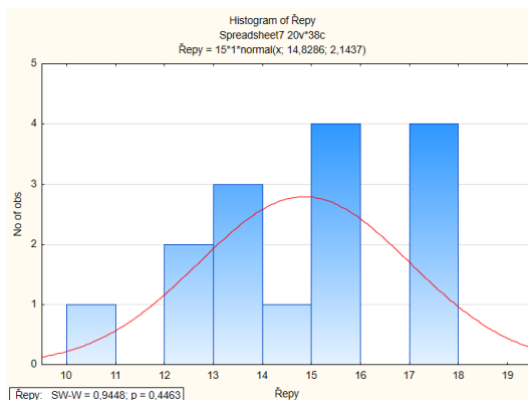
6.2 Testování hypotéz

Hypotéza č. 1: *Odsouzené ženy v objektu Řepy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategií v SVF-78 oproti ženám v objektu Velké Přílepy.*

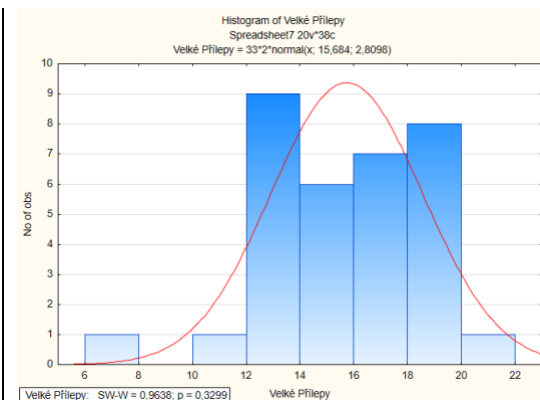
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 2: Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 1

Pozn.: 1. SW = 0,9448, p – value = 0,4463

Pozn.: 1. SW = 0,9638, p – value = 0,3299

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu pozitivních copingových strategií byla u žen v objektu Řepy 4,6 a v objektu Velké Přílepy 7,9, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 0,582 a dosažená hladina významnosti 0,2821. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H0: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen v objektu Řepy se významně neliší od střední hodnoty ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen v objektu Velké Přílepy.

HA: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen v objektu Řepy je významně vyšší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen v objektu Velké Přílepy.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka 2: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 1

	Řepy	Velké Přílepy
Rozsah souboru	15	33
Průměr	14,83	15,68
Směrodatná odchylka	2,14	2,81

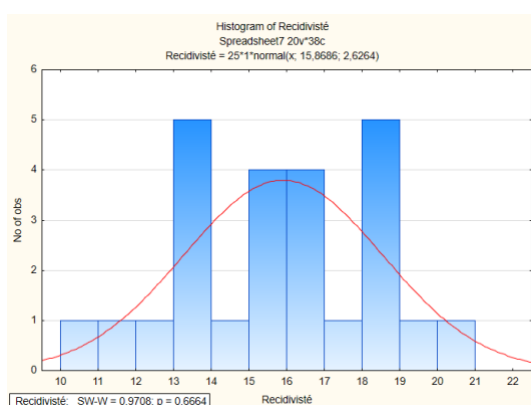
Hodnota testové statistiky t-testu je -1,0465 a hodnota p-value 0,8496. Jelikož získaná hladina významnosti je větší než zvolená hladina významnosti, nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, nelze prokázat významný rozdíl mezi středními hodnotami, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „*Odsouzené ženy v objektu Řepy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám v objektu Velké Přílepy.*“.

Hypotéza č. 2: *Recidivistky dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti prvotrestaným ženám v objektu Velké Přílepy a Řepy.*

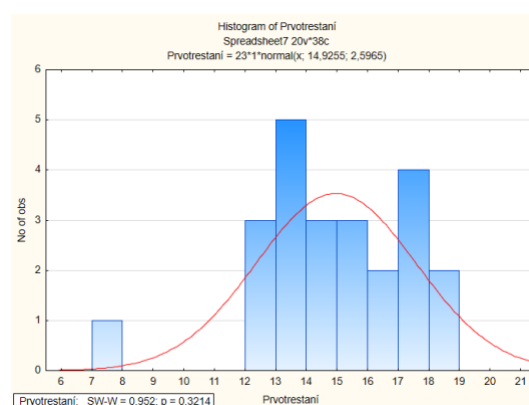
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 3: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 2*

Pozn.: $SW = 0,9708, p - value = 0,6664$

Pozn.: $WS = 0,952, p - value = 0,3214$

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu pozitivních copingových strategiích byla u recidivistek 6,9 a u prvotrestaných žen 6,74, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 1,0231 a dosažená hladina významnosti 0,9616. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H_0 : Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 se u recidivistek významně neliší od střední hodnoty ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF- 78 u prvotrestaných žen.

HA: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 je u recidivistek významně vyšší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF- 78 u prvotrestaných žen.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka č.3: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 2

	Recidivistky	Prvotrestané
Rozsah souboru	25	23
Průměr	15,87	14,93
Směrodatná odchylka	2,63	2,60

Hodnota testové statistiky t-testu je 1,2496 a hodnota p-value 0,1089. Jelikož získaná hladina významnosti je větší než zvolená hladina významnosti, nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, nelze prokázat významný rozdíl mezi středními hodnotami, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „*Recidivistky dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti prvotrestaným ženám v objektu Velké Přílepy a Řepy.*“.

Hypotéza č. 3: *Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích a oproti pracovně nezařazeným ženám.*

Tato hypotéza byla rozdělena na dvě dílčí hypotézy:

- **Hypotéza č. 3a:** *Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích.*
- **Hypotéza č. 3b:** *Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti pracovně nezařazeným ženám.*

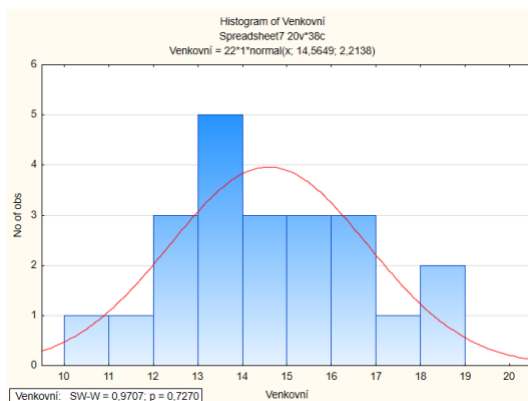
Aby byla stanovená hypotéza č. 3 potvrzena, musí být potvrzeny obě dílčí hypotézy (hypotéza č. 3a a hypotéza č. 3b).

Hypotéza č. 3a: *Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích.*

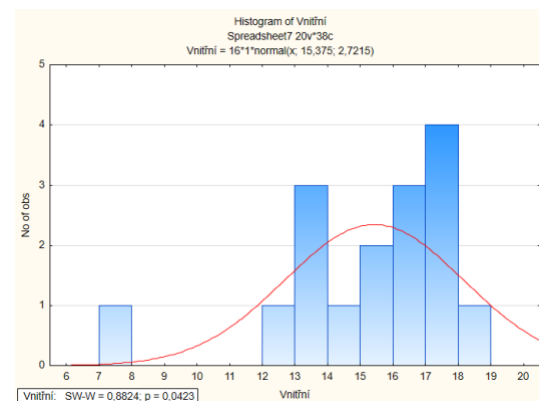
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 4: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 3a*

Pozn.: SW = 0,9707, p – value = 0,7270

Pozn.: SW = 0,8824, p – value = 0,0423

Jelikož druhá sledovaná veličina (pozitivní copingové strategie u odsouzených žen na vnitřních pracovištích) nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále proveden neparametrický typ testu – Mann-Whitney U test.

Stanovené hypotézy **Mann-Whitney U testu:**

H₀: Medián ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 se u odsouzených žen na venkovních pracovištích významně neliší od mediánu ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na vnitřních pracovištích.

H_A: Medián ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 je u odsouzených žen na venkovních pracovištích významně vyšší než medián ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na vnitřních pracovištích.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka č. 4: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 3a

	Venkovní	Vnitřní
Rozsah souboru	22	16
Medián	14,21	16,07
Průměr	14,56	15,38
Směrodatná odchylka	2,21	2,72

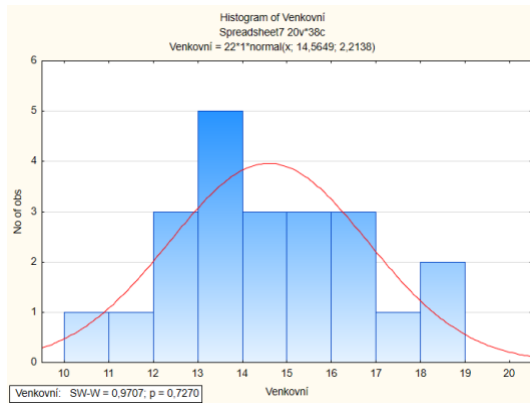
Hodnota testové statistiky Mann-Whitney U testu je -1,3157 a hodnota p-value 0,9059. Jelikož získaná hladina významnosti je větší než zvolená hladina významnosti, nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, nelze prokázat významný rozdíl mezi mediány, a tedy nelze potvrdit stanovenou dílčí hypotézu č. 3a „*Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích.*“.

Hypotéza č. 3b: *Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti pracovně nezařazeným ženám.*

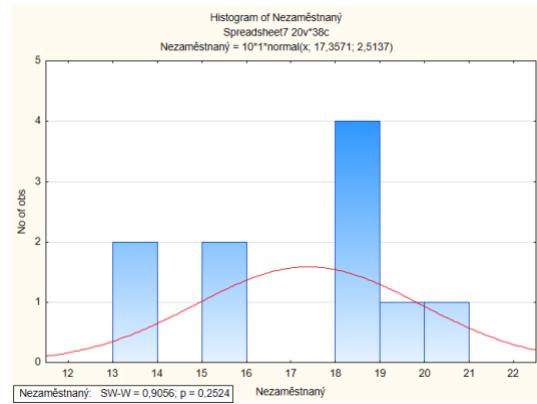
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 5: Histogram Shapiro-Wilkův test normality testovaných veličin Hypotézy č. 3b

Pozn. : SW = 0,9707, p – value = 0,7270

Pozn. : SW = 0,9056, p – value = 0,2524

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu pozitivních copingových strategiích byla u odsouzených žen na venkovních pracovištích 4,9 a u pracovně nezařazených žen 6,32, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 0,7756 a dosažená hladina významnosti 0,599. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H0: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 se u odsouzených žen na venkovních pracovištích významně neliší od střední hodnoty ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u pracovně nezařazených žen.

HA: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 je u odsouzených žen na venkovních pracovištích významně vyšší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u pracovně nezařazených žen.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka č. 5: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 3b

	Venkovní	Nezaměstnané
Rozsah souboru	22	10
Průměr	14,56	17,36
Směrodatná odchylka	2,21	2,51

Hodnota testové statistiky t-testu je -3,1723 a hodnota p-value 0,9983. Jelikož získaná hladina významnosti je větší než zvolená hladina významnosti, nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, nelze prokázat významný rozdíl mezi středními hodnotami, a tedy nelze potvrdit stanovenou dílčí hypotézu č. 3b „*Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti pracovně nezařazeným ženám.*“.

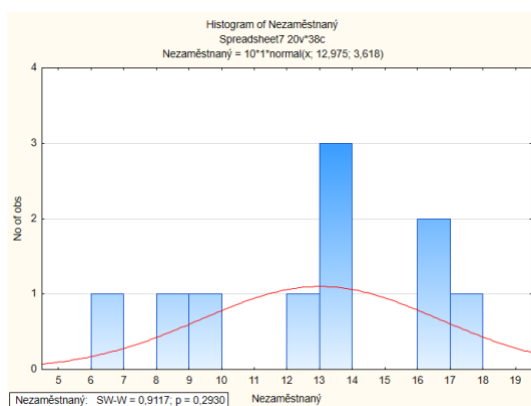
Jelikož ani jedna dílčí hypotéza nebyla potvrzena, nelze přijmout ani hlavní hypotézu č. 3 „*Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích a oproti pracovně nezařazeným ženám.*“.

Hypotéza č. 4: *Nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy.*

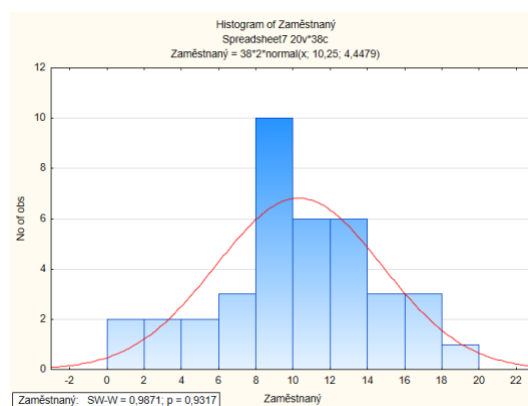
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 6: Histogram Shapiro-Wilkův test normality testovaných veličin Hypotézy č. 4

Pozn.: $SW = 0,9117, p - value = 0,2930$

Pozn.: $SW = 0,9871, p - value = 0,9317$

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu pozitivních copingových strategiích byla u nezaměstnaných žen 13,09 a u zaměstnaných žen 19,78, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 0,6616 a dosažená hladina významnosti 0,5253. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H_0 : Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u nezaměstnaných žen se významně neliší od střední hodnoty ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u zaměstnaných žen.

HA: Střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u nezaměstnaných žen je významně vyšší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 u zaměstnaných žen.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka 3: *Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 4*

	Nezaměstnané	Zaměstnané
Rozsah souboru	10	38
Průměr	12,98	10,25
Směrodatná odchylka	3,62	4,45

Hodnota testové statistiky t-testu je 1,7838 a hodnota p-value 0,0405. Jelikož získaná hladina významnosti je menší než zvolená hladina významnosti, zamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, lze tvrdit, že střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u nezaměstnaných žen je významně větší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u zaměstnaných žen. Proto byla stanovená hypotéza „*Nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy.*“ potvrzena.

Hypotéza č. 5: *Odsouzené ženy nezaměstnané a zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*

Tato hypotéza byla opět rozdělena na dvě dílčí hypotézy:

- **Hypotéza č. 5a:** *Odsouzené ženy nezaměstnané dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*
- **Hypotéza č. 5b:** *Odsouzené ženy zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*

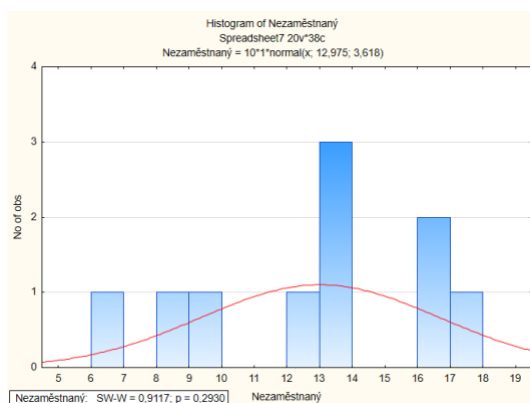
Aby byla stanovená hypotéza č. 5 potvrzena, musí být potvrzeny obě dílčí hypotézy (hypotéza č. 5a a hypotéza č. 5b).

Hypotéza č. 5a: *Odsouzené ženy nezaměstnané dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*

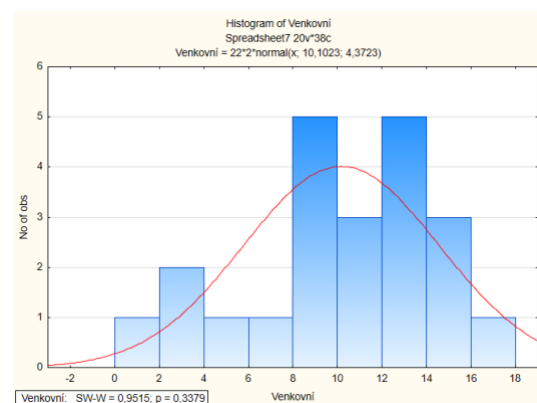
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 7: Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 5a

Pozn.: SW = 0,9117, p – value = 0,2930

Pozn.: SW = 0,9515, p – value = 0,3379

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu negativních copingových strategiích byla u nezaměstnaných žen 13,09 a u žen na venkovních pracovištích 19,12, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 0,6847 a dosažená hladina významnosti 0,5709. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H₀: Střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 se u nezaměstnaných žen významně neliší od střední hodnoty ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na venkovních pracovištích.

H_A: Střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 je u nezaměstnaných žen významně vyšší než střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na venkovních pracovištích.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka 4: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 5a

	Nezaměstnané	Venkovní
Rozsah souboru	10	22
Průměr	12,98	10,10
Směrodatná odchylka	3,62	4,37

Hodnota testové statistiky t-testu je 1,8105 a hodnota p-value 0,0401. Jelikož získaná hladina významnosti je menší než zvolená hladina významnosti, zamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, lze prokázat, že střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích je u nezaměstnaných žen významně vyšší než střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích u odsouzených žen na venkovních pracovištích, a tedy lze potvrdit stanovenou dílčí hypotézu 5a „Odsouzené ženy nezaměstnané dosahují

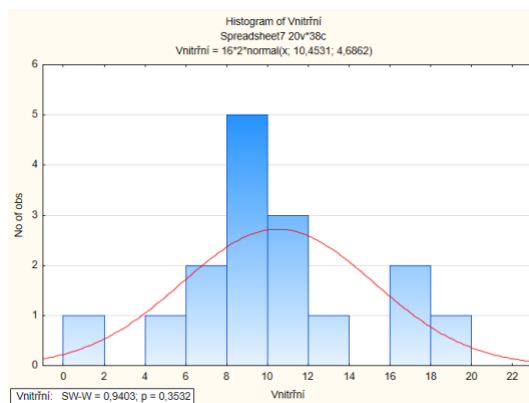
signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.“.

Hypotéza č. 5b: Odsouzené ženy zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.

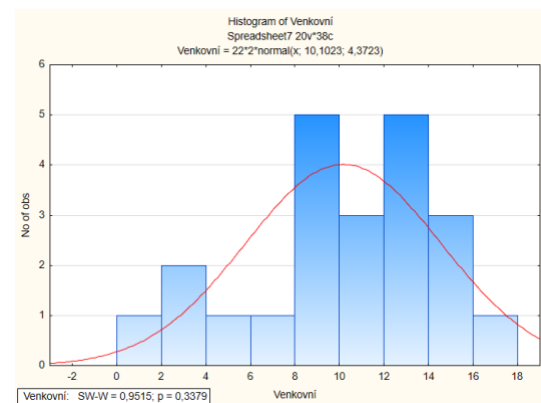
Nejprve byl proveden test normality (Shapiro-Wilkův test) u obou testovaných veličin. Na základě tohoto testu se rozhodne, zda dále bude proveden parametrický typ testu (t-test) nebo neparametrický typ testu (Mann-Whitney U test).

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 8: Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 5b

Pozn.: SW = 0,9403, p – value = 0,3532

Pozn.: SW = 0,9515, p – value = 0,3379

Jelikož obě sledované veličiny sledují normální rozdělení (obě dosažené hladiny významnosti byly větší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl proveden parametrický typ testu. Dále byl proveden F-test k určení homoskedasticity (shody rozptylů).

F-test

Hodnota výběrového rozptylu negativních copingových strategiích byla u odsouzených žen na vnitřních pracovištích 21,96 a u pracovně nezařazených žen 19,12, hodnota testové statistiky F-testu pak činí 1,1487 a dosažená hladina významnosti 0,7537. Tato hladina významnosti je větší než stanovená hladina významnosti 0,05, a proto nelze prokázat signifikantní rozdíl mezi těmito rozptyly. Dále bude proveden dvouvýběrový nezávislý t-test.

Dvouvýběrový nezávislý t-test

Stanovení hypotéz t-testu porovnávající střední hodnoty:

H0: Střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 se u odsouzených žen na vnitřních pracovištích významně neliší od střední hodnoty ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na venkovních pracovištích.

HA: Střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 je u odsouzených žen na vnitřních pracovištích významně vyšší než střední hodnota ve škále negativních copingových strategiích v SVF-78 u odsouzených žen na venkovních pracovištích.

Charakteristiky testovaných proměnných byly shrnuty do následující tabulky:

Tabulka 5: Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 5b

	Vnitřní	Venkovní
Rozsah souboru	16	22
Průměr	10,45	10,10
Směrodatná odchylka	4,69	4,37

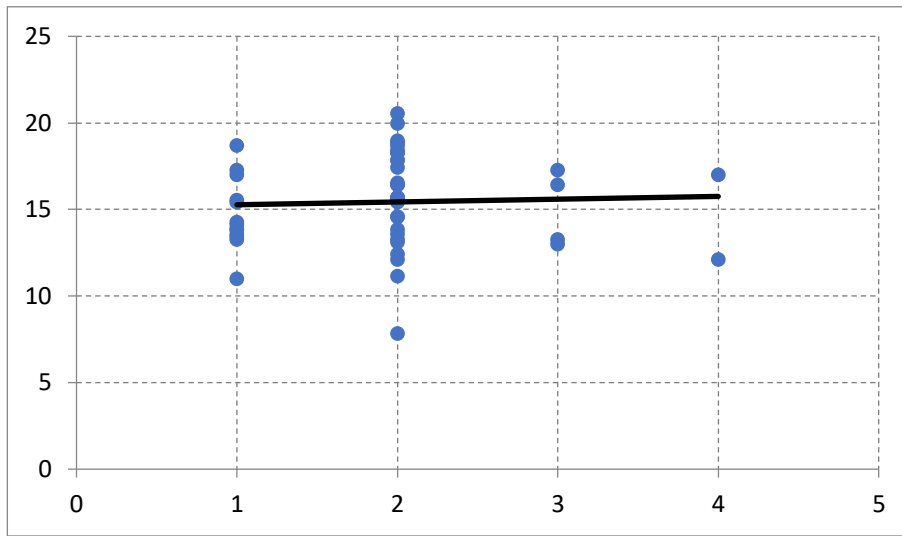
Hodnota testové statistiky t-testu je 0,237 a hodnota p-value 0,407. Jelikož získaná hladina významnosti je větší než zvolená hladina významnosti, nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy, tudíž na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, nelze prokázat významný rozdíl mezi středními hodnotami, a tedy nelze potvrdit stanovenou dílčí hypotézu č. 5b „*Odsouzené ženy zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*“.

I přes to, že první dílčí hypotéza č. 5a byla potvrzena, druhá dílčí hypotéza č. 5b potvrzena nebyla. Jelikož nebyly potvrzeny obě dílčí hypotézy, nelze přijmout ani hlavní hypotézu č. 5 „*Odsouzené ženy nezaměstnané a zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*“.

Hypotéza č. 6: *Aktuální délka vykonaného trestu pozitivně koreluje s mírou užívání pozitivních strategií zvládnání zátěže.*

Hodnoty aktuální délky vykonaného trestu byly převedeny na ordinální hodnoty takto: „pod 1 rok“ = 1, „1-3 roky“ = 2, „3-5 roků“ = 3, „nad 5 roků“ = 4. Korelační pole znázorňující závislost míry užívání pozitivních strategií zvládnání zátěže na aktuální délce vykonaného trestu:

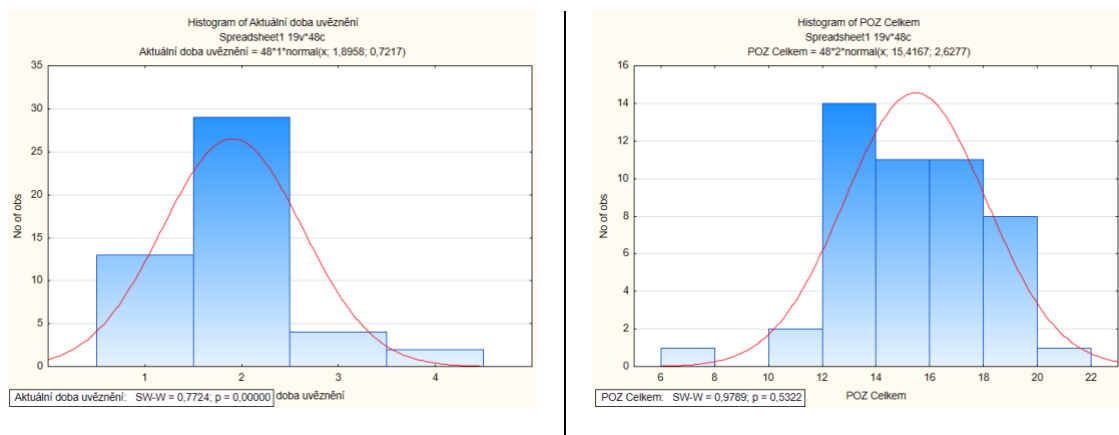
Graf 9: *Bodový graf míry užívání pozitivních strategií v závislosti na aktuální délce trestu*

Lineární trend vyznačený černou úsečkou v korelačním poli naznačuje mírnou pozitivní korelaci. Nejprve se určí, zda obě sledované veličiny odpovídají normálnímu rozdělení pomocí Shapiro-Wilkova testu. Pokud ano, bude spočten Pearsonův korelační koeficient, v opačném případě bude použit Spearmanův korelační koeficient.

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 10: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 6*

Pozn.: $SW = 0,7724, p - value \doteq 0$

Pozn.: $SW = 0,9789, p - value = 0,5322$

Jelikož první sledovaná veličina nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále užít Spearmanův korelační koeficient.

Test významnosti korelačního koeficientu

Stanovení hypotéz:

H_0 : Aktuální délka vykonaného testu nekoreluje s mírou užívání pozitivních strategií zvládnutí zátěže.

H_A : Aktuální délka vykonaného testu pozitivně koreluje s mírou užívání pozitivních strategií zvládnutí zátěže.

Pomocí t-testu byl proveden test významnosti výběrového korelačního koeficientu. Hodnota korelačního koeficientu, testová statistika a dosažená hladina významnosti jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 6: Výsledky hypotézy č. 6

	N	r	t	p-value
Výsledky testu	48	0,0788	0,5363	0,2972

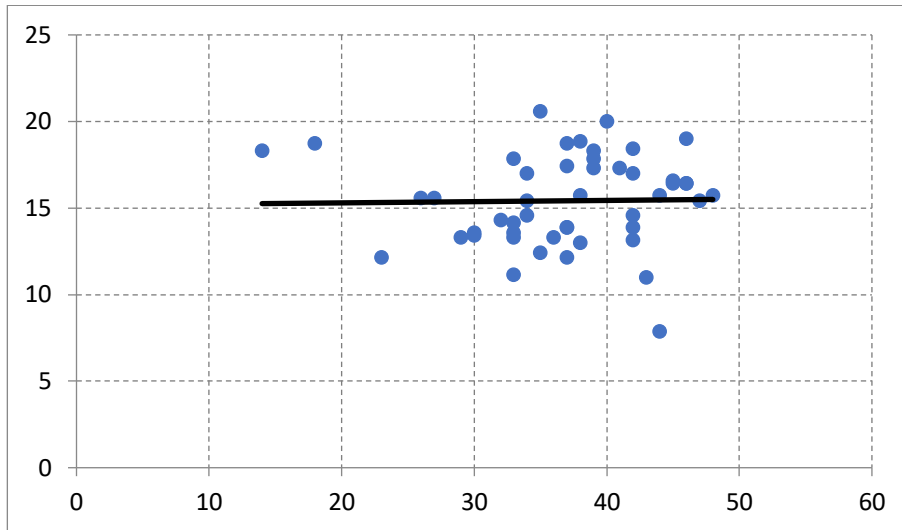
Pozn.: $N =$ rozsah souboru, $r =$ hodnota korelačního koeficientu, $t =$ testová statistika, $p-value =$ dosažená hladina významnosti

Získaná hladina významnosti 0,2972 je větší než zvolená hladina významnosti 0,05, proto nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy. Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti nelze prokázat pozitivní korelaci mezi aktuální délkou vykonaného testu a mírou užívání pozitivních strategií zvládnutí zátěže, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „Aktuální délka vykonaného testu pozitivně koreluje s mírou užívání pozitivních strategií zvládnutí zátěže.“.

Hypotéza č. 7: *Míra pracovní spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.*

Korelační pole znázorňující závislost pozitivních strategií zvládnání zátěže na míře pracovní spokojenosti:

Graf 11: *Bodový graf rozložení míry užívání pozitivních strategií v závislosti na míře pracovní spokojenosti*

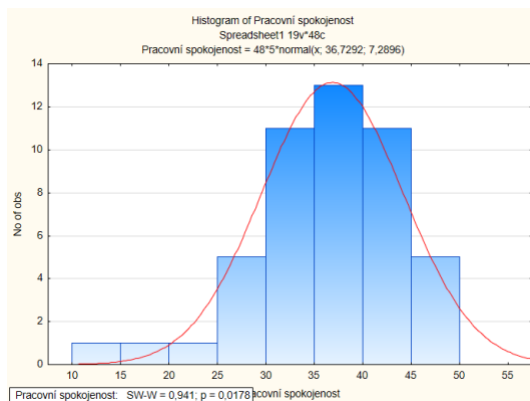

Lineární trend vyznačený černou úsečkou v korelačním poli opět naznačuje mírnou (až nepatrnou) pozitivní korelaci. Významnost této korelace bude ověřena následným testem.

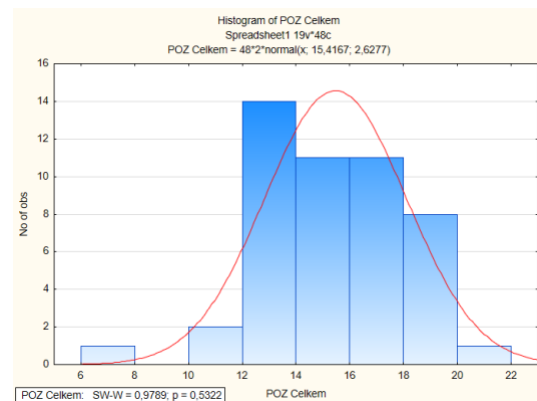
Nejprve se určí, zda obě sledované veličiny odpovídají normálnímu rozdělení pomocí Shapiro-Wilkova testu. Pokud ano, bude spočten Pearsonův korelační koeficient, v opačném případě bude použit Spearmanův korelační koeficient.

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 12: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 7*

Pozn.: $SW = 0,94, p - value = 0,0178$

Pozn.: $SW = 0,9789, p - value = 0,5322$

Jelikož první sledovaná veličina nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále užít Spearmanův korelační koeficient.

Test významnosti korelačního koeficientu

Stanovení hypotéz:

H0: Míra pracovní spokojenosti nekoreluje s pozitivními strategiemi zvládání zátěže.

HA: Míra pracovní spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládání zátěže.

Pomocí t-testu byl proveden test významnosti výběrového korelačního koeficientu. Hodnota korelačního koeficientu, testová statistika a dosažená hladina významnosti jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 7: *Výsledky hypotézy č. 7*

	N	r	t	p-value
Výsledky testu	48	0,1759	1,2119	0,1159

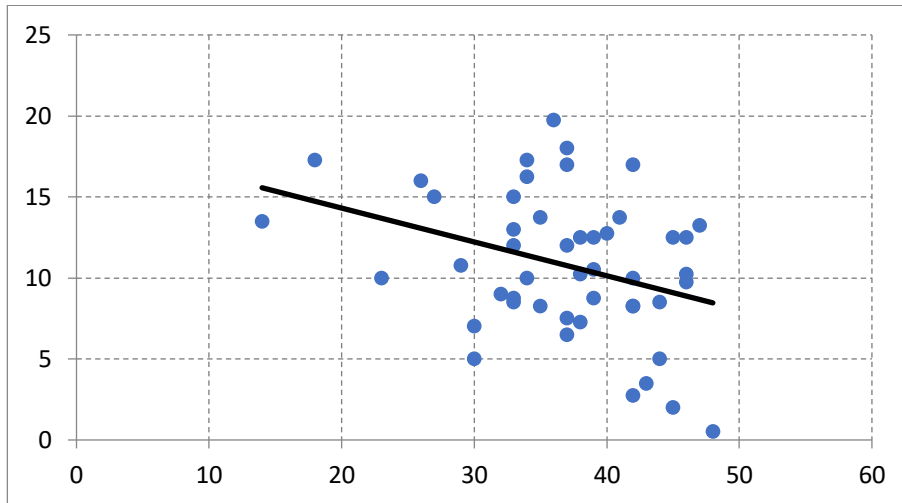
Pozn.: *N* = rozsah souboru, *r* = hodnota korelačního koeficientu, *t* = testová statistika, *p-value* = dosažená hladina významnosti

Získaná hladina významnosti 0,1159 je větší než zvolená hladina významnosti 0,05, proto nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy. Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti nelze prokázat pozitivní korelaci mezi mírou pracovní spokojenosti a mírou užívání pozitivních strategií zvládání zátěže, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „*Míra pracovní spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládání zátěže.*“.

Hypotéza č. 8: *Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.*

Korelační pole znázorňující závislost negativních strategií zvládnání zátěže na míře pracovní spokojenosti:

Graf 13: *Bodový graf rozložení míry užívání negativních strategií v závislosti na míře pracovní spokojenosti*

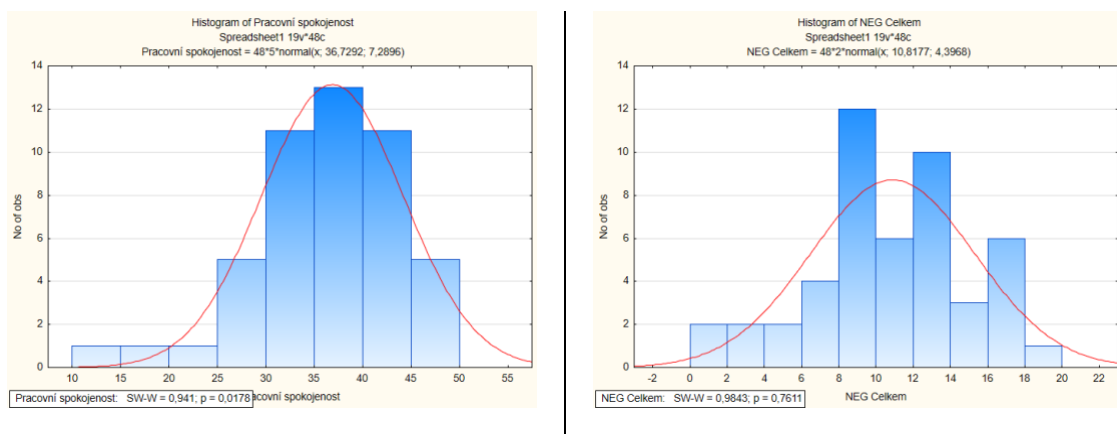

Lineární trend vyznačený černou úsečkou v korelačním poli naznačuje silnou negativní korelaci. Stále však není jisté, zda je tato korelace opravdu významná. Významnost korelace bude ověřena následným testem.

Nejprve se určí, zda obě sledované veličiny odpovídají normálnímu rozdělení pomocí Shapiro-Wilkova testu. Pokud ano, bude spočten Pearsonův korelační koeficient, v opačném případě bude použit Spearmanův korelační koeficient.

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA.

Graf 14: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 8*

Pozn.: $SW = 0,941, p - value = 0,0178$

Pozn.: $SW = 0,9843, p - value = 0,7611$

Jelikož první sledovaná veličina nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále užít Spearmanův korelační koeficient.

Test významnosti korelačního koeficientu

Stanovení hypotéz:

H_0 : Míra pracovní spokojenosti nekoreluje s negativními strategiemi zvládání zátěže.

H_A : Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládání zátěže.

Pomocí t-testu byl proveden test významnosti výběrového korelačního koeficientu. Hodnota korelačního koeficientu, testová statistika a dosažená hladina významnosti jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 8: *Výsledky hypotézy č. 8*

	N	r	t	p-value
Výsledky testu	48	-0,3012	-2,1425	0,0187

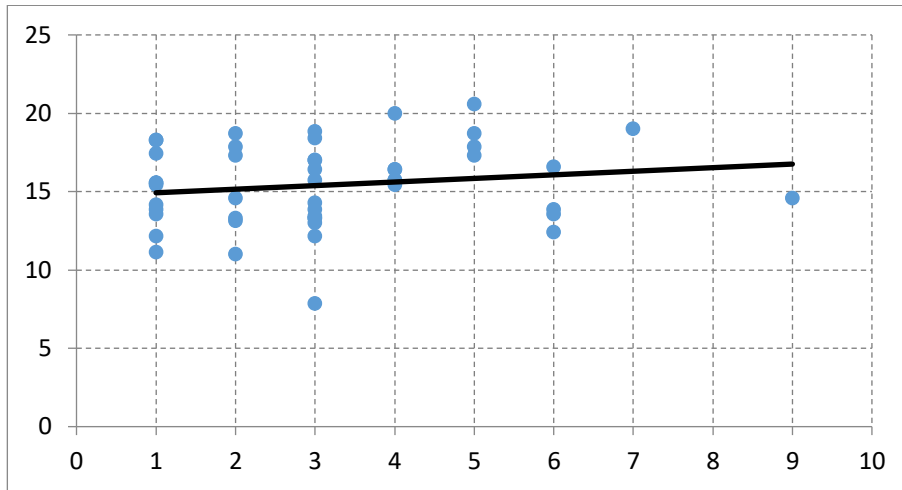
Pozn.: $N =$ rozsah souboru, $r =$ hodnota korelačního koeficientu, $t =$ testová statistika, $p-value =$ dosažená hladina významnosti

Získaná hladina významnosti 0,0187 je menší než zvolená hladina významnosti 0,05, proto zamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy. Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti lze prokázat negativní korelaci mezi mírou pracovní spokojenosti a mírou užívání negativních strategií zvládání zátěže, a tedy lze potvrdit stanovenou hypotézu „Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládání zátěže.“.

Hypotéza č. 9: *Míra celkové spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.*

Korelační pole znázorňující závislost pozitivních strategií zvládnání zátěže na míře celkové spokojenosti:

Graf 15: *Bodový graf rozložení míry užívání pozitivních strategií v závislosti na míře celkové spokojenosti*

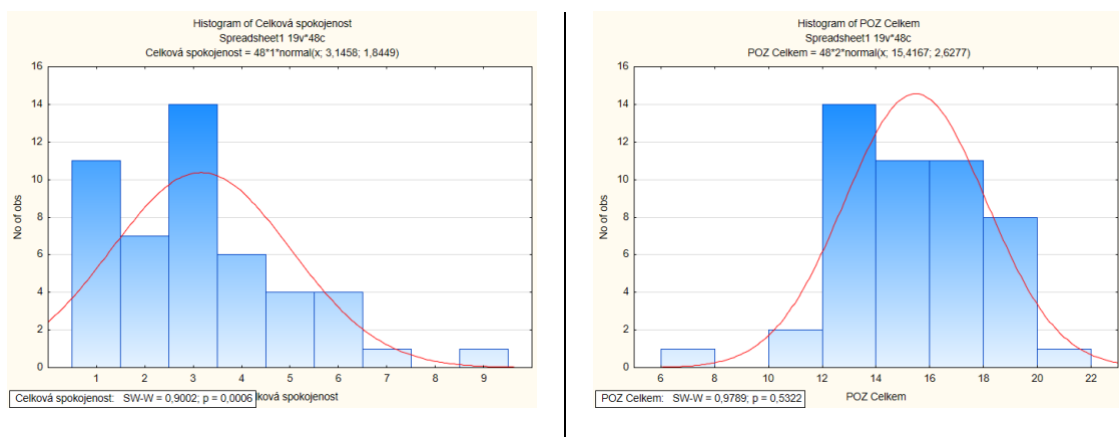
Lineární trend vyznačený černou úsečkou v korelačním poli naznačuje mírnou pozitivní korelaci. Významnost korelace bude ověřena následným testem.

Nejprve se určí, zda obě sledované veličiny odpovídají normálnímu rozdělení pomocí Shapiro-Wilkova testu. Pokud ano, bude spočten Pearsonův korelační koeficient, v opačném případě bude použit Spearmanův korelační koeficient.

Testy normality

Níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA:

Graf 16: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 9*

Pozn.: $SW = 0,9002, p - value = 0,0006$

Pozn.: $SW = 0,9789, p - value = 0,5322$

Jelikož první sledovaná veličina nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále užít Spearmanův korelační koeficient.

Test významnosti korelačního koeficientu

Stanovení hypotéz:

H_0 : Míra celkové spokojenosti nekoreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.

H_A : Míra celkové spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.

Pomocí t-testu byl proveden test významnosti výběrového korelačního koeficientu. Hodnota korelačního koeficientu, testová statistika a dosažená hladina významnosti jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 9: Výsledky hypotézy č. 9

	N	r	t	p-value
Výsledky testu	48	0,1998	1,3829	0,0867

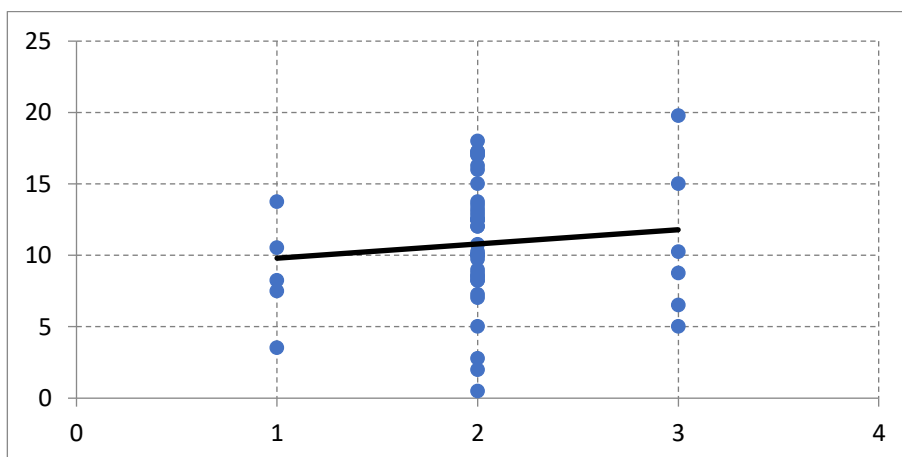
Pozn.: $N =$ rozsah souboru, $r =$ hodnota korelačního koeficientu, $t =$ testová statistika, $p-value =$ dosažená hladina významnosti

Získaná hladina významnosti 0,0867 je větší než zvolená hladina významnosti 0,05, proto nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy. Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti nelze prokázat pozitivní korelaci mezi mírou celkové spokojenosti a mírou užívání pozitivních strategií zvládnání zátěže, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „Míra celkové spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.“.

Hypotéza č. 10: *Míra stupně zabezpečení pozitivně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.*

Hodnoty, vyjadřující míru stupně zabezpečení, byly převedeny na ordinální hodnoty následujícím způsobem: „nízký“ = 1, „střední“ = 2, „vysoký“ = 3. Korelační pole znázorňující závislost negativních strategií zvládnání zátěže na míře stupni zabezpečení:

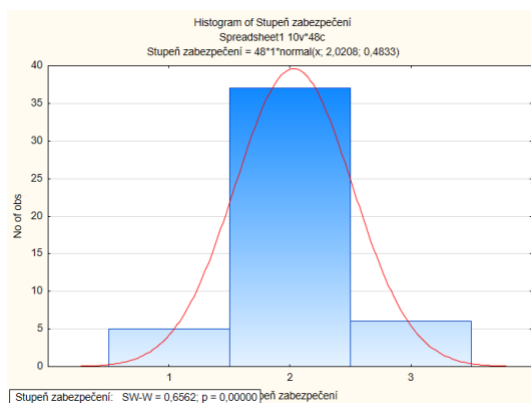
Graf 17: *Bodový graf rozložení míry užívání negativních strategií v závislosti na míře stupně zabezpečení*

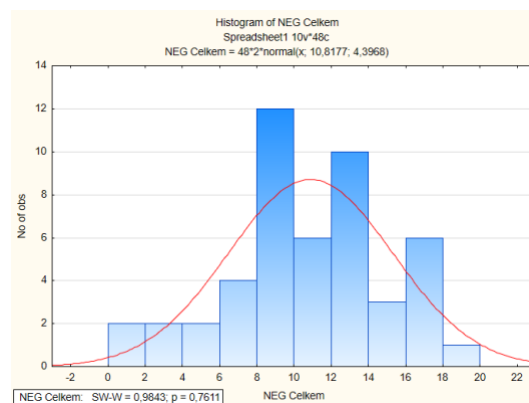
Lineární trend vyznačený černou úsečkou v korelačním poli naznačuje mírnou pozitivní korelaci. Významnost korelace bude ověřena následným testem.

Testy normality: níže jsou shrnuty hypotézy testů normalit, histogramy a výsledky získané z programu STATISTICA:

Graf 18: *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 10*

Pozn.: SW = 0,6562, p – value = 0

Pozn.: SW = 0,9843, p – value = 0,7611

Jelikož první sledovaná veličina nesleduje normální rozdělení (dosažená hladina významnosti byla menší než stanovená hladina významnosti 0,05) byl dále užít Spearmanův korelační koeficient.

Test významnosti korelačního koeficientu

Stanovení hypotéz:

H0: Míra stupně zabezpečení nekoreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.

HA: Míra stupně zabezpečení pozitivně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.

Pomocí t-testu byl proveden test významnosti výběrového korelačního koeficientu. Hodnota korelačního koeficientu, testová statistika a dosažená hladina významnosti jsou shrnuty v následující tabulce:

Tabulka 10: *Výsledky hypotézy č. 10*

	N	r	t	p-value
Výsledky testu	48	0,0834	0,5674	0,2866

Pozn.: N = rozsah souboru, r = hodnota korelačního koeficientu, t = testová statistika, p-value = dosažená hladina významnosti

Získaná hladina významnosti 0,2866 je větší než zvolená hladina významnosti 0,05, proto nezamítáme nulovou hypotézu ve prospěch alternativní hypotézy. Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti nelze prokázat pozitivní korelaci mezi mírou stupně zabezpečení a mírou užívání negativních strategií zvládnání zátěže, a tedy nelze potvrdit stanovenou hypotézu „*Míra stupně zabezpečení pozitivně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.*“.

6.3 Souhrn platnosti testovaných hypotéz

V této kapitole pro přehlednost shrneme výsledky vztahující se k jednotlivým oblastem testovaných hypotéz.

6.3.1 Výsledky vztahující se ke copingovým strategiím

Hlavním výzkumným cílem bylo zmapování a komparace specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií (dle SVF 78) v rámci různých stupňů zabezpečení a v souvislosti s pracovním zařazením odsouzených žen ve Vazební věznici Ruzyně v objektu Velké Přílepy a objektu Řepy.

- Stanovenou hypotézu č. 1 „*Odsouzené ženy v objektu Řepy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám v objektu Velké Přílepy.*“ nelze potvrdit. Naopak se dle výsledků analyzovaných dat průměr užitých pozitivních strategií (15,64) prokazuje vyšší u souboru odsouzených žen v objektu Velké Přílepy levostranné p – value je však 0,1504.
- Stanovenou hypotézu č. 2 „*Odsouzené ženy v objektu Řepy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám v objektu Velké Přílepy.*“ nelze potvrdit
- Jelikož ani jedna dílčí hypotéza nebyla potvrzena, nelze přijmout hlavní hypotézu č. 3 „*Odsouzené ženy na venkovních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále pozitivních copingových strategiích v SVF-78 oproti ženám na vnitřních pracovištích a oproti pracovním nezařazeným ženám.*“.
- Stanovená hypotéza č. 4 „*Nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy.*“ byla potvrzena.
- Nelze přijmout ani hypotézu č. 5 „*Odsouzené ženy nezaměstnané a zaměstnané na vnitřních pracovištích dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než odsouzené ženy pracující na venkovních pracovištích.*“.

Výše zmíněné hypotézy vyplývají z teoretických poznatků autorů Janke a Erdmanna (2003), že si každý jedinec v průběhu života vytváří individuální a relativně stabilní repertoár způsobů vypořádávání se se stresem, který se v průběhu života může přetvářet na

základě zkušeností, zároveň je predikováno, že jedincem selektované copingové strategie a volba jejich užívání v průběhu pocíťování stresu jsou vědomé v takové míře, že se na ně lze verbálně dotázat, například ve formě dotazníkového šetření. Autoři dále predikují, že jelikož si užívání a výběr jednotlivých copingových strategií uvědomujeme, zvládací strategie jsou poměrně stabilní v závislosti na čase, na zátěži stresových situacích a jsou nezávislé na druhu reakce na stresor. Dále zmíněné hypotézy vychází z predikcí, že pozitivní zvládací strategie vedou ke zmírnění stresu a mezi negativní strategie řadíme ty, které směřují k zesilování pocíťovaného stresu (Janke & Erdmann, 2003).

6.3.2 Výsledky vztahující se k životní spokojenosti

Pro rozšíření poznatků o užívání pozitivních a negativních copingových strategií byl do testové baterie zařazen také test Celkové životní spokojenosti (DŽS), který disponuje škálou pracovní spokojenosti.

- Nelze potvrdit stanovenou hypotézu č. 7 „*Míra pracovní spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.*“.
- Lze potvrdit stanovenou hypotézu č. 8 „*Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.*“.
- Nelze potvrdit stanovenou hypotézu č. 9 „*Míra celkové spokojenosti pozitivně koreluje s pozitivními strategiemi zvládnání zátěže.*“.
- Nelze potvrdit stanovenou hypotézu č. 10 „*Míra stupně zabezpečení pozitivně koreluje s negativními strategiemi zvládnání zátěže.*“.

Predikcemi, které se týkají hypotéz 7 až 10, vyplívají z proklamace kauzality mezi intervencemi zaměřenými na dynamické rizikové faktory (zaměstnání) a potencionální predikci budoucího chování, což souvisí i s poměrně specifickou otázkou efektivity a funkčnosti „terapeutického“ nebo „pracovně terapeutického“ působení v rámci pracovního zařazování českých odsouzených či s otázkou faktoru zaměstnání v průběhu/po výkonu trestu odnětí svobody jako prediktoru účinného prostředku desistence či efektivního copingu (Tomášek a kol., 2017). Dle Evropských Vězeňských pravidel (2006) by se pracovní náplň během výkonu trestu měla co nejvíce podobat práci mimo vězení, aby se odsouzený mohl lépe připravit na podmínky normálního života a vyhnout se recidivě. Hlavní vězeňský psycholog Jiříčka však dodává, že samotný trest odnětí svobody u značné části odsouzených účel výkonu trestu nedokáže naplnit bez dalších individualizovaných odborných intervencí (Boukalová & Gillernová, 2020).

7 Diskuze

V této kapitole diskutujeme nad popsanými oblastmi realizované studie. Nejprve je prostor věnován nastínění a objasnění designu studie, využitých metod a výzkumného souboru. Závěrem jsou představeny přínosy studie a návrhy praktické implikace. Jsou zde vytyčeny limity studie, návrhy na zlepšení a doporučení pro další výzkumy obdobného rázu v penitenciárním prostředí.

7.1 Diskuse zvoleného výzkumného designu, využitých metod a výzkumného soubor

Práce si kladla za cíl 1.) prozkoumat možnosti zmapování, porovnání a predikce specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií odsouzených ženami ve jmenovaných objektech za pomoci dotazníku SVF 78 2.) pro doplnění subjektivního náhledu odsouzených na věznění a pracovní zařazování odsouzených žen v rámci věznění byl užit také Dotazník životní spokojenosti (DŽS).

Problematika zvládnutí stresu v souvislosti s pracovním zařazováním je častým tématem nejen v penitenciární praxi. Odlišnost reakcí na stresové situace vede k zamyšlení, nad tím, jak stres mohou zvládat lidé celkově, ale i lidé v psychicky náročném prostředí jako právě ve věznicích, při zohlednění určitých specifík v jejich prožívání a chování. Tyto poznatky lze dále využít například při prevenci maladaptivního chování ve věznicích, agresivního chování ale i projevů suicidalit. Během rešerše odborné literatury se nepodařilo dohledat žádný výzkum na téma copingové strategie vězněných žen vzhledem k pracovnímu zařazení.

Obě již zmíněné metody v rámci testové baterie jsou sebeposuzovací inventáře, což sebou nese úskalí nižších objektivní hodnot získaných dat, než by tomu mohlo být například v případě pozorování či v případě kazuistické studie. Podstatnou nevýhodou Dotazníku životní spokojenosti je také to, že součástí české verze zůstaly výhradně normy získané na německé populaci. Vzhledem ke společenským a kulturním rozdílům je proto třeba s výsledky zacházet s maximální opatrností a mít na zřeteli dlouhodobou absenci českých norem. Stejně tak je problematická definice konceptu životní spokojenosti a následná operacionalizace. V rámci studie jsme se však případným konceptuálním neshodám snažili předejít právě jasnou definicí jednotlivých pojmů, koncepcí a fenoménů. Stejně tak tomu je v rámci užití metody SVF 78. Dalším úskalím v rámci SVF 78 může být otázka, jakou váhu

může mít při volbě odpovědi intrapersonální a interpersonální inteligence profilu osobnosti zkoumaného jedince. V případech dalších studií by pravděpodobně bylo vhodné, abychom znali úroveň sebeposuzovacích schopností probanda, především pokud se jedná o prostředí institucionálního rázu. Jak již bylo zmíněno, u obou metod jsou jeho normy v našem prostředí problematické, jelikož byly získány na velice malém datovém souboru (SVF 78) či jsou odvozeny z původní populace (DŽS). Využití standardizovaných hodnot tak mohlo mít potenciální dopad na výsledky této studie.

V rámci výzkumu vyvstala otázka využití přístupu více hodnotitelů k vyhodnocování či případná počítačová administrace pro usnadnění prvotního přenášení dat a s tím souvisejícího zamezení chybovosti. Vyvstala také otázka, zda by nebylo vhodné zvážit kvalitativní či ideálně smíšenou metodu výzkumného designu. Kvalitativní terénní výzkum provedený výzkumníkem, který má osobní kontakt, znalost jednotlivých odsouzených, několikaletou praxi, znalost prostředí a psaných i nepsaných pravidel, by v budoucnu mohl být velice vhodným způsobem podání dalších informací z prostředí vězeňského prostředí. Dále diskutujeme využití metody sběru dat a možnosti rozšíření testové baterie pro komplexnost náhledu na copingové strategie a ne/spokojenost v rámci výkonu trestu odnětí svobody, případně v kontextu pracovního zařazení či jednotlivých objektů a oddílů.

Vzhledem k administraci metod autorkou pozitivně vnímáme možnost kontrolovat způsob a průběh zadávání administrované testové baterie. Kriticky však vnímáme skupinový způsob administrace, občasné přerušení testování, které bylo způsobeno striktně daným režimem střežených prostor a také doba administrace. Respondentky, které byly ve VTOS zaměstnány se s administrátorkou testové baterie obvykle scházely po dlouhém pracovním dni, unavené a často poměrně negativně nalezené, což mohlo získaná data negativně ovlivnit.

Vzhledem k přítomnosti stejného výzkumníka u administrace všech dotazníků docházet k minimální vzájemné diskusi respondentů nad předloženými metodami, což mohlo představovalo minimální interferující proměnnou, což také hodnotíme velice kladně. Zkreslení výsledků lze rovněž očekávat z důvodu často vyslovené obavy, že výpovědi odsouzených nějakým způsobem ovlivní jejich průběh výkonu trestu. Realizace celé studie a samotný sběr dat byl ovlivněn komplikacemi při umožnění jednotlivých vstupů do střežených prostor objektů věznice, která byla jedním z faktorů zapříčiňujících nižší počet dat vstupujících do výzkumu. Dalším úskalím byla též nemožnost vnášet elektroniku (například diktafon) do střežených prostor, proto bylo upuštěno od původního plánu smíšeného kvantitativně kvalitativního designu.

V průběhu revize teoretických podkladů jsme se v rámci druhé výzkumné otázky cíleně rozhodli věnovat pouze odsouzeným ženám. Problematika věznění žen je významná, jelikož jejich počet globálně nadále roste. Počet žen a dívek uvězněných po celém světě se za posledních 17 let se zvýšil o polovinu, celkem přibližně na 700 000 odsouzených (Walmsley, 2021). Mnohé studie konstatují, že ženy ve výkonu trestu jsou zranitelnější nežli muži. Špatná kvalita duševního zdraví, zejména zneužívání návykových látek a posttraumatická stresová porucha jsou běžné, spolu s negramotností, nediodagnostikovaným autismem a mentálním postižením. Ve srovnání s vězněnými muži se setkáváme s vyšší mírou sebepoškození a sebevražd. Omezené dostupné služby jsou založeny buď na psychiatrické diagnóze před nástupem do výkonu trestu nebo na intervencích specifických pro pohlaví (WHO, 2009). Systematická intervence pro běžnou populaci odsouzeným mimo specializovaná oddělení však chybí a dle dostupných informací se touto problematikou Vězeňská služba České republiky příliš nezabývá. Stejně tak jako otázkami zavedení plošných systematických terapeutických programů po vzoru Skandinávských zemí.

Realizace celé studie a samotný sběr dat byl ovlivněn povahou populace a specifíčkostí výzkumného souboru, komplikující navíc byl i složitý přístup do střežených prostor, který silně ovlivnil nízký počet dat vstupujících do výzkumu. Původním plánem bylo zapojení alespoň 5 objektů a sběr dat od alespoň 300 odsouzených žen. V budoucích studiích by bylo vhodné zapojení více (nejlépe všech) objektů na území ČR, zapojení interních odborných zaměstnanců a také vedení jednotlivých věznic.

Průběh potvrzené spolupráce se v mnohých ohledech zkomplikoval. V první řadě kvůli neshodným časovým harmonogramům autorky diplomové práce a části pracujících odsouzených mimo objekt věznic, kteří jsou téměř každý den mimo objekt až do večerních hodin a po dlouhém pracovním dni už nejsou ochotni spolupracovat. Přestože byl postup spolupráce mnohokrát objasněn, včetně nabídky získání individuální zprávy s výsledky a ujištění, že tyto výsledky získají pouze odsouzení a nikoli vedení a pracovníci věznic, docházelo v průběhu administrace k výraznému úbytku respondentů. Dalšímu problému docházelo při samotném průběhu administrace testové baterie, a to z důvodu prosté ztráty zájmu o spolupráci ve chvíli, kdy odsouzení zjistili, že jim z toho neplynou žádné explicitní výhody. Z celkového počtu předem potvrzených spoluprací přes klíčové pracovníky bylo nakonec možné do závěrečných analýz zařadit pouze 48 respondentek. Důvody tohoto poklesu spatřujeme v mnohých oblastech. Největší problém vnímáme v obecné nepříznivé situaci ve vězeňském prostředí. Dalším vnímaným úskalím, které znamenalo pokles

získaných dat, byl fakt, že pro poskytnutí relevantních dat bylo v jednotlivých metodách nutno vyplnit veškeré položky. Přestože byla respondenti opakovaně instruováni, došlo u řady z nich k opomenutí či odmítnutí vyplnění kompletních dat, tudíž nebylo možné je využít.

Jak jsme již diskutovali výše, v dalších studiích doporučuji kombinaci sběru kvantitativních dat s následujícími rozhovory, díky čemuž by mohlo, mimo jiné, dojít k eliminaci chybějících dat z nepozornosti či z důvodu velkého zahlcení textovým materiálem. Časový průběh výzkumu byl plně závislý na poskytnutí vstupu do jednotlivých objektů a na přítomnosti odborných zaměstnanců. Na základě všech těchto komplikací a zkušeností vnímáme velký benefit této studie ve zmapování a uvědomění si možných problémů, které v takto specifickém prostředí, mohou nastat.

7.2 Diskuse výsledků studie

Mnohé výzkum dokládají přesvědčivé důkazy ohledně toho, že existují překážky, které mohou ovlivnit úspěšné znovuzачlenění (tj, resocializaci, reintegraci, rehabilitaci) do společnosti, jen velmi málo studií však zkoumá, zda preference určitých stylů a strategií zvládnání opětovné začlenění pachatele tento proces reálně mohou ovlivnit. Vysoká míra recidivy propuštěných a podmíněně propuštěných osob je částečně zapříčiněna překážkami, kterým jednotlivci čelí po propuštění z výkonu trestu. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že odsouzení nemají dostatečné nástroje ke zdárnému vstupu do společnosti a udržení se v ní. Mezi tyto nedostatky patří například špatná schopnost zvládnout stres, což přímo souvisí s volbou vhodných copingových strategií. Proces návratu do společnosti komplikuje přístup k zaměstnání, vzdělání, bydlení a kvalitním léčebným a substančním službám pro drogovou závislost (např. Petersilia, 2001). Mezi další překážky patří doprava, problémy s duševním zdravím a nedostatek podpory ze strany rodiny, přítel a vrstevníků (Luther, Reichert, Holloway, Roth, & Aalsma, 2011; Mears & Cochran, 2015).

Předpokládá se, že nedostatek prosociálních dovedností zvládnání může bránit návratu a schopnosti člověka efektivně zvládat stres při uvěznění a v procesu návratu do společnosti. Starší studie a literatura se například zabývaly vztahem mezi copingovými strategiemi a mírou maladaptivního chování v rámci výkonu trestu (Reid & Listwan, 2015; Toch, Adams, & Grant, 1989); avšak otázky vlivu copingových strategií na uvěznění a recidivu nebyly doposud dostatečně zohledněny, stejně tak jako vliv copingu a copingových strategií na další aspekty ve výkonu trestu odnětí svobody. Porozumění vztahu mezi copingem

a recidivou či adaptací na uvěznění je zvláště význačné vzhledem k názoru odborníků, že nedostatek zdrojů při konfrontaci se stresovými situacemi, jako je vězení (Blevins, Listwan, Cullen, & Jonson, 2010), zvyšuje míru delikvence, vztahových potíží a sklonů k závislosti, agresivnímu chování či suicidalitě (Brezina, 2017). Copingové strategie se také podílejí na chování, jednání, na kvalitě duševního a fyzického zdraví, štěstí a životní spokojenosti (Maschi, Viola, Morgen a Koskinen, 2015). Mapování a učení se copingových strategií v rámci výkonu trestu odnětí svobody by mohlo mít dalekosáhlé důsledky pro současnou efektivnost nápravných procesů (LaCourse et al., 2019).

Námi získané výsledky výzkumného šetření v rámci hypotézy číslo čtyři se shodují se zjištěním autorů Huck, Lee, Bowen, Spraitz a Bowers (2012). Popisují efekt sociální stratifikace, kdy jedinci s nižším socioekonomickým statutem, sociální oporou nebo nižším sebevědomím mají tendenci méně užívat pozitivní copingové strategie, a proto reagují na stresující situace negativními copingovými strategiemi. Naproti tomu ti, kteří byli zapojeni do školních či pracovních aktivit a měli silnější rodinnou a sociální dynamiku, reagovali na stresové situace pozitivními emocemi, a tedy pozitivními strategiemi zvládání. Tato tvrzení by alespoň částečně mohla vysvětlovat i další hypotézy, které se týkají tendencí užívání pozitivních a negativních copingových strategií v rámci jednotlivců, v souvislosti s jejich životní historií a socioekonomickým statutem.

Studie dále popisují, že v případech, kdy jednotlivci reagují na stresující události pozitivními způsoby, včetně přijetí a spokojenosti nebo naděje, mají tendenci používat pozitivnější strategie zvládání. Podobně ti, kteří reagují na stresující události negativními emocemi, jako je deprese, zklamání nebo hněv, měli tendenci k řešení těchto situací využívat negativní strategie zvládání, včetně uchylování se ke kriminální nebo delikventní činnosti. Vztah mezi duševní nemocí a emočně orientovaným zvládáním je složitý, přičemž studie naznačují, že ti, kteří mají tendenci využívat emočně orientované zvládání, mají také vyšší pravděpodobnost, že dosáhnou vysokého skóre míry úzkosti, deprese a dalších symptomů duševního zdraví a životní ne/spokojenosti (McWilliams, Cox a Enns, 2003).

Vysoká míra recidivy napříč odsouzenými ve všech zemích světa, lze částečně přičíst různým překážkám opětovného vstupu do světa mimo mříže, včetně nezaměstnanosti, finančních potíží a duševních chorob. Naučit se zvládat tyto nesnáze je pro mnoho odsouzených náročné a extrémně stresující, přičemž v rámci výkonu trestu jim k tomu není poskytnuto dostatečně nástrojů. Již zmíněná studie autorů LaCourse a kol. (2019) zkoumala, zda jednotlivé copingové styly a strategie mohou působit jako významný prediktor recidivy.

Autoři popisují vztah mezi jednotlivými styly zvládání a opětovným uvězněním. Výše zmíněné výsledky mnohých studií jsou přínosné. Vzhledem k tomu, že přináší poznatky ohledně copingových procesů v rámci výkonu trestu, které by mohly zvýšit schopnost penitenciárního a postpenitenciárního personálu snížit pozdější recidivu v komunitě.

V roce 1977 Toch uveřejnil studii ve které popisuje, že odsouzení, kteří vyhledávají možnosti úniku jako prostředku, jak se vyrovnat se stresem, mají tendenci se zapojovat do maladaptivního chování ve vězení. Toch a Adams (1986) tento model následně rozšířili popisují že vězni, kteří byli viktimizováni, byli častěji zapleteni do takového maladaptivního chování, včetně znaků agrese, za účelem vyhnout se další viktimizaci (2001). Nedávný výzkum ve naznačuje pozitivní vztah mezi obecnou teorií napětí a maladaptivním chováním ve vězení (Morris, Carriaga, Diamond, Piquero a Piquero, 2012). V podstatě ti, kteří se vyrovnávají prosociálním způsobem, se lépe přizpůsobují vězeňskému prostředí, vykazují vyšší míru spokojenosti (Toch & Adams, 1986; Zamble, 1992) a zapojují se do méně násilí (Shulman & Cauffman, 2011).

Což souvisí s diskutovaným, avšak těžko přístupným tématem, je druhý život vězňů, ke kterému dochází bez přítomnosti vězeňského personálu, silně se promítá do atmosféry uvnitř věznic a odráží proces adaptace na vězeňské prostředí. Striktně hierarchizovaná populace je založena na neformálních interpersonálních vztazích. Je však nutné brát v potaz, že takovéto informace nedosahují reálné podoby druhého života odsouzených. Poznatky nejčastěji popisují způsoby, jakými odsouzení běžně získávají drogy, jakými cestami udržují kontakt a styk s blízkými osobami, v jakých věznicích je největší šance na podmíněné propuštění apod. S tímto taktéž souvisí jev tzv. polepšených recidivistů, kteří jsou ve výkonu trestu opakovaně a znají veškeré způsoby získávání výhod v rámci vnitřní režie v souvislosti s progresivní vnitřní (ne)diferenciací. Díky vzornému chování jsou například schopni se velice rychle posunout do zařízení s nižším stupněm zabezpečení, na nestřežené venkovní pracoviště s volným pohybem, či na vycházky spojené s návštěvami (Marešová, 2011).

Naproti tomu míra negativního maladaptivního chování ve věznicích je vyšší u pachatelů s negativními strategiemi zvládání. Picken (2012) popisuje, že copingový styl a strategie sovisí s adaptací na vězení. Ti, kteří se zabývají maladaptivním zvládáním, jako je obviňování druhých, sebeobviňování nebo setrvávání v problémech, jsou méně úspěšní v přizpůsobení se vězení a je pravděpodobnější, že se zapletou do špatného chování (Reid & Listwan, 2015) nebo tito jedinci prokazují nižší úroveň pohody a zvýšenou úroveň úzkosti a deprese (Shulman & Cauffman, 2011).

Rocheleau (2014) blíže zkoumal souvislost mezi copingem a maladaptivním chováním a zjistil, že vězni, kteří používali strategie, jako je aktivní coping, ventilace emocí a humor, se častěji zapojovali do problematického chování. Naproti tomu ti vězni, kteří využívali sociální podpory, akceptace a mentální a behaviorální neangažovanost, se během svého uvěznění zapojovali do nevhodného chování méně často. Zvládání zátěže může být dále komplikováno různými osobnostními faktory, které si pachatelé přinášejí do vězení, a nakonec si je po propuštění odnášejí zpět do společnosti.

Někteří vědci tvrdí, že kriminální chování ve vězeňské komunitě je výsledkem přijetí špatných stylů zvládání (Zamble & Quinsey, 1997), ačkoli od té doby bylo provedeno velmi málo podobných studií. Jednou z výjimek je nedávná studie Phillipse a Lindsay (2011), kteří uskutečnili rozhovory s 20 odsouzenými, kteří popsali jejich volené strategie zvládání zátěže při návratu do společnosti. Pomocí *Coping Inventory for Stressful Situations* (CISS - Endlera a Parkera, 1994) autoři zjistili, že dospělí vězni nejčastěji používali strategie zaměřené na vyhýbání se a že copingové procesy zaměřené na vyhýbání se i na emoce byly u této populace používány častěji nežli na copingové strategie orientované na úkol.

7.3 Přínos studie a praktické implikace

Ačkoliv byla realizace studie opředena mnoha limitujícími faktory a komplikacemi, považujeme výzkum a jeho výsledky za přínosné. Výzkumy týkající penitenciární praxe jsou velice ojedinělé, natož výzkumy zkoumající copingové strategie a otázky životní spokojenosti v rámci českého vězeňství. Obecně bývá oblast vězeňství odborníky opomíjeným tématem, zaměření vyloženě na ženskou populaci odsouzených žen je téměř neexistující výjimka. Tento výzkum se dotkl některých skutečně zajímavých a v českém prostředí málo prozkoumaných oblastí, či vůbec nedotknutých oblastí, v rámci svébytného světa vězňů. Ve skutečnosti však tato studie vyvolala v autorce mnohem více otázek a pochybností ohledně aktuálního fungování penitenciární a pospenitenciární praxe, než jich dokázala zodpovědět, což nemusí být nezbytně na škodu. Na základě těchto všech okolností se však autorka, po dlouhém uvažování, rozhodla oblast vězeňství opustit.

I přes mnohé limity se tato, řekněme pilotní, studie může stát podnětem nových vizí a způsobů zacházení s odsouzenými, tak aby účel a efekt trestu byl přínosnější všem stranám. Stejně tak by studie mohla sloužit jako startovní bod pro realizaci dalších výzkumů

v tomto specifickém prostředí. Existuje mnoho nesrovnalostí v oblasti penitenciariistiky, a proto je jen na nás budoucích výzkumnících, jak ke zjištěným závěrům přistoupíme a na které oblasti se budeme v budoucnu zaměřovat.

Mnohé výzkum předkládají přesvědčivé důkazy ohledně toho, jaké překážky mohou ovlivnit pachatele a jeho úspěšnou resocializaci, jen velmi málo studií však zkoumá, zda styly a strategie zvládnání tento proces ovlivňují. Na základě uvedených doporučení a samotné diskuse považujeme za podstatné vystihnout nutnost provést více podobných výzkumů, které by ošetřily popsané limity.

8 Závěr

Předložená diplomová práce měla za cíl komparaci užívání copingových strategií odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody ve Vazební věznici Ruzyně v objektu Velké Přílepy a objektu Řepy. Práce se zaměřuje na srovnání specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií (dle SVF 78), komparaci těchto strategií v rámci různých stupňů zabezpečení a v souvislosti s pracovním zařazením odsouzených žen ve jmenovaných objektech. Pro rozšíření poznatků o užívání pozitivních a negativních copingových strategií byl do testové baterie zařazen také test Celkové životní spokojenosti (DŽS), který disponuje škálou pracovní spokojenosti.

Na základě teoretických podkladů a výsledných dat se podařilo prokázat dvě stanovené hypotézy z celkových deseti. Na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, lze tvrdit, že střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u nezaměstnaných žen je významně větší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u zaměstnaných žen. Proto byla stanovená hypotéza „*Nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy.*“ potvrzena.

Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti lze také prokázat negativní korelaci mezi mírou pracovní spokojenosti a mírou užívání negativních strategií zvládání zátěže, a tedy lze potvrdit stanovenou hypotézu „*Míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládání zátěže.*“.

Domníváme se, že zvýšení rozsahu a zajištění větší vyváženosti výběrového souboru by mohlo pomoci objasnit další podrobnosti, reprezentativnější vzorek a tím pádem přesnější data s lepší výpovědní hodnotou. Na základě výsledků studie považujeme za důležité v budoucích studiích využít komplexnější či smíšený design studie. Za vhodné také považujeme rozšíření testové baterie a rozsah výzkumného vzorku. V neposlední řadě využitím více testových metod a případně i hodnotitelů bychom mohli data triangulovat a ověřit reliabilitu jednotlivých hodnocení, která jsou v rámci této studie hodnocena pouze v rámci subjektivních metod hodnocení.

9 Souhrn

Předkládaná diplomová práce se zabývá tématem vězeňství. Prostor je věnován popisu stresu a strategiím jeho zvládnutí v kontextu výkonu trestu odnětí svobody. Pro rozšíření komplexnosti zkoumané podstaty copingových strategií bylo téma rozšířeno o šetření v rámci Dotazníku životní spokojenosti. Pro naplnění výzkumného problému práce byly stanoveny dva hlavní cíle: 1) srovnání specifík užívání pozitivních a negativních copingových strategií (dle SVF 78), komparace těchto strategií v rámci různých stupňů zabezpečení a v souvislosti s pracovním zařazením odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody ve Vazební věznici Ruzyně - objektu Velké Přílepy a objektu Řepy a 2) pro rozšíření poznatků o užívání pozitivních a negativních copingových strategií byl do testové baterie zařazen také test Celkové životní spokojenosti (DŽS), který disponuje škálou pracovní spokojenosti.

V rámci této diplomové práce bylo cílem především provázat jednotlivá specifická témata, nikoli však podrobná teoretická analýza. S ohledem na směřování a jednotlivé cíle této práce shrnují kapitoly pouze vybrané milníky, myšlenky, koncepty a legislativní změny vězeňství v České republice, dále pak odkazy na podněty a zvraty vězeňství světového. Tato práce neaspiruje na detailní postihnutí veškerých aspektů vězeňství, pro hlubší vhled doporučujeme prostudovat zahraniční (např. Wooldredge & Smith, 2018), ale i české publikace (např. Drápal, Jiříčka & Raszková, 2021).

V teoretické části práce popisujeme základní zkoumané oblasti. První kapitola pojednává o problematice vězeňství, uvádíme zde aktuální trendy a specifika českého vězeňství, způsoby diferenciací a klasifikace odsouzených, popisujeme hodnocení rizik a potřeb odsouzených. V druhé části teoretického pojednání se zabýváme specifiky výkonu trestu odnětí svobody odsouzených žen, otázkou genderu v kontextu penitenciaristiky, problematikou výkonu trestu odsouzených žen a v neposlední řadě etickými aspekty a aktuální problematikou vězeňství České republiky. Třetí část teoretického pojednání práce se zaměřuje na pojetí zvládnutí zátěže a stresu. V jednotlivých podkapitolách je popsána užitá terminologie, uvádíme zde jednotlivé teorie a modely od kterých se vyvíjí naše teoretické i praktické šetření. Následně popisujeme realizované studie zasazující coping, copingové procesy a zvládnutí zátěže do kontextu vězeňského prostředí. V závěru popisujeme koncept výkonu trestu odnětí svobody v podobě uvěznění jakožto náročnou životní situaci.

Velký prostor je v teoretické části věnován taktéž popisu konceptuálního rámce stresu a strategiím jeho zvládnutí v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Problematika zvládnutí stresu v souvislosti s pracovním zařazením vězňů je častým tématem nejen v penitenciární praxi. Odlišnost reakcí na stresové podněty vede k zamyšlení nad tím, jak stres zvládají lidé obecně, ale i lidé v psychicky náročném prostředí jako právě ve věznicích, při zohlednění určitých specifík v jejich prožívání a chování. Tyto poznatky lze dále využít například při prevenci maladaptivního chování ve věznicích, při prevenci agresivního chování, ale i například při prevenci suicidalit. Během rešerše odborné literatury se nepodařilo dohledat žádný výzkum zaměřující se na copingové strategie vězňů z hlediska pracovního zařazení.

Empirická část je věnována popisu výzkumného problému, z něj vyplývajících cílů výzkumu a operacionalizovaných hypotéz. Následně je popsán výzkumný design spolu s využívanými nástroji pro změření zkoumaných proměnných. Ve studii používáme celkem osm testů, čtyři pro pracovníky v sociálních službách a čtyři pro individuální hodnotitele z řad nadřízených.

Pro naplnění stanovených cílů výzkumu a otestování operacionalizovaných hypotéz byl využit kvantitativní design. Dle teoretické rešerše jsme stanovily celkem deset hypotéz, z toho se nám dvě podařilo potvrdit (1) Na základě dostupných dat, na zvolené hladině významnosti 0,05, lze tvrdit, že střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u nezaměstnaných žen je významně větší než střední hodnota ve škále pozitivních copingových strategiích u zaměstnaných žen. Proto byla stanovená hypotéza ve znění: „nezaměstnané ženy dosahují signifikantně vyššího skóru ve škále negativních copingových strategií než zaměstnané ženy“ potvrzena. (2) Na základě dostupných dat a zvolené hladině významnosti lze také prokázat negativní korelaci mezi mírou pracovní spokojenosti a mírou užívání negativních strategií zvládnutí zátěže, a tedy lze potvrdit stanovenou hypotézu ve znění: „míra pracovní spokojenosti negativně koreluje s negativními strategiemi zvládnutí zátěže“.

I přes mnohé limitace námi předložená diplomová práce může představovat pomyslný startovní bod pro realizaci obdobných studií, nových vizí a způsobů zacházení s odsouzenými, tak aby účel a efekt trestu byl přínosnější všem stranám. Existuje mnoho nesrovnalostí v oblasti penitenciaristiky, a proto je jen na nás budoucích výzkumnících, jak ke zjištěným závěrům přistoupíme a na které oblasti se zaměříme.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Ancel, M. (1971). *Suspende sentence*. Londýn: Heinemann.
- Andrews, D. A., Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P. & Cullen, F. T. (1990). Does Correctional Treatment Work? A Clinically-Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis. *Criminology*, 28, 369-404.
- Bajcura, L. (2003). *Evropské vězeňské systémy*. I. vyd. Praha: Vězeňská služba.
- Balcar, K., Trnka, R., & Kuška, M. (2011). How many ways to deal with stress? Stress coping factors in the SVF 78. *Activitas Nervosa Superior*, 53(1-2), 27-34.
- Baštecká, B., Goldmann, P. (2001). *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál.
- Bannink, F., & Jackson, P. Z. (2011). Positive Psychology and Solution Focus—looking at similarities and differences. *InterAction-The Journal of Solution Focus in Organisations*, 3(1), 8-20.
- Blevins, K. R., Listwan, S. J., Cullen, F. T., & Jonson, C. L. (2010). A general strain theory of prison violence and misconduct: An integrated model of inmate behavior. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26, 148-166.
- Brezina, T. 2017. "General Strain Theory." In H. N. Pontell & G. Bruinsma (Eds.), *the Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York, NY: Oxford University Press.
- Brunová, M. (2020). *Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice*. Praha: Leges.
- Boukalová, H., Gillernová I. a kol. (2020). *Kapitoly z forenzní psychologie*. Praha: Karolinum.
- Buber, M. (2016). *Já a ty*. Praha: Portál.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of personality and social psychology*, 56(2), 267.
- Clifford, W. (1972). The standard minimum rules for the treatment of prisoners. *American Journal of International Law*, 66(5), 232-236.
- Cramer, P. (1998). Coping and defense mechanisms: What's the difference?. *Journal of Personality*, 66(6), 919-946.
- Crewe, B. (2011). Dept, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment and society*. 13(5), s. 509-529.
- Čepelák, J. (1969). *Skupinové poradenství v nápravně výchovných ústavech*. Praha: Výzkum. úst. penolog. SNV.
- Černíková, V. (2008). *Sociální ochrana: terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Davis, A. Y. (2021). *Jsou vězňové překonané?*. Praha: Utopia libri.

- Davoodi, R., & Ghahari, S. (2018). The effectiveness of emotion regulation and distress tolerance skills on improving coping strategies and reduce perceived stress in prisoners. *Social Determinants of Health*, 4(3), 145–153, doi: 10.22037/sdh.v4 i3.22819.
- Dirga, L. (2020). *Humanizace českého vězeňství očima jeho aktérů*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Drahý, F., Hůrka, J., & Petras, M. (2018). *SARPO: Charakteristiky odsouzených v českých věznicích. Deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Drake, D. H. (2012). *Prison, Punishment and the Pursuit of Security*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drápal, J., Jiříčka, V., & Raszková, T. (2021). *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer.
- Edgar, K. A., & Skinner, T. C. (2003). Illness representations and coping as predictors of emotional well-being in adolescents with type 1 diabetes. *Journal of pediatric psychology*, 28(7), 485-493.
- Endler, N. S., & Parker, J. D. A. (1994). Assessment of multidimensional coping: Task, emotion, and avoidance strategies. *Psychological Assessment*, 6, 50-60.
- Endler, N. S., & Parker, J. D. A. (1999). *Coping inventory for stressful situations manual*. North Tonawanda, NY: Multihealth Systems.
- Fahrenberg, J., Hampel, R. & Selg, H. (1994). *Das Freiburger Persönlichkeitsinventar FPI-R*. 6. Auflage. Göttingen: Hogrefe.
- Fahrenberg, J., Myrtek, M., Wilk, D. & Kreutek, K. (1986). *Multimodale Erfassung der Lebenszufriedenheit: Eine Untersuchung an Koronkrankten*. *Psychotherapie Psychosomatik Medizinische Psychologie*, 36, 347-354.
- Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti*. (K. Rodná & T. Rodný, Trans.). Praha: Testcentrum.
- Fair, H., & Walmsley, R. (2021). *World prison population list*. Educare.
- Fazel, F., Yoon, I. A., & Hayes, A. J. (2017). Substance use disorders in prisoners: An updated systematic review and meta-regression analysis in recently incarcerated men and women. *Addiction*, 122(10), 1725–1739. <https://doi.org/10.1111/add.13877>.
- Fazel, M., Wheeler, J., & Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *The lancet*, 365(9467), s. 1309–1314.
- Fazel, S., & Baillargeon, J. (2011). The health of prisoners. *The Lancet*, 377(9769), s. 956 965.
- Fedock, G. L. (2017). Women’s psychological adjustment to prison: A review for future social work directions. *Social Work Research*, 41(1), 31–42. <https://doi.org/10.1093/swr/svw031>.
- Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *American psychologist*, 55(6), 647.

- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: University Press.
- Gattino, S., Rollero, C. & De Piccoli, N. (2015). *The influence of coping strategies on quality of life from a gender perspective*. *Appl. Res. Qual. Life* 10, 689–701. doi: 10.1007/s11482-014-9348-9
- Goodwin, J., Brown, S. L., & Skilling, T. A. (2022). Gender differences in the prevalence and predictive validity of protective factors in a sample of justice-involved youth. *Youth violence and juvenile justice*, 20(3), 231-249.
- Grant, K. E., Compas, B. E., Thurm, A. E., McMahon, S. D., Gipson, P. Y., Campbell, A. J., Westerholm, R. I. (2006). Stressors and child and adolescent psychopathology: Evidence of moderating and mediating effects. *Clinical Psychology Review*, 26(3), 257–283. doi:10.1016/j.cpr.2005.06.011
- Hanžlová, M., & Macek, P. (2008). Zvládací strategie a styly dospívajících. *Psychológia a Patopsychológia Dieťaťa*, 43(1), 3–22.
- Hála, J. (2006). *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 2. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- Harrer, M. E., Mosheim, R., Richter, R., Walter, M. H., & Kemmler, G. (1993). Coping and life satisfaction in patients with Hodgkin's disease in remission. A contribution to the question of adaptive aspects of coping processes. *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 43(3-4), 121-132.
- Hendrych, I. (2010). *Vybrané kapitoly z penologie*, Opava: Slezská univerzita.
- Henderson, D. J. (1998). Drug abuse and incarcerated women: A research review. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 15 (6), 579–587.
- Herschbach, P. (1999). *Gesundheitsverhalten*. Psychologische Determinanten des Arztbesuchs. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hobfoll, S. E. (1991). Traumatic stress: A theory based on rapid loss of resources. *Anxiety Research*, 4(3), 187-197.
- Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resource caravans and engaged settings. *Journal of occupational and organizational psychology*, 84(1), 116-122.
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213-218.
- Huck, J., Lee, D., Bowen, K., Spraitz, J., & Bowers, J., Jr. (2012). Specifying the dynamic relationships of general strain, coping, and young adult crime. *Western Criminology Review*, 13, 36-45.
- Chamberlen A (2018) *Embodying Punishment: Emotions, Identities, and Lived Experiences in Women's Prisons*. Oxford: Oxford University Press. Crossref.
- Jakovlev, A. M. (1973). *Zločinnost a sociální psychologie*. Praha: Orbis

- Janke, W., Erdmann, G. & Kallus, W. (1985). *Stressverarbeitungsfragebogen (SVF)*. Göttingen: Hogrefe
- Janke, W., Erdmann, G. unter Mitwirkung von M. Ising (1997). *Stressverarbeitungsfragebogen (SVF120)* nach W. Janke, G. Erdmann, K. W. Kallus und W. Boucsein. Kurzbeschreibung und Grundlegende Kennwerte. Göttingen: Hogrefe.
- Janke, W., & Erdmann, G. (2003). *Strategie zvládání stresu–SVF 78*. Praha: Testcentrum.
- Jiříčka, V., & Kejřová, K. (2015). *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II*. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Jůzl, M. (2017). *Penitenciaristika jako věda žaláří*. Praha: Univerzita J.A.Komenského.
- Kanner, A. D., Coyne, J. C., Schaefer, C., & Lazarus, R. S. (1981). Comparison of two modes of stress measurement: Daily hassles and uplifts versus major life events. *Journal of behavioral medicine*, 4(1), 1-39.
- Kábrt, J., V. & Alach, V. (1984). *Stručný lékařský slovník*. Praha: Avicenum.
- Klepfisz, G., Da!ern, M., & Day, A. (2016). Understanding dynamic risk factors for violence. *Psychology, Crime & Law*, 22(1–2), 124–137. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2015.1109091>.
- Klimeš, L. (1983). *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.
- Kruttschnitt, C., & Gartner, R. (2005). *Marking time in the golden state: Women's imprisonment in California (Cambridge studies in criminology)*. Cambridge University Press.
- Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha: Grada Avicenum.
- Křivohlavý, J. (1996). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.
- Koivumaa-Honkanen, H. T., Viinamäki, H., Honkanen, R., Tanskanen, A., Antikainen, R., Niskanen, L., ... & Lehtonen, J. (1996). Correlates of life satisfaction among psychiatric patients. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 94(5), 372-378.
- Kunc, A. (1973). *Klasifikace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody*. Praha: Bulletin SNV ČSR.
- Kurz SARPO manuál + školení, dostupné z interních zdrojů VSČR. Absolvováno autorkou diplomové práce v roce 2021.
- Latessa, E. J., Cullen, F. T., & Gendreau, P. (2002). Beyond correctional quackery – Professionalism and the possibility of effective treatment. *Fed. Probation*, 66(43).
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company, s. 28.

- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1(3), 141–169. doi:10.1002/per.2410010304
- LaCourse, A., Listwan, S. J., Reid, S., & Hartman, J. L. (2019). Recidivism and reentry: The role of individual coping styles. *Crime & Delinquency*, 65(1), 46-68.
- Lipsey, M. A., Landenberger, N. A., & Wilson, S. J. (2007). *Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders*. Nashville: Center for Evaluation Research and Methodology Vanderbilt Institute for Public Policy.
- Lochmannová A. (2020). *Tělo za katrem*. Praha: Academia.
- Loranger, A. W. (1997). International personality disorder examination (IPDE). Assessment and diagnosis of personality disorders. The ICD-10 international personality disorder examination (IPDE), 43-51.
- Louč, M., & Pirnerová, K. (2020). Czech Prison System at the Crossroads. *Securitas Imperii*. (33)3, s. 30–49.
- Lösel, F. (2001). Evaluating the effectiveness of correctional programs: bridging the gap between research and practice. In *Offender Rehabilitation in Practice: Implementing and Evaluating Effective Programs*, ed. G. A. Bernfeld, D. P. Farrington, A. W. Leschild (67-92). UK: Wiley.
- Luther, J. B., Reichert, E. S., Holloway, E. D., Roth, A. M., & Aalsma, M. C. (2011). An exploration of community reentry needs and services for prisoners: A focus on care to limit return to high-risk behavior. *AIDS Patient Care and STDS*, 25, 475-481.
- Lyon, B. L. (2000). Stress, coping and health. A conceptual overview. In: V. H. Rice (Ed.), *Handbook of Stress, Coping and Health* (s. 3–23). Sage Publications.
- Manguno-Mire, G. M., Coffman, K. L., DeLand, S. M., Thompson Jr, J. W., & Myers, L. (2014). What factors are related to success on conditional release/discharge? Findings from the New Orleans Forensic Aftercare Clinic: 2002-2013. *Behavioral Sciences & the Law*, 32(5), 641-658.
- Mareš, J. (2001). Pozitivní psychologie: důvod k zamyšlení i výzva. *Československá psychologie*, XLV, 2, 97-117.
- Marešová, A., Blatníková, Š., Kotulan, P., Martinková, M., Štěchová, M., & Tamchyna, M. (2011). *Kriminální recidiva a recidivisté*. Praha: IKSP.
- Marešová, A. (2016). *Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody: kriminologická analýza*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Martinovský, P. (2012). *Privatizace vězeňství – moderní trend či přežitek? Bezpečnostní teorie a praxe*. Praha: Policejní akademie České republiky.
- Mařádek, V. (1993). Co je co v práci vězeňského personálu. *České vězeňství*. 1(3), s. 6-3.
- Mařádek, V. (2005). *Vězeňství*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- Maschi, T., Viola, D., Morgen, K., & Koskinen, L. (2015). Trauma, stress, grief, loss, and separation among older adults in prison: The protective role of coping resources on physical and mental well-being. *Journal of Crime and Justice*, 38, 113-136.
- McGoven, R. (1995). The Well-Ordered Prison. In Rotman, D. J. (Ed.). *The Oxford History of the Prison* (92-99). Oxford: Oxford University Press.
- McGuire, J. (2008). A review of effective interventions for reducing aggression and violence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1503), 2577-2597.
- McWilliams, L. A., Cox, B. J., & Enns, M. W. (2003). Mood and anxiety disorders associated with chronic pain: *An examination in a nationally representative sample*. *Pain*, 106, 127-133.
- Mears, D. P., & Cochran, J. C. (2015). *Prisoner reentry in the era of mass incarceration*. New York, NY: Sage.
- Mezník, J. (1997). *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita – Právnická fakulta.
- Milkman, H. B., & Wanberg, K. W. (2007). *Cognitive-Behavioral Treatment: A review and discussion for corrections professionals*. Washington, DC: National Institute of Corrections.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Mohapl, P. (1989). *Vybrané kapitoly z klinické psychologie 2*. Filozofická Fakulta.
- Morris, R. G., Carriaga, M. L., Diamond, B., Piquero, N. L., & Piquero, A. R. (2012). Does prison strain lead to prison misbehavior? An application of general strain theory to inmate misconduct. *Journal of Criminal Justice*, 40, 194-201.
- Nakonečný, M. (1997). *Motivace lidského chování*. Praha: Triton.
- Nakonečný, M. (2021). *Psychologie osobnosti*. Praha: Triton.
- Nečasová, D. (2020). *Nový socialistický člověk. Československo 1948-1956*. Brno: Host.
- Nedorost, L. (1995). *Vězeňství a správa vězeňství v ČR*, Brno: Masarykova univerzita.
- Nelson, D. L. & Burke, R. J. (2002). "A framework for examining gender, work stress, and health," in *Gender, Work Stress, and Health*, eds D. L. Nelson & R. J. Burke (Washington, DC: American Psychological Association), 3–14. doi: 10.1037/10467-001
- Netík, K. et al. (1998). *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR (obnovené vydání)*. Praha: Vězeňská služba ČR.
- Nolen- Hoeksama, S. (1998). *Abnormal Psychology*. Michigan: McGraw- Hill
- Novotný, O. (1967). *O trestu a vězeňství*. Praha: Academia.
- Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada.
- Paulík, K. (2012). *Psychologické aspekty zvládnutí zátěže muži a ženami*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- Paulík, K. (2017). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Pavot, W., Diener, E. D., Colvin, C. R., & Sandvik, E. (1991). Further validation of the Satisfaction with Life Scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of personality assessment*, 57(1), 149-161.
- Phillips, L. A., & Lindsay, M. (2011). Prison to society: A mixed methods analysis of coping with reentry. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55,
- Picken, J. (2012). The coping strategies, adjustment and well being of male inmates in the prison environment. *Internet Journal of Criminology*, 1-29.
- Pirnerová, K., Louč M., & Bušková K. (2021). *Vězení jako zrcadlo společnosti: Nerovný soubor vědy, politiky a humanity 1965–1992*. Praha: Karolinum.
- Pinerová, K. (2018). Prison and Society Connected. The Development of the Czechoslovak Prison System in 1945–92. *Acta Poloniae Historica*, (118), 151-181.
- Praško, J. a kol. (2003). *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál.
- Przybylski, R. (2008). *What works: Effective recidivism reduction and risk-focused prevention programs*. (PS7/2.2/R24/2008). Colorado Division of Criminal Justice.
- Quinsey, V. L, Harris, G. T., Rice, M. E., & Cormier, C. A. (1998). *Violent offenders: Apprising and managing risk*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Raszková, T., & Hoferková S. (2018). *Kapitoly z penologie I.: Vězeňství*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Raszková, T., & Hoferková S. (2014). *Kapitoly z penologie II.: Vězeňství*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Raszková, T., Zhřivalová, P., & Boukalová, H. (2019). Závěrečná zpráva z mimořádného výzkumného úkolu Konceptuální ukotvení redukce typů věznic. Praha: IKSP.
- Ray, B., Grommon, E., Buchanan, V., Brown, B., & Watson, D. P. (2017). Access to recovery and recidivism among former prison inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(8), 874–893. <https://doi.org/10.1177/0306624X15606688>.
- Reid, S. E., & Listwan, S. J. (2015). Managing the threat of violence: Coping strategies among juvenile inmates. *Journal of Interpersonal Violence*, 8, 1-21.
- Rodna, K., & Rodny, T. (2001). *Dotazník životní spokojenosti (DŽS)*. Prague: Testcentrum.
- Rocheleau, A. M. (2014). Prisoners' coping skills and involvement in serious prison misconduct. *Victims & Offenders*, 9, 149-177.
- Rosario, M., Salzinger, S., Feldman, R. S., & Ng-Mak, D. S. (2003). Community violence exposure and delinquent behaviors among youth: The moderating role of coping. *Journal of Community Psychology*, 31(5), 489-512.

- Rotman, D. J. (1995). Perfecting the Prison. In Morris, N., Rothman, D. J. (Ed.). *The Oxford History of the Prison (119-130)*. Oxford: Oxford University Press.
- Sekol, I., & Vidranski, T. (2017). The factor and conceptual structure of the „measuring quality of prison life“ (MQPL). In *Croatian prisons. The 9th International Conference of the Faculty of Education and Rehabilitation science*. University of Zagreb, Croatia.
- Serin, R. C., Lloyd, C. D., Helmus, L., Derkzen, D. M., & Luong, D. (2013). Does intraindividual change predict offender recidivism? Searching for the Holy Grail in assessing offender change. *Aggression and Violent Behavior*, 18(1), 32–53. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.002>.
- Shulman, E. P., & Cauffman, E. (2011). Coping while incarcerated: A study of male juvenile offenders. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 818-826.
- Schraggeová, M., Rošková, E. (2000). Riziko z pohľadu hodnotenia a zvládania. *Československá psychologie*, XLVI, 6, 515-527.
- Skinner, E. A., Edge, K., Altman, J., & Sherwood, H. (2003). Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin*, 129(2), 216–269. doi:10.1037/0033-2909.129.2.216
- Slavich, G. M. (2016). Life stress and health: a review of conceptual issues and recent findings. *Teaching of Psychology*, 43(4), 346-355.
- Slotboom, A. M., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C., & Menting, B. (2011). Psychological well-being of incarcerated women in the Netherlands: Importation or deprivation? *Punishment & Society*, 13(2), 176–197. <https://doi.org/10.1177/1462474510396313>.
- Smith, M. M., Saklofske, D. H., Keefer, K. V., & Tremblay, P. F. (2016). Coping strategies and psychological outcomes: The moderating effects of personal resiliency. *The Journal of psychology*, 150(3), 318-332.
- Sochůrek, J. (2007). *Kapitoly z penologie I. díl – Úvod do trestu a trestání*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Sochůrek, J. (2008). *Úvod do penologie*, Liberec: Technická univerzita.
- Stern, V. (1998). *A Sin Against the Future: Imprisonment in the World*. Boston: Northeastern Press.
- Suls, J., David, J. P., & Harvey, J. H. (1996). Personality and Coping: Three Generations of Research. *Journal of Personality*, 64(4), 711–735. doi:10.1111/j.1467-6494.1996.tb00942.x
- Sykes, G. M. (2007). *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton University Press.
- Štěrbá, V. (2007). *Penologie*. 1.vyd. Praha: Armex.
- Tamchyna, M. (2006). *Psychologická problematika vnitřní diferenciacie odsouzených: rigorózní práce*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

- Tamres, L. K., Janicki, D., and Helgeson, V. S. (2002). Sex differences in coping behavior: a meta-analytic review and an examination of relative coping. *Pers. Soc. Psychol. Rev.* 6, 2–30. doi: 10.1207/S15327957PSPR0601_1
- Teplin, L. A., Abram, K. M., & McClelland, G. M. (1996). Prevalence of psychiatric disorders among incarcerated women, I: Pretrial jail detainees. *Archives of General Psychiatry*, 53, 505–512.
- Toch, H. (1977). *Living in prison: The ecology of survival*. New York, NY: The Free Press.
- Toch, H., & Adams, K. (1986). Pathology and disruptiveness among prison inmates. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 23, 7-21.
- Toch, H., Adams, K., & Grant, J. D. (1989). *Coping: Maladaptation in prisons*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Tomášek, J., Faridová, P., Kostelníková, Z., Přesličková, H., Rozum J., & Zhřivalová, P. (2017). *Zaměstnávání jako faktor desistence*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci: Praha.
- Trejblová, T., & Salisbury, E. J. (2020). Women's risk and needs assessment (WRNA) in the Czech Republic. *Women & Criminal Justice*, 30(1), s. 30-41.
- Uhlík, J. (2006). *Historie věznění a vězeňství v Čechách: osudy význačných vězněných osobností, prožité ve významných dobách zemí českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství*. Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání v ČR.
- Urbaniok, F., & Stürm, M. (2006). Das Zürcher "Ambulante Intensiv-Programm" (AIP) zur Behandlung von Sexual-und Gewaltstraftätern. Teil 2: Spezifisch deliktpräventive und therapeutische Konzeptionen. *Schweizer Archiv für Neurologie und Psychiatrie*, 157(3), s. 103-118.
- Urbanová, M., Kaprová, P., & Sučková, O. (1992). *Sociální kontinuální péče. Kazuistická studie*. Praha: Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR.
- Van Damme, L., Fortune, C. A., Vandeveld, S., & Vanderplasschen, W. (2017). The Good Lives Model among detained female adolescents. *Aggression and Violent Behavior*, 37, 179-189.
- Veteška J., & Fischer S. (2020). *Psychologie kriminálního chování: Vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada.
- Věznice: zpráva ze systematických návštěv Veřejného ochránce práv (2016). Brno: Veřejný ochránce práv – ombudsman, 2016, s. 11.
- Walmsley, R. (2017). *World Female Imprisonment List: fourth edition*. Retrieved from London: <https://www.prisonstudies.org/news/world-female-imprisonment-list-fourth-edition>
- Ward, T., & Fortune, C.-A. (2016). The role of dynamic risk factors in the explanation of offending. *Aggression and Violent Behavior*, 29, 79–88. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.06.007>.

Ward, T., Keown, K. Gannon, T. A. (2007). Cognitive Distortions as Belief, Value and Action Judgment. In *Agressive Offenders Cognition: Theory, Research and Practise*, ed. T. A. Gannon, T. Ward, A. R. Beech, D. Fisher, 53-70. Chichester, UK: John Wiley & Sons.

Wilson, D. B. Correctional Programs (2016). In Weisburd, D., Farrington, D. P, & Gill, C. (eds.). *hat Works in Crime Prevention and Rehabilitation*. New York: Springer, s. 193-217.

Wooldredge, J., & Smith, P. H. (Eds.). (2018). *The Oxford handbook of prisons and imprisonment*. Oxford University Press.

Zamble, E., & Quinsey, V. L. (1997). *The process of criminal recidivism*. Cambridge, UK: University of Cambridge Press.

Zautra, A. J., & Wrabetz, A. B. (1991). Coping success and its relationship to psychological distress for older adults. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(5), 801.

Zedner, L. (1995). *Wayward sisters: the Prison for Women*. In *The Oxford history of the Prison*. (328-361). New York: Oxford University.

Zimmer-Gembeck, M. J., & Skinner, E. A. (2016). The development of coping: Implications for psychopathology and resilience. In D. Cicchetti (Ed.), *Developmental psychopathology: Risk, resilience, and intervention* (pp. 485-545). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc. <http://dx.doi.org/10.1002/9781119125556.devpsy410>

Internetové zdroje:

Ministry of Justice Analytical Series (2015). OASys Offender Assesment System. A compendium of research and analysis. Dostupné z: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf

Standardní minimální pravidla, tj. Pravidla Nelsona Mandely. Příloha rezoluce Valného shromáždění OSN č. 70/175, přijaté dne 17. 12. 2015. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/ZARIZENI/Veznice/Pravidla-Nelsona-Mandely.pdf

(Statistická ročenka Vězeňské služby 2023. Dostupné z: (<https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/msh/msh-2023/msh01-2023.pdf>)

The Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (1957). Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Dostupné z: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf

World Health Organisation. Women's Health in Prison: Correcting Gender Inequity in Prison Health. WHO, 2009. Dostupné z: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/76513/E92347

SEZNAM TABULEK, OBRÁZKŮ A GRAFŮ

Seznam tabulek:

Tabulka 1: <i>Věkové rozpětí výzkumného souboru</i>	80
Tabulka 2: <i>Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 1</i>	86
Tabulka 3: <i>Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 4</i>	94
Tabulka 4: <i>Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 5a</i>	96
Tabulka 5: <i>Charakteristiky testovaných proměnných hypotézy č. 5b</i>	98
Tabulka 6: <i>Výsledky hypotézy č. 6</i>	100
Tabulka 7: <i>Výsledky hypotézy č. 7</i>	102
Tabulka 8: <i>Výsledky hypotézy č. 8</i>	104
Tabulka 9: <i>Výsledky hypotézy č. 9</i>	106
Tabulka 10: <i>Výsledky hypotézy č. 10</i>	108

Seznam grafů:

Graf 1: <i>Koláčový graf rozdělení výzkumného souboru dle pracovního zařazení</i>	80
Graf 2: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 1</i>	85
Graf 3: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 2</i>	87
Graf 4: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 3a</i>	89
Graf 5: <i>Histogram Shapiro-Wilkův test normality testovaných veličin Hypotézy č. 3b</i>	91
Graf 6: <i>Histogram Shapiro-Wilkův test normality testovaných veličin Hypotézy č. 4</i>	93
Graf 7: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 5a</i>	95
Graf 8: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 5b</i>	97
Graf 9: <i>Bodový graf míry užívání pozitivních strategií v závislosti na aktuální délce trestu</i>	99
Graf 10: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 6</i>	99
Graf 11: <i>Bodový graf rozložení míry užívání pozitivních strategií v závislosti na míře pracovní spokojenosti</i>	101
Graf 12: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 7</i>	101
Graf 13: <i>Bodový graf rozložení míry užívání negativních strategií v závislosti na míře pracovní spokojenosti</i>	103
Graf 14: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 8</i>	103
Graf 15: <i>Bodový graf rozložení míry užívání pozitivních strategií v závislosti na míře celkové spokojenosti</i>	105
Graf 16: <i>Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 9</i>	105

- Graf 17:** *Bodový graf rozložení míry užívání negativních strategií v závislosti na míře stupně zabezpečení* 107
- Graf 18:** *Histogram Shapiro-Wilkova testu normality testovaných veličin Hypotézy č. 10* 107

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Povolení vstupu
2. Informovaný souhlas s účastí na výzkumném projektu
3. Dotazník s demografickými údaji
- ...

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Srovnání copingových strategií vězňených žen v různém stupni zabezpečení s ohledem na pracovní zařazení

Autor práce: Bc. Dominika Kučerová

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Popelka

Počet stran a znaků: 136 stran, 285 155 znaků

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 160

Abstrakt: Diplomová práce se zabývá širokým tématem výkonu trestu odnětí svobody v kontextu copingových strategií vězňených v různém stupni zabezpečení s ohledem na pracovní zařazování. V teoretické části je popsána historie, ale i aktuální problematika vězeňského systému České republiky, dále se práce zabývá samotným výkonem trestu odnětí svobody ženské populace a určitými specifiky na našem území. V neposlední řadě se zabývá teoretickým pojetím zvládnání zátěže a stresu. Empirická část práce si klade za cíl komparaci copingových strategií (SVF 78) vězňených žen v různém stupni zabezpečení s ohledem pracovní. Pro rozšíření poznatků o zvládnání zátěžových situací ve vězeňském prostředí byl do výzkumného problému navíc zařazen Dotazník životní spokojenosti (DŽS). Studie tímto navíc mimo jiné apeluje i na potřebu detailnějšího zkoumání v rámci zvládnání zátěže. Výzkumný soubor tvoří 48 odsouzených žen v různém stupni zabezpečení Vazební věznice Ruzyně – objekt Velké Přílepy a a objekt Řepy.

Klíčová slova: výkon trestu odnětí svobody, odsouzené ženy, zvládnání zátěže, copingové strategie, životní spokojenost

ABSTRACT OF THESIS

Title: Coping Strategies of incarcerated women based on the prison security levels and job placement

Author: Bc. Dominika Kučerová

Supervisor: PhDr. Jiří Popelka

Number of pages and characters: 136 pages, 285 155 characters

Number of appendices: 3

Number of references: 160

Abstract:

The diploma thesis deals with the broad topic of serving a prison sentence in the context of coping strategies of prisoners in different levels of security with regard to work classification. In the theoretical part, the history, as well as the current issues of the prison system of the Czech Republic are described, the work also deals with the execution of the sentence of deprivation of liberty of the female population and certain specifics in our territory. Last but not least, I deal with the theoretical concept of coping with workload and stress. The empirical part of the work aims to compare the coping strategies (SVF 78) of imprisoned women in different levels of security with regard to work. The Life Satisfaction Questionnaire (DŽS) was also included in the research problem in order to expand knowledge about coping with stressful situations in the prison environment. In addition, the study appeals, among other things, to the need for a more detailed investigation in the framework of load management. The research group consists of 48 convicted women in various levels of security in the Ruzyně Remand Prison - the Velké Přílepy facility and the Řepy facility.

Key words: execution of a prison sentence, convicted women, stress management, coping strategies, life satisfaction